

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND TALLINNAS

Karistusõiguse osakond

Veronika Vlassova

**ALAEALISTELE KOHTUEELSES MENETLUSES
KOHALDATAVATE TÕKENDITE SÜSTEEMI
ARENГУVAJADUS**

Magistritöö

Juhendaja

MA Anna Markina

Tallinn

2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. ALAEALISTE ERIKOHTLEMINE KRIMINAALMENETLUSES	10
1.1. Alaealiste karistusõiguse instituudi kujunemine	10
1.2. Taastav õigus	13
1.3. Menetlusõigluse idee	15
1.4. Lapsesõbraliku menetluse kujunemine	17
1.5. Alaealiste erikohtlemise rahvusvaheline regulatsioon.....	19
1.6. Alaealiste erikohtlemise siseriiklik regulatsioon.....	22
2. ALAEALISTELE KOHALDATAVAD TÕKENDID KOHTUEELSES MENETLUSES	
26	
2.1. Tõkendite kohaldamise rahvusvaheline regulatsioon ja kohtupraktika	26
2.2. Tõkendite kohaldamise siseriiklik regulatsioon	30
2.2.1. Tõkendi mõiste, eesmärk ja rakendamine	30
2.2.2. Tõkendite liigid kriminaalmenetluses.....	32
2.3. Kinnipidamise mõju ja alternatiivid	42
3. SPETSIALISTIDE HINNANGUD ALAEALISTELE KOHTUEELSES MENETLUSES	
KOHALDATAVATE TÕKENDITE SÜSTEEMILE.....	46
3.1. Ekspertintervjuude eesmärk ja meetodika	46
3.2. Ekspertintervjuude analüüs	47
3.2.1. Intervjueeritavate kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega	47
3.2.2. Tõkendi kohaldamise otsustamine.....	48
3.2.3. Intervjueeritavate hinnangud tõkendite regulatsioonile.....	50
3.2.4. Vahistamine.....	53
3.2.5. Vahistamise alternatiivid.....	56
3.2.6. Intervjueeritavate muud tähelepanekud	62
KOKKUVÕTE	67

THE NEED OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM REGARDING IMPLEMENTATION OF PREVENTIVE MEASURES ON MINORS IN PRE-TRIAL PROCEDURE	73
KASUTATUD KIRJANDUS	82
KASUTATUD ÕIGUSAKTID	89
KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA	90
KASUTATUD LÜHENDID	91
LISAD	92
Lisa 1. Ekspertintervjuu küsimused politseile	92
Lisa 2. Ekspertintervjuu küsimused prokurörile	94
Lisa 3. Ekspertintervjuu küsimused kohtunikule	96
Lisa 4. Ekspertintervjuu küsimused kaitsjale.....	99
Lisa 5. Ekspertintervjuu küsimused kriminaalhooldusametnikule	101
Lisa 6. Ekspertintervjuu küsimused kinnise lasteasutuse teenuse esindajale	102
Lisa 7. Ekspertintervjuu küsimused lastekaitseametnikule	104

SISSEJUHATUS

Alaealiste kuritegevus muutus eriti päevakajaliseks 2018. aasta suve lõpus, mil ajakirjanduse fookus koondus Kanuti aia ja Lasnamäe noortekampade tegevusele.¹ Samuti on ajakirjandus ilmestanud noortekampade probleemi Keilas, Tartus ja Pärnus.² Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030 eelnõu seletuskiri (edaspidi kriminaalpoliitika põhialuste seletuskiri) toobki ühe Eesti kriminaalpoliitika suurima murekohana välja noored õigusrikkujad ja nende sattumise kriminaaljustiitsüsteemi vaatevälja. Nenditakse, et vaatamata noortekampade arvuliselt väiksele osakaalule, on juhtumid häirivad.³

Antud juhtumite valguses on magistritöö autorini jõudnud teave Politsei- ja Piirivalveameti (edaspidi PPA) uurijatelt, et käesoleval ajal on väga keeruline tõkestada retsidiivseid alaealisi õigusrikkujaid nende suhtes käimasolevate kriminaalasjade kohtueelses menetluses. Taoline väide põhineb praktilial, mis näitab, et retsidiivsetel alaealistel on ajaga välja kujunenud karistamatuse tunne, sest nende tegudele ei ole õigeaegselt sobival viisil reageeritud. Enne käimasoleva kriminaalasja kohtusse jõudmist panevad kõnealused noored toime järjekordseid kuritegusid (k.a. tunnistajate mõjutamine) ja/või hoiavad kriminaalmenetlusest kõrvale.⁴

Tõkend on, süüdistatavale või süüdimõistetule eesmärgiga kindlustada kriminaalmenetluse toimetamine ja kohtuotsuse täitmine.⁵ Vastavalt kriminaalmenetluse seadustiku⁶ (edaspidi KrMS) § 127 lg-le 1 arvestatakse tõkendit valides muuhulgas kriminaalmenetlusest

¹ J. Tiks. Kanuti noortegangi verised arveteklaarimised. Veel üks jõuk terroriseerib Tallinna kesklinna. – Eesti Päevaleht 27.08.2018. Arvutivõrgus: <http://epl.delfi.ee/news/eesti/kanuti-noortegangi-verised-arveteklaarimised-veel-uks-jouk-terroriseerib-tallinna-kesklinna?id=83461113> (03.11.2018); M. Salu. Lasnamäe lastekamba liider: „Tahaksin teada, mis tunne on inimest tappa“. – Eesti Ekspress 15.08.2018. Arvutivõrgus: <https://ekspress.delfi.ee/kuum/lasnamae-lastekamba-liider-tahaksin-teada-mis-tunne-on-inimest-tappa?id=83344975> (03.11.2018).

² K. Vainküla. Klassi priimusest sai tervet linna terroriseerinud lastekamba boss. – Eesti Ekspress 15.11.2017. Arvutivõrgus: <https://ekspress.delfi.ee/kuum/klassi-priimusest-sai-tervet-linna-terroriseerinud-lastekamba-boss?id=80144130> (03.11.2018); A. Önnelid; A. Ingver. FOTOD | Tartu noortekambad kogunevad Emajõe ääres: alkohol, sigaretid ja paraku ka kaklused. – Delfi 29.08.2018. Arvutivõrgus: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/fotod-tartu-noortekambad-kogunevad-emajoe-aares-alkohol-sigaretid-ja-paraku-ka-kaklused?id=83506983> (03.11.2018); K. Uibo. Pärnu politsei: linnas omavolitseva noortekamba puhul pole oluline karistamine, vaid kahju heastamine. – Delfi 28.03.2018. Arvutivõrgus: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/pärnu-politsei-linnas-omavolitseva-noortekamba-puhul-pole-oluline-karistamine-vaid-kahju-heastamine?id=81587485> (03.11.2018).

³ M.-L. Sööt (koost). Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Eelnõu seletuskiri. Tallinn: Justiitsministeerium 2018. Arvutivõrgus: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/seletuskiri.pdf> (03.11.2018), lk 8 ja 13.

⁴ Politsei- ja Piirivalveameti Põhja prefektuuri uurijate suuline teade autorile 28.09.2018 Tallinnas.

⁵ E. Elkind. KrMS § 127/1. – E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Komm. vlj. Tallinn: Juura 2012.

⁶ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 13.03.2019, 7.

kõrvalehoidumise, kuritegude toimepanemise jätkamise või tõendite hävitamise, muutmise ja võltsimise võimalikkust. Eespool kirjeldatud alaealiste tegevus takistab kriminaalmenetluse toimetamist – uurijate menetluskoormus kasvab, sest vabaduses viibiva alaealise poolt toimepandavate tegude kriminaalasju muudkui ühendatakse esimese toimikuga ning ühendatud kriminaalasja lõplik kohtusse jõudmine võtab kaua aega. Seda aega pikendavad omakorda ka noorte otsingud, sest neil kas pole püsivat elukohta või ei viibita seal pärast kuriteo toimepanemist. Kui tunnistajat on mõjutatud ning ta annab selle tulemusena valeütlust, tuleb ka selle kohta alustada eraldi kriminaalmenetlus, mis omakorda suurendab uurijate menetluskoormust.⁷

Uurijate praktika näitab, et taolist käitumist ei suuda ohjeldada vahistamisest leebem tõkend – elukohast lahkumise keeld. Samal ajal ei ole kohus sageli nõus vahistamistaotlusi rahuldama, sest praegune kriminaalpoliitika näeb ette, et alaealisi vahistatakse vaid viimse abinõuna.⁸ Kui kohus ei rahulda vahistamistaotlust, siis ei ole võimalik kohaldada isikule ka elektroonilist valvet ega kautsjoni, sest mõlemad on käsitatavad vahistamise asendustõkenditena, mida on võimalik kohaldada üksnes isikule, keda oleks põhimõtteliselt alust ka vahi all pidada.⁹ Sama loogika kehtib ka alates 01.07.2018 jõustunud sätte puhul, mis lubab asendada vahistamise alaealise kinnisesse lasteasutusse paigutamise (KrMS § 131 lg 3²). Uurijad nendivad muuhulgas, et kinnise lasteasutuse puhul on sageli takistuseks vabade kohtade puudumine.¹⁰

Viimase kolme aastakümne rahvusvahelised standardid on andnud hoogu ümbersuunamise, minimaalse sekkumise, hariduse, taastava õiguse ja muude konstruktiivsete meetmete rakendamisele isegi kõige raskemate kuritegude eest vastutusele võetud noorte puhul.¹¹ ÜRO miinimumreeglite alaealiste kriminaalmenetluse kohta („Pekingi reeglite”)¹² reegel 13.1, ÜRO lapse õiguste konventsiooni¹³ art 37 p b ja Euroopa Liidu direktiivi 2016/800/EU, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise¹⁴ (edaspidi direktiiv 2016/800/EU) art 10 lg 2 järgi peaks laste vahistamine olema viimne abinõu. KrMS § 130 lg 2 kohaselt võib isiku vahistada, kui ta võib kriminaalmenetlusest kõrvale hoiduda või

⁷ Politsei- ja Piirivalveameti Põhja prefektuuri uurijate suuline teade autorile 28.09.2018 Tallinnas.

⁸ Samas.

⁹ RKKKm 1-17-11610, p 19.

¹⁰ Politsei- ja Piirivalveameti Põhja prefektuuri uurijate suuline teade autorile 28.09.2018 Tallinnas.

¹¹ S. Matthews, V. Schiraldi, L. Chester. Youth Justice in Europe: Experience of Germany, the Netherlands, and Croatia in Providing Developmentally Appropriate Responses to Emerging Adults in the Criminal Justice System. – Justice Evaluation Journal, 1:1, 31.07.2018, lk 64.

¹² United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"). – A/RES/40/33, 29.11.1985. Arvutivõrgus: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> (27.01.2019).

¹³ Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.

¹⁴ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, 11. mai 2016, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132/1, 21.05.2016.

jätakuvalt toime panna kuritegusid ning vahistamine on vältimatult vajalik. Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkuleppe¹⁵ p 16.a näeb alaealise vahistamist äärmusliku meetmena. Seletuskiri Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunistele lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta¹⁶ selgitab, et mis tahes kujul kinnipidamist hõlmavaid meetmeid tuleb kohaldada üksnes tõsiste juhtumite korral (II osa, p 74). Direktiivi 2016/800/EU art 10 lg 2 kohaselt tagavad liikmesriigid, et vahi all pidamine põhineb põhjendatud otsusel, mida saab kohtus läbi vaadata. Euroopa Inimõiguste Kohus on võtnud seisukoha, et alaealise kinnipidamise vajaduse põhjendamise standard Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni¹⁷ art 5 valguses on kõrgem kui täiskasvanute puhul.¹⁸

Esilekerkinud probleemi näitlikustamiseks sobib 26. novembri 2018 juhtum, mil Lõuna ringkonnaprokuratuur esitas 17-aastasele noormehele kahtlustuse raske tervisekahjustuse tekitamises, kui sellega on põhjustatud surm. Kuigi noormeest oli varemgi vägivallakuriteo eest kriminaalkorras karistatud ja oli alaealisena ka alkoholi tarvitanud, pidas Tartu maakohus esitatud kahtlustust küll põhjendatuks, kuid sellegipoolest leidis, et noormehe puhul ei ole alust arvata, et ta vabaduses kuritegude toimepanemist jätkata võiks.¹⁹ Töö autorile on kohtu detailsemad põhjendused teada, kuid kuna kriminaalmenetlus on endiselt kohtueelse menetluse staadiumis, ei ole paraku lubatud neid siin avaldada.²⁰ Küll aga analüüsib autor töö teises peatükis ka neid Riigikohtu lahendeid, millele viitas Tartu Maakohus oma määruses.

Antud töös püstitatakse hüpotees, et olukorras, kus kahtlustatava alaealise vahistamise taotlus on jäetud kohtu poolt rahuldamata, ei paku kriminaalmenetluse seadustik menetlejale piisavalt vahendeid, et reaalselt tõkestada selle alaealise poolt jätkuvate kuritegude toimepanemist ega kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumist.

Töö eesmärk on uurida, kuidas mõistavad ja hindavad tõkendite süsteemi alaealistele kohtueelses menetluses rakendatavate tõkenditega kokku puutuvad praktikud ning tuua nende

¹⁵ Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe. Narva-Jõesuu, 21.02.2018. Kuriteo toime pannud alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Arvutivõrgus: <https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/Kuriteo%20toime%20pannud%20alaealiste%20erikohtlemine%20kriminaalmenetluses.pdf> (27.01.2019).

¹⁶ Euroopa Nõukogu. Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Euroopa Nõukogu ministrite komitee poolt vastu võetud 17. novembril 2010. Seletuskiri. Strasbourg: Council of Europe Publishing 2012. Arvutivõrgus: http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf (26.01.2019).

¹⁷ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.

¹⁸ Euroopa Nõukogu veebileht. Child-friendly justice: V. Judgments and decisions. Arvutivõrgus: <https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice#%2212440309%22%3B%202019> (26.02.2019).

¹⁹ T. Loim. Valga mehe surma saatmises kahtlustatavat vahi alla ei võetud. – Lõuna-Eesti Postimees 27.11.2018. Arvutivõrgus: <https://lounapostimees.postimees.ee/6463992/valga-mehe-surma-saatmises-kahtlustatavat-vahi-alla-ei-voetud?fbclid=IwAR3qfY3EeJZ-UJyZGEqYe5pFS9dz0GLwW4NEP21MPe8LSfFRZ79yce8vpRU> (03.02.2019).

²⁰ Lõuna Ringkonnaprokuratuur Veronika Vlassovale. Valga, 06.03.2019 nr LÕRP-9/19/114-1.

seisukohtade abil välja süsteemi kitsaskohad ja pakkuda võimalikke lahendusi valdkonna arendamiseks.

Sarnasele probleemile on pühendatud mitu magistritööd. Üheks näiteks on K. Soodla magistritöö, kus autor toob välja, et Eestile annavad mõtteainet nende riikide seadused, kus on leitud, et teatud olukordades võib süüks arvatav teo ohtlikkus olla vastuvõetav ühe vahistamise alusena.²¹ Samuti võib näitena tuua M. Gaveri töö, kus autor tõdeb, et Eesti vahistamise reeglistik näeb ette ainsate vahistamise asendustõkenditena ette kautsjoni ning elektroonilise valve. Kuna kautsjoni tasumine ei ole paljude inimeste jaoks rahaliselt võimalik ning elektrooniline valve riivab isiku põhiõigusi väga tugevalt, võiks seadusandlik võim kaaluda muude vahistamise asendustõkendite sätestamist seaduses või kaaluda kohtule vaba volituse andmist tagatise rakendamisel.²² Samuti võib näiteks tuua K. Tisleri magistritöö, kus autor jõuab järeldusele, et elektrooniline valve on vajalik vahistamise alternatiiv, mille abil on võimalik vähendada vahistatute arvu ja nendega seotud väljaminekuid ning hoiab isikut eemal kinnipidamisasutuse võimalikust negatiivsest mõjust.²³ L. Jõgisoo leiab oma töös, et paljudel alaealistel on juba välja kujunenud kuritegelik karjäär – analüüsitud kohtupraktika puhul oli enamik noori süsteemile tuttavad juba varajasesst noorusest, siiani kohaldatud mõjutusvahendid ei olnud tulemuslikud ning alaealiste korduvkuritegevus on tõsine probleem. Autor usub, et antud probleemi lahendamiseks peaks kaasama rohkem sotsiaalteenuseid ning teatud olukordades olla isikutele karistuse mõistmisega rangemad.²⁴ Probleemi käsitleb ka M.-L. Mererand ning teeb ettepaneku näha menetluse tagamise vahendina ette usaldusväärse isiku käendust näiteks alaealiste puhul. Taoline lahendus aitaks tagada alaealiste õigusi kriminaalmenetluses. Küll aga nendib autor, et sellise käenduse kohaldamisel peab kindlasti võtma arvesse alaealise vanust, käitumist, sotsiaalsust, iseloomuomadusi ning vanemate olemasolu, nende töökohta ja iseloomuomadusi.²⁵ K. Tamp toob oma töös välja, et Maarjamaa

²¹ K. Soodla. Vahistamine, selle alusel ja põhjendatus. Magistritöö. Tallinn 2015. Arvutivõrgus: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/47851/soodla_ma_2015.pdf (09.03.2019), lk 71.

²² M. Gaver. Vahistamise tähtaeg EIÕK art 5 valguses. Magistritöö. Tartu 2012. Arvutivõrgus: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/26270/gaver_mihkel.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019), lk 63.

²³ K. Tisler. Elektrooniline valve kui alternatiiv vabadusekaotusele. Magistritöö. Tartu 2014. Arvutivõrgus: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/42806/tisler_kadi.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019), lk 64.

²⁴ L. Jõgisoo. Alaealised kriminaalmenetluses – kohtupraktika vastavus siseriiklikule seadusele ja rahvusvahelistele regulatsioonidele ja juhistele perioodil 12.01.2017-12.03.2017 ja 12.01.2018-12.03.2018. Magistritöö. Tartu 2018. Arvutivõrgus: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/60461/jogisoo_laura.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019), lk 66.

²⁵ M.-L. Mererand. Eestis kriminaalasjades kohaldatavate tõkendite süsteemi võimalik täiustamine. Magistritöö. Tartu 2016. Arvutivõrgus: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/51749/mererand_mariliis.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019), lk 68.

Hariduskollegiumi kitsaskohad on perepõhiste teenuste vähene kättesaadavus, kehv koostöö kohalike omavalitsustega, mõtestatud vaba aja tegevuste puudus ning personali voolavus ja puudulik erialane ettevalmistus. Seetõttu on kinnise lasteasutuse tõhusus alaealiste retsidiivsuse vähendamisel madal.²⁶

Käesolevas töös kasutatakse nii eesti- kui inglisekeelset kirjandust; siseriiklikke, Euroopa Liidu ja rahvusvahelisi õigusakte ja suuniseid, samuti Riigikohtu, Euroopa Inimõiguste Kohtu ja Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu praktikat. Lisaks teoreetilise ülevaate andmisele teostatakse töö käigus praktiline uuring, mille käigus intervjueritakse valdkonna spetsialiste.

Töö esimeses peatükis antakse ülevaade alaealiste erikohtlemise instituudist kriminaalmenetluses: kirjeldatakse alaealiste karistusõiguse instituudi ajaloolist kujunemist, tutvustatakse taastava õiguse põhimõtteid ja menetlusõigluse ideed, pööratakse tähelepanu lapsesõbraliku menetluse kujunemisloole ning esitatakse teemakohast rahvusvahelist ja siseriiklikku regulatsiooni.

Teine peatükk keskendub tõkenditele: esitletakse teemakohast rahvusvahelist ja siseriiklikku regulatsiooni, seletatakse lahti tõkendi mõiste ja eesmärk ning tuuakse välja tõkendite kirjeldus ja erialakirjanduses kajastatud tõkendite problemaatika. Töös ei käsitleta kautsjonit ja kaitsevälase järelevalvet, kuivõrd need tõkendid on väga spetsiifilised ja ei leia alaealiste puhul laialdast kasutust. Peatüki lõpus tutvustatakse kirjanduses toodud seisukohti kinnipidamise mõjust alaealistele ning võimalikke kinnipidamise alternatiive.

Kolmas peatükk sisaldab Põhja ja Lääne regioonis tehtud uuringu tulemusi. Uuringu käigus teostati poolstruktureeritud ekspertintervjuud 15 valdkonna spetsialistiga. Autor otsustas poolstruktureeritud intervjuu kasuks põhjusel, et sellisel viisil saab kõige terviklikuma pildi praktikute hinnangutest süsteemile – intervjuu võimaldab tajuda intervjueriva vahetat emotsiooni ning vajadusel täpsustada ja küsida lisainfot arusaamatuks jäänud vastuste korral. Piirkondade valik on tehtud tuginedes PPA 2018. aasta statistikale, mille järgi kohaldati alaealistele kõige rohkem tõkendeid Põhja prefektuuris (1 tõkend iga 2,83 registreeritud alaealise poolt toimepandud kuriteo kohta) ja kõige vähem Lääne prefektuuris (1 tõkend iga 14,75 registreeritud alaealise poolt toimepandud kuriteo kohta).²⁷

Märksõnad: alaealised, alaealiste kuritegevus, kriminaalmenetlus, tõkendid.

²⁶ K. Tamp. Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud alaealiste retsidiivsuse vähendamine. Magistritöö. Tallinn 2018. Arvutivõrgus: https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2075/2018_Tamp%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019), lk 80.

²⁷ Politsei- ja Piirivalveamet Veronika Vlassovale. Tallinn, 22.02.2019.

1. ALAEALISTE ERIKOHTLEMINE KRIMINAALMENETLUSES

1.1. Alaealiste karistusõiguse instituudi kujunemine

Tänapäeval tundub iseenesestmõistetav, et õigusvaldkonnas kasutatakse alaealiste puhul täisealistest erinevaid seadusenorme ning nähakse ette spetsiifilisi sanktsioone. Alaealiste õiguslik erikohtlemine Euroopas ja Põhja-Ameerikas on ajalooliselt suhteliselt uus nähtus, mis sai alguse 19. sajandi lõpul. Alaealiste kriminaalõigusliku erikohtlemise sündimiseks pidid olema täidetud kolm eeldust: esiteks, kujunes välja inimese sotsialiseerumise kui kasvatusliku eesmärgi idee ning kuritegevust hakati nägema kui kehva sotsialiseerumise tulemust; teiseks, kujunes arusaam, et erinevatele inimgruppidele on vajalik läheneda personaalselt; ning kolmandaks, pidi mõjule pääsema idee, et alaealisi õigusrikkujaid on võimalik pedagoogiliste meetodite abil täisealistest tulemuslikumalt resotsialiseerida.²⁸

19. sajandil oli alaealisus Saksamaa karistusseadustiku kohaselt karistuse mõistmisel küll süüd kergendav asjaolu, kuid üldjoontes ei teinud seadus alaealiste suhtes olulisi erandeid võrreldes täiskasvanutega. 20. sajandi alguses toimus aga pööre – Liszti karistusõiguse sotsioloogilise koolkonna ja Rahvusvahelise Kriminallistikauhingu reformikavade mõjul hakati alaealistesse kurjategijatesse suhtuma teisiti. Jõuti arusaamani, et alaealistesse ei tohi enam suhtuda kui täielikku vaba tahet valdavatesse väikestes täiskasvanutesse. Arvati, et käitumishälbega noored ei ole mitte kurjategijad, vaid ühiskonnatingimuste ja valekasvatuse ohvrid. Alaealiste kuritegevust hakati käsitlema spetsiifilise sotsiaalse probleemina, millele tuleb vastavate – eelkõige sotsiaalsete ja pedagoogiliste – vahenditega reageerida.²⁹

Alates sellest ajast oli alaealiste karistusõiguse probleemi võimalik lahendada seadusandlikul tasandil kahel viisil. Esimene viis (Saksamaa mudel) seisneb alaealiste karistusõiguse autonoomses regulatsioonis, kus vastutuse alustena säilivad üldised deliktikoosseisud, kuid seadus loob uue karistusõiguse haru iseseisva sanktsioonisüsteemi ja sanktsiooni kohaldamise alustega, samuti menetluse ja täitevõiguse. Teine viis seisneb alaealiste karistusõiguse jätmises põhikaristusõiguse osaks, kuid moodustades karistusseadustiku iseseisva peatüki (Šveitsi mudel) või sisaldudes karistusseaduses üksiksätetena (Rootsi mudel). See viis ei välista alaealiste vastutust reguleerivate täiendavate seaduste olemasolu.³⁰

²⁸ J. Saar. Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 87.

²⁹ J. Sootak. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015, lk 207.

³⁰ Samas, lk 208.

Eestis esimese iseseisvusaja karistusõigusele oli omane õiguslik ebamäärasus ning iseseisvat alaealiste karistusõigust ei tekkinud – toimetati kahe süsteemiga: alaealise kohtlemine üldise karistusõiguse raames ja hoolekandesüsteem. Kriminaalvastutuse iga tõsteti 10 aastalt 12-le. Samuti pärast II Maailmasõda kehtima pandud Vene NFSV 1926. a Kriminaalkoodeks (edaspidi KrK) ja 1961. a kehtestatud Eesti NSV KrK jätsid alaealised üldise karistusõiguse raamidesse. Sellegipoolest sisaldas nii materiaalõigus kui menetlusõigus alaealiste jaoks teatud erandeid. Kriminaalvastutus 1961. a Eesti NSV KrK järgi algas 16 aasta (raskemate kuritegude korral 14 aasta) vanuselt. Nii eeluurimisel kui kohtus võis alaealise kriminaalvastutusest vabastada ning rakendada kasvatuslikke mõjutusvahendeid või suunata asi alaealiste asjade komisjoni.³¹ Kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite kohaldamist kasutasid toleaeagsed rahvakohtud vähe³², küll aga muutus populaarseks asja alaealiste komisjoni suunamine. Komisjon arutas asja oma istungitel ning vajadusel paigutas karistusvastutusest vabastatud alaealise erikasvatusasutusse.³³ Ehk sisuliselt rakendati meedet, mille kohus jättis rakendamata, vahe seisnes vaid terminites – kohtu puhul oli erikasvatusasutusse suunamine kasvatusliku iseloomuga sunnivahend; alaealiste komisjoni puhul – alaealiste asjade komisjoni poolt kohaldatav mõjutamisvahend.³⁴ Küll aga õigusriiklikult tauniti olukorda, kus alaealisele määrati sisuliselt vabadusekaotuslik karistus ühiskondlikel alustel tegutseva komisjoni ja mitte kohtu poolt.³⁵ Erikasvatusasutusse paigutamine oli raskeim mõjutusvahend ning kohaldati ainult erandjuhtudel. Samal ajal kuritegevus ei vähenenud.³⁶

Seoses KrK 1992. a redaktsiooniga³⁷ tunnistati kehtetuks sätted, mis lubasid kuriteo toimepannud alaealise kohta käivate materjalide üleandmist alaealiste asjade komisjonile, samuti muudeti kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite nimetust ja nende kohaldamise tingimusi.³⁸ Lahtiseks jäi mõjutusvahendite kohaldamine. Uue seaduse väljatöötamisel arutati, kui põhjalikult tuleks muuta senist nõukogude õigussüsteemist pärinevat alaealiste vastutuse korda ning milliste põhimudelite kasuks otsustada.³⁹ 1995. aastal valmis alaealiste vastutuse seaduse eelnõu, mis sätestas alaealiste õigusrikkumiste asjade arutamise põhiorganina vastava komisjoni ja vabadust piiravate karistuste kohaldamise organina noorsookohut. Eelnõu kohaselt oleks seadus reguleerinud 10-17-aastaste kurjategijate vastutust alates kasvatuslikest ja

³¹ Samas, lk 209-210.

³² H. Saarsoo. Alaealise kasvatuslikud mõjutusvahendid. – *Juridica* 1995/10. Arvutivõrgus: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=1995_10_alaealise_kasvatuslikud_m_jutusvahendid (27.01.2019).

³³ Sootak, lk 210.

³⁴ Saarsoo.

³⁵ Sootak, lk 210.

³⁶ Saarsoo.

³⁷ Kriminaalkoodeks. – *RT* 1992, 20, 288.

³⁸ Saarsoo.

³⁹ Sootak, lk 210-211.

koolikorralduslikest mõjutusvahenditest ning lõpetades karistustega. Samal aastal kiitis Riiklik Kriminaalpreventsiooni Nõukogu heaks eelnõu põhiseisukohad. 1997. aasta lõpuks loobuti noorsookohtu ideest ja otsustati, et kõiki alaealiste õigusrikkumiste asju (v.a kriminaal- ja väärteoasjad, mida lahendatakse üldkorras) hakkab arutama maakondlik alaealiste komisjon. Seega võeti Eesti alaealiste karistusõiguses põhimõtteliselt üle Rootsi mudel.⁴⁰

1998. aastal võttis Riigikogu vastu alaealise mõjutusvahendite seaduse (edaspidi AMVS)⁴¹ ning tegi vastavad muudatused KrK-s, kriminaalmenetluse koodeksis ja haldusõiguserikkumiste seadustikus.⁴² AMVS-s sisalduv süsteem kujutas endast ühte osa terviklikust sanktsionisüsteemist. Seadus määras kindlaks isikute ringi, kelle suhtes sai mõjutusvahendeid kohaldada: isikud, kes on pannud toime kuriteo või haldusõiguserikkumise, kuid ei ole veel vastavas eas; ja kuriteo või haldusõiguserikkumise toime pannud isikud, kelle kriminaalkorras süüdimõistmine ei ole otstarbekas. Seega säilis senine süsteem, kuid seaduses tehti vahet kriminaal- ja haldusvastutusel. Samas seadustas AMVS uuesti mõjutusvahendid, mida sai alaealise suhtes rakendada väljaspool nimetatud vastutuse liike. Need mõjutusvahendid moodustasid seaduse olulisima osa.⁴³

01.01.2018 jõustunud seadusega⁴⁴ tunnistati AMVS kehtetuks (§ 2), millega ühtlasi kaotati ära alaealiste komisjonid. Sama seaduse § 1 lg 10 järgi alaealiste komisjonide menetluses olnud alaealiste õigusrikkumiste asjad, mida ei oldud 2018. aasta 1. jaanuariks lõpetatud, anti menetlemiseks üle lapse elukohajärgsele kohaliku omavalitsuse üksusele. Muutmaks alaealiste õigusrikkujate kohtlemist, viidi 15.12.2017 jõustunud karistusseadustiku (edaspidi KarS) muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadusega muudatused sisse KrMS-i, KarS-i, kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seadusse, karistusregistri seadusse (edaspidi KarRS), kohtute seadusse, kriminaalhooldusseadusse ja väärteomenetluse seadustikku.⁴⁵

⁴⁰ Sootak, lk 212.

⁴¹ Alaealise mõjutusvahendite seadus. – RT 1998, 17, 264.

⁴² Kriminaalkoodeksi, haldusõiguserikkumiste seadustiku, halduskohtumenetluse seadustiku, kriminaalmenetluse koodeksi ning apellatsiooni ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustiku muutmise ja täiendamise seadus. – RT 1998, 17, 265.

⁴³ J. Ginter, J. Sootak. Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant. – Juridica 1998/4. Arvutivõrgus: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=1998_4_alaealiste_kriminaal_igus_l_puks_ka_eesti_variant (27.01.2019).

⁴⁴ Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. – RT I, 25.10.2017, 1.

⁴⁵ Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise). – RT I, 05.12.2017, 1.

Praegu kehtiv KarS⁴⁶ ei sisalda eraldi peatükki alaealiste kriminaalvastutuse kohta. Alaealisele ja noorele täiskasvanule kohaldatavad mõjutusvahendid on sätestatud §-s 87, mille järgi kohus võib kohaldada mõjutusvahendeid vähemalt 14-, kuid alla 18-aastasele süüteo toimepannud isikule, kelle kõlbelise ja vaimse arengu tase ning võime oma teo keelatuses aru saada või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida, on piiratud. Alaealisele mõistetava vangistuse pikkust reguleerib sama seaduse § 45 lg 2 ning alaealisele rahalise karistuse kohaldamist § 44 lg 5.

Riigikohus (edaspidi RK) tõi oma 2006. aasta lahendis välja, et klassikalise arusaama kohaselt on karistusõigus suunatud eelkõige teole, mitte tädeviijale. Alaealiste poolt toimepandud kuritegude korral on rõhuasetus aga teistsugune – sellises olukorras on karistusõiguse jaoks tähtsam just tädeviija isik(sus), mitte aga tema poolt toimepandud tegu ja selle raskus. Samuti on alaealiste toimepandud kuritegude puhul esmatähtsal kohal just kasvatuslikud eesmärgid. RK märkis, et karistusõiguse ülesandeks alaealise puhul on uue kuriteo toimepanemise ennetamine, lapse sotsiaalne järeleaitamine ning lõimimine, et karistusõiguse kaudu toimuks nn pedagoogilise defitsiidi balansseerimine. Seega tuleb alaealise mõjutamiseks teda kasvatada, mitte karistada. Karistuse määramisel on tähtis, et see looks alaealisele arusaama ühiskondlike normide siduvast iseloomust ka tema suhtes ning ei piiraks tema ühiskondlikku lõimumist.⁴⁷

1.2. Taastav õigus

Teiste riikide arengud näitavad, et tõhusad sekkumised alaealiste süütegudele hõlmavad endas aina rohkem taastava õiguse elemente. Võrreldes traditsioonilise lähenemisega, vähendavad taastava õiguse meetmed korduvaid õigusrikkumisi suuremal määral.⁴⁸ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030 (edaspidi kriminaalpoliitika põhialused) eelnõu rõhutab samuti taastava õiguse kasutamise vajadust.⁴⁹

⁴⁶ Karistuseseadustik. – RT I, 04.01.2019, 15.

⁴⁷ RKKKo 3-1-1-43-06, p 13.1.

⁴⁸ K. Tamm, K.-A. Salla. Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Tallinn: Justiitsministeerium 2016. Arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/tamm_k_salla_k-a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf (03.11.2018), lk 3.

⁴⁹ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Eelnõu. Tallinn: Justiitsministeerium 2018. Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030.pdf (01.02.2019).

Taastav õigus on reaktsioon kuritegelikule käitumisele, mis keskendub hüvitamisele ja kuritegevusest tulenevate probleemide lahendamisele. Taastavas õiguses tuuakse ohvrid, nende perekonnad, õigusrikkujad ja kogukond kokku, et taastada pooltevaheline harmoonia. See kohustab kurjategijat vastutama teiste osapoolte ees, pakkudes samas kurjategijale õpikogemusi ning näidates, et õiguskuulekas elustiil on igati realistlik alternatiiv kuritegelikule elustiilile.⁵⁰

Taastav õigus vaatab kuritegevust enamana kui lihtsalt seaduserikkumisena – kuriteona võimude autoriteedi vastu. See kahjustab inimsuhteid, ohvrid, kogukondi ning isegi õigusrikkujaid endid. Mõlemad pooled saavad haiget erineval viisil. Kuritegu häirib ühiskonna usaldustunnet ja põhjustab sageli kahtlemist, eraldumist ja diskrimineerimist.⁵¹

Taastava õiguse mõistet kasutas esimesena ameerika psühholoog A. Eglash oma 1959. aasta artiklis. Seda mõistet võrreldi ja vastandati tema 1977. aasta artiklis mõistetega „karistav õigus“ ja „rehabiliteeriv õigus“. Karistav õigus näeb kuritegevust peamiselt tegudena, mis lähevad vastuollu võimude poolt heakskiidetud normidega. Rehabiliteerival õigusel on terapeutiline lähenemine, mis keskendub kurjategija ravivajadusele. Kokkuvõttes keskenduvad mõlemad lähenemised reeglite ning kurjategijate tegude omavahelisele suhtele, kuid kannatanu jääb sageli tagaplaanile. Taastav õigus võtab aga arvesse nii esmajärgulisi kui ka teisejärgulisi kannatanuid (nt perekond, kogukond). Esmajärgulised kannatanud kogevad sageli kehavigastusi, rahalist kahjumit ja emotsionaalseid kannatusi, mis kõik võivad avaldada oma mõju kogu eluks. Kõikidel esmajärgulistel kannatanutel on vajadus taastada kontroll oma elu üle ja kaitsta oma õigusi. Lisaks sellele on oluline tunda, et kurjategija tekitatud kahju on hukkamõistetav ka autoriteetide poolt. Teisejärgulistel kannatanutel on samuti mitmed vajadused – näiteks esmajärgulise kannatanu pere võib vajada uut elukohta või raha meditsiinikulude katmiseks; kogukond aga püüab taastada korra ja turvatunde.⁵²

Erinevalt karistavast õigusest on taastavas õiguses nii kannatanul kui kurjategijal täita aktiivne roll – kannatanutel on õigus esitada küsimusi ja saada neile vastused ning kurjategijaid julgustatakse mõistma oma käitumise kahjulikke tagajärgi ja astuma samme olukorra parandamiseks. Sellegipoolest, kui vangistus on vajalik ühiskonna turvalisuse huvides, peaks olema see osa lahendusest. Taastava õiguse näideteks on hüvitamine, ühiskondlik töö ja

⁵⁰ D. Heath-Thornton. Restorative justice. – Encyclopædia Britannica. *Sine loco*: Encyclopædia Britannica, inc., 26.08.2018. Arvutivõrgus: <https://www.britannica.com/topic/restorative-justice> (26.01.2019).

⁵¹ Samas.

⁵² Samas.

kannatanu ning kurjategija lepitamine,⁵³ mis on praeguseks edukalt sisse viidud ka Eestis alaealistele ja noortele täiskasvanutele kohaldatavate mõjutusvahendite loetellu (KarS § 87).

1.3. Menetlusõigluse idee

Üldjoontes juhib menetlusõigluse idee (*procedural justice*) tähelepanu faktile, et ametiasutuste otsustusprotsessiga kaasnevad toimingud võivad avaldada mõju isiku kujutluspildile õiglusest, julgustada inimesi otsustama õigusorganite tegevuse seaduslikkuse üle ning julgustada suhtuma kohtuotsuse täitmisse enam või vähem spontaanselt.⁵⁴ Täpsemalt – J. Fagan ja T. R. Tyler rõhutavad, et menetlusõiglust analüüsitakse kolme eelduse alusel: a) inimestel on teatud vaated ametiasutuste õiguspärasusele; b) need vaated kujundavad nende käitumist ja c) need vaated tekivad kokkupuudete pinnalt institutsioonidega.⁵⁵ Eeldatakse, et inimesed, kes räägivad ametiasutuste õiglusest ja õiguspärasusest, hoolivad lisaks lõplikele otsustele ka lahendi tegemise protsessist ja ametiasutuste poolsest kohtlemisest.⁵⁶

Kui see vastab tõeale, on iseenesestmõistetav küsida, mis elementidele tuginedes annavad inimesed hinnanguid ametiasutuste poolsele kohtlemisele.⁵⁷ G. S. Leventhal toob välja kuus kriteeriumit menetlusõiglusele: järjepidevus ja sarnastes situatsioonides olevate inimeste võrdne kohtlemine; võime kõrvaldada eelarvamused või välistegurite mõju otsusele; otsuste kvaliteet ja täpsus; võimalus esitada apellatsioonkaebus ebaõiglastele otsustele; osapoolte võimalus osaleda otsustusprotsessis ning otsuste tegemine kooskõlas üldiste õigluse standardite ja moraaliga.⁵⁸

Kuigi menetlusõigluse alused on väga huvitavad, on küsitav, kas neid aluseid saab ja tuleks laiendada lastega tegelevatele asutustele, eelkõige alaealisi käsitlevasse õigussüsteemi. Kahtlused laiendamise piiride ja võimaluste osas tekivad, kui võtta arvesse alaealiste õigussüsteemi „peategelasi“ – nendeks on lapsed, kellel on eeldatav kognitiivne ebaküpsus ja

⁵³ Samas.

⁵⁴ T. R. Tyler. Social Justice: Outcome and Procedure. – International Journal Of Psychology 2000, 35 (2), lk 120.

⁵⁵ J. Fagan, T. R. Tyler. Legal Socialization of Children and Adolescents. – Social Justice Research, Vol. 18, No. 3, september 2005, lk 220.

⁵⁶ M. J. B. Beneitez, E. Dumortier. Why Children Obey the Law: Rethinking Juvenile Justice and Children's Rights in Europe through Procedural Justice. – Youth Justice 2018, Vol. 18 (1). Sine loco: Sage Publications 2018, lk 39.

⁵⁷ Samas, lk 39.

⁵⁸ T. R. Tyler. What Is Procedural Justice?: Criteria Used By Citizens To Assess The Fairness Of Legal Procedures. – Law & Society Review 1988, Vol. 22, No. 1, lk 104-105.

piiratud võime mõista toimepandud kuriteo kõiki mõõtmeid ning kohtunike poolt määratud meetmete põhjusi ja tagajärgi.⁵⁹

Sellegipoolest võib J. L. Woolard'i jt sõnul olla menetlusõiglusel potentsiaali alaealisi käsitlevas õigussüsteemis. Woolard ja tema kolleegid leiavad, et just ülemineku ajal lapsepõlvest täiskasvanuikka suurendab laps oma ootusi, et teda koheldakse "täiskasvanuna". Samuti usuvad nad, et noored soovivad olla koheldud väärilt ja austusega ning eeldavad järjest enam, et neil on hääleõigus nende elu mõjutavate otsuste kujundamisel.⁶⁰ A. R. Piquero rõhutab, et idee menetlusõiglusest noorukieas on eriti esiletõusev, sest see on arenguperiood, mille jooksul inimestel tekib täiskasvanutele sarnane arusaam ühiskonnast ja selle institutsioonidest. Samuti on see periood, kui noored kogevad seadusi ja reegleid erinevates sotsiaalsetes kontekstides väljaspool perekonda ja kooli – seal, kus eeskirju jõustatakse „täiskasvanute moodi“.⁶¹ Mõned autorid nõustuvad, et seaduse järgimine ja kohtuotsuste mõistmine sõltuvad lapse kognitiivsest küpsusest ja psühhosotsiaalsest arengust – J. Fagan ja T. R. Tyler leiavad, et laps kujundab oma hoiaku seaduste ja õiguslike suhete osas varakult ning see hoiak kujundab omakorda tema käitumist nii nooruki- kui täiskasvanueas.⁶²

Lisaks psühhosotsiaalsetele põhjustele tuleks mõelda ka pedagoogilistele põhjustele. Isegi kui see tundub olevat ilmselge, peaksid lapsevanemad ja lapsed toetama kohtuotsuseid, et suurendada nende hariduslikku mõju. Pedagoogilised teooriad ja praktika kinnitavad, et meetmed, mida rakendatakse laste osas ilma, et nad neist meetmetest kinni peaksid, on "anti-pedagoogilised". Ilma meetmest kinni pidamiseta võib kohtulikku meedet küll saavutada, kuid selle mõju ei ole püsiv ega tekita lapsele vastutustunnet.⁶³ Peale selle toob EN ministrite nõukogu soovitus liikmesriikidele CM/Rec(2008)11 punktis 25.b esile, et pädeva asutuse kohustus on taotleda võimalikku koostööd alaealiste õigusrikkujate ja nende vanemate või seaduslike hooldajatega.⁶⁴

Juriidilised põhjused edendamaks menetlusõigluse ideed alaealisi käsitlevas õigussüsteemis tulenevad ÜRO lapse õiguste konventsiooni (edaspidi LÕK) vastuvõtmisest 1989. aastal,

⁵⁹ Beneitez, Dumortier, lk 40.

⁶⁰ J. L. Woolard, S. Harvell, S. Graham. Anticipatory Injustice Among Adolescents: Age and Racial/Ethnic Differences in Perceived Unfairness of the Justice System. – Behavioral Sciences and the Law 2008, No. 26, lk 209.

⁶¹ A. R. Piquero jt. Developmental Trajectories of Legal Socialization among Serious Adolescent Offenders. – The Journal Of Criminal Law & Criminology 2005, Vol. 96, No. 1, lk 268.

⁶² Fagan, Tyler, lk 219.

⁶³ Beneitez, Dumortier, lk 40.

⁶⁴ Euroopa Nõukogu. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, 05.11.2008. Arvutivõrgus: [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08(1).pdf) (26.01.2019).

millega on ette nähtud, et lastel on õigus osaleda ja olla kaasatud otsustusprotsessi, avaldades oma seisukohti vabalt kõigis neid puudutavates küsimustes ja neile antakse võimalus olla ära kuulatud nendega seotud kohtumenetlustes (art 12).⁶⁵

1.4. Lapsesõbraliku menetluse kujunemine

20. sajandi alguses oli enamikus Euroopa Liidu riikides kasutusel süsteem, mis laste karistamise asemel oli suunatud nende kaitsmisele ja õpetamisele.⁶⁶ Juba alates 1960ndatest aastatest kannatas see süsteem ulatuslikku kriitikat. Lapse õiguslikku seisundit ja osalemist alaealist puudutavates õigusemõistmise protseduurides kritiseeriti tugevalt selle tõttu, et laps oli pelgalt sekkumiste objektiks ning heaolu- ja kaitsemeetmed ei teeninud oma eesmärki. Kuulus Belgia laste õiguste propageerija E. Verhellen väitis, et lapsi kaitsvad seadused tegid lastest “seaduse objektid”, sest juriidilisi sekkumisi juhtisid ja nende üle otsustasid eksperdid (kohtunikud, kriminaalhooldajad, õpetajad jne), kes teadsid mis on lapsele parim. Ekspertide pädevus seda otsustada tulenes nende professionaalsusest ja spetsialiteedist, veel enam – nende täiskasvanu staatuses. Lapsel oli väga väike hääleõigus otsustusprotsessides, mis suuresti sõltusid osalevate täiskasvanute ekspertide diskretsioonist.⁶⁷ Samuti arvasid kriitikud, et keskendudes kuriteo asemel kurjategijale, viis erikohtlemise ideoloogia tahtmatute tagajärgedeni, millest üheks oli vähene proportsionaalsus kuriteo ja karistuse vahel. Kuna tagajärjed olid suunatud isikule ja mitte teole, andis see soodsa pinnase ebainimlike ja ebaõiglaste otsuste tegemiseks.⁶⁸ Teine erikohtlemise ideoloogia tagajärg oli puudulikud reeglid karistuse pikkuse määramise osas.⁶⁹

Nii Euroopas kui Ameerika Ühendriikides integreerisid kõrgemad kohtud lastekaitse-süsteemide kriitika oma olulistesse lahenditesse ja praktikasse.⁷⁰ Näiteks 1967. aastal väitis Ameerika Ühendriikide Ülemkohus, et alaealiste kohtumenetluse raames süüdistatavad noorukid peavad saama mitmed samasugused menetluslikud õigused nagu täiskasvanudki – õigus kaitsjale, õigus seista silmitsi tunnistajatega ning õigus mitte anda ennast

⁶⁵ Beneitez, Dumortier, lk 41.

⁶⁶ J. Junger-Tas., S. H. Decker. *International Handbook of Juvenile Justice*. New York: Springer 2006, lk 202.

⁶⁷ Beneitez, Dumortier, lk 35-36.

⁶⁸ Junger-Tas, Decker, lk 475.

⁶⁹ A. Storgaard. *Juvenile Justice in Scandinavia*. – *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 2005, 5:2, 16.08.2006, lk 191.

⁷⁰ Beneitez, Dumortier, lk 36.

süüstavaid ütleri.⁷¹ 1988. aasta kohtuasjas Bouamar vs. Belgia väitis Euroopa Inimõiguste Kohus (edaspidi EIK), et noore kurjategija paigutamine täiskasvanute vanglasse ei ole vaadeldav kasvatusliku meetmena. Veel enam – teatud klassikalisi menetluslikke õigusi nagu õigus kinnipidamise seaduslikkuse kontrollile ja õigus kaitsjale, oli rikutud.⁷² EIK läks lahendis T vs. Suurbritannia sammu võrra kaugemale ning tunnustas lapse õigust osaleda kohtumenetluses osana õigusest õiglasele kohtumenetlusele. Samuti märkis kohus, et on iseenesestmõistetav, et süüdistatava lapsega peab tegelema viisil, mis võtab arvesse tema vanust, küpsuse taset, intellektuaalseid ning emotsionaalseid võimeid ning aitab kaasa sellele, et laps saaks menetlusest aru ja suudaks selles osaleda.⁷³

Ameerika Ühendriikides ja Euroopas algas laste õiguste liikumine, mille sõnum oli, et lapsi ja nende õigusi tuleb võtta tõsiselt. Verhellen'i sõnul peaks lastele lähenema kui "õigusi omavatele subjektidele", mitte "seaduse objektidele" – see tähendab, et lapsed tuleb ära kuulata ning nad peavad olema võimelised osalema õigusemõistmises.⁷⁴ 1989. aastal vastu võetud LÕK ja selle ratifitseerimine Euroopa riikide poolt varajastel 1990ndatel on üks tõenditest, et laste vajadused, huvid ja õigused pakuvad üldsusele laialdast huvi. 1989. aasta konventsioon on 1959. aasta lapse õiguste deklaratsiooni edasiarendus. ÜRO dokumendid nõuavad, et kõik lapsed oleksid kaitstud alanduse eest ning oleksid lugupeetud üksikindiviididena.⁷⁵ Aja jooksul on LÕK tugevdanud laste õiguste põhimõtteid Euroopa tasandil ning nüüdseks on see ratifitseeritud kõikide Euroopa riikide poolt.⁷⁶ LÕK sünniga ja artiklite 12 (õigus olla ära kuulatud), 37 (laste kinnipidamine ja karistamine) ning 40 (õigusemõistmine alaealiste üle) loomisega leidis aset ajalooline läbimurre. Kuritegusid toime panevaid lapsi ei koheldud enam „objektidena“, vaid reaalse „subjektidena“, kelle õigusi peaks austama ja kes peaksid osalema kohtumenetluses.⁷⁷

⁷¹In re Gault, 387 U.S. 1, 20 (1967). Arvutivõrgus: [https://supreme.justia.com/cases/federal/us/387/1/\(03.02.2019\), p-d 1 jj.](https://supreme.justia.com/cases/federal/us/387/1/(03.02.2019), p-d 1 jj.)

⁷² EIKo 9106/80, Bouamar vs. Belgia, p-d 48 jj.

⁷³ EIKo 24724/94, T. vs. Suurbritannia, p 84.

⁷⁴ Beneitez, Dumortier, lk 36.

⁷⁵ Storgaard, lk 188.

⁷⁶ Beneitez, Dumortier, lk 34.

⁷⁷ Samas, lk 37.

1.5. Alaealiste erikohtlemise rahvusvaheline regulatsioon

Alaealiste kohtlemisel Eestis lähtutakse järgmistest rahvusvahelistest kokkulepetest⁷⁸, millele on ka eelnevalt viidatud: ÜRO miinimumreeglid alaealiste kriminaalmenetluse kohta („Pekingi reeglid”) (edaspidi Pekingi reeglid), LÕK, Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta (edaspidi EN suunised) ning direktiiv 2016/800/EU.

1985. aastal vastu võetud Pekingi reeglite üldised põhimõtted sätestavad, et liikmesriigid püüavad oma üldisi huve järgides parendada alaealise ja tema perekonna heaolu (p 1.1). Samuti püüavad liikmesriigid välja töötada tingimusi, mis tagavad alaealistele kogukonnas tähendusliku elu ja soodustavad isiklikku arengut ning hariduse omandamist sellisel viisil, mis ei puutu kokku kuritegevusega (p 1.2). Piisavat tähelepanu tuleb pöörata positiivsetele meetmetele, mis hõlmavad kõikvõimalike ressursside kaasamist (sh perekond, vabatahtlikud, koolid jms) edendamaks alaealise heaolu, vähendamaks sekkumise vajadust ja tegelemaks tõhusalt, õiglaselt ja humaanselt alaealise õigusrikkujaga (p 1.3). Õigusemõistmist alaealiste üle tuleks lugeda riigi arenguprotsessi lahutamatuks osaks, mis samaaegselt aitab kaasa noorte kaitsele ja korra säilitamisele ühiskonnas (p 1.4). Alaealistele mõeldud õigusteenuseid tuleb süstemaatiliselt arendada ja koordineerida, pidades silmas teenustes osaleva personali pädevuse (k.a nende meetodite, lähenemisviiside ja hoiakute) arendamist ja säilitamist (p 1.6).

1989. aastal vastu võetud LÕK-is mõistetakse lapse all iga alla 18-aastast inimolendit, kui lapse suhtes kohaldatava seaduse põhjal ei loeta teda varem täisealiseks (art 1). Konventsioonis lepatakse kokku, et igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeametite, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid (art 3 lg 1). Osalisriigid seavad eesmärgiks tagada lapsele tema heaoluks vajalik kaitse ja hooldus, arvestades tema vanemate, seaduslike hooldajate või teiste tema eest seaduslikult vastutavate isikute õigusi ja kohustusi ning võtavad selleks kõiki vastavaid seadusandlikke ja administratiivmeetmeid (art 3 lg 2). Osalisriigid tagavad, et laste hoolduse või kaitse eest vastutavad asutused, teenistused ja organid vastaksid pädevate ametivõimude kehtestatud normidele, eriti mis puudutab ohutust ja tervishoidu, personali suurust ja sobivust ning ka nende üle toimuva järelevalve kompetentsust (art 3 lg 3).

Euroopa Nõukogu on loonud mitmeid standardeid ja juhiseid lapsesõbraliku menetluse valdkonnas. Need standardid püüdleval õigussüsteemi arendamise ja selle laste spetsiifilistele

⁷⁸ Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe, p 8.

vajadustele kohandamise poole. Suurim hulk juhiseid on koondatud EN suunistesse, mis oli koostatud spetsialistide grupi poolt pärast ulatuslikku nõupidamist umbes 3800 lapsega üle terve Euroopa⁷⁹ ja võeti vastu 2010. aastal⁸⁰. Suunised lähtuvad rahvusvahelistest ja Euroopa normidest, eeskätt LÕK-ist ja Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonist (edaspidi EIÕK). Suuniste mõte on kindlustada õiguskaitse reaalne ligipääsetavus lastele ja sobiv lastega ümberkäimine õigusemõistmisel. Suuniseid rakendatakse situatsioonides, kus lapsed puutuvad kokku kriminaal-, tsiviil- või haldusõigussüsteemiga. Antud dokumendis tuletatakse meelde ja edendatakse lapse parimate huvide, hoolivuse, lugupidamise, osalemise, võrdse kohtlemise ja õigusriigi põhimõtteid. Suunised puudutavad õigust teabele, esindatusele ja osalemisele, eraelu puutumatust, ohutust, valdkonnaülest käsitusviisi ja koolitust, tagatise kõigis menetlusastmetes ja vabadusekaotust. Euroopa Nõukogu liikmesriike kutsutakse üles mugandama oma õigussüsteeme laste spetsiifilistele vajadustele vähendamaks lahknevusi rahvusvaheliselt aktsepteeritud põhimõtete ja reaalsuse vahel.⁸¹ Need juhised panevad liikmesriikide jaoks paika põhilised reeglid, mida tuleb järgida oma õigussüsteemi kohandamisel laste spetsiifilistele vajadustele: lapsesõbralik õigusemõistmine peab olema ligipääsetav, eakohane, kiire, järjekindel, kohandatud ja keskendunud lapse vajadustele; austama õigust õiglasele kohtumenetlusele, õigust mõista menetlust ja osaleda selles, õigust era- ja perekonnaval, samuti terviklikkusele ja väärkusele.⁸² Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti 2015. aastal avaldatud uuringus selgitasid spetsialistid, et lapse küpsus on ülimalt tähtis, kui otsustatakse selle üle, kuidas peaks laps osalema kohtumenetluses, seega peaksid ELi liikmesriigid sõnastama küpsuse täpse õigusliku määratluse.⁸³ Samuti lisati, et äärmiselt oluline lapse tõhusaks osalemiseks kohtumenetluses on õigus teabele, sest menetlusetappides vähesel ja arusaadaval määral esitatav konkreetne teave aitab vähendada laste ärevust ning suurendada usaldust kohtusüsteemi vastu, turvatunnet ja kindlust, mis läbi paraneb lapse osalemisvõime kohtumenetluses. Uuringu käigus selgus, et kriminaalkohtumenetluses on õigus teabele sätestatud kõikide uuritud ELi liikmesriikide õiguses, v.a. Ühendkuningriigis Šotimaal, kuid sellegipoolest näitavad küsitlused ulatuslikke liikmesriikidevahelisi erinevusi selles, kuidas lapsi teavitatakse, millal, kes ja millist teavet jagab.⁸⁴ Kuigi lapse parimatest huvidest lähtumise põhimõte on sätestatud enamiku uuritud ELi liikmesriikide õiguses, pidas valdav osa vastanuid

⁷⁹ EN veebileht. Child-friendly justice: I. Guidelines on child-friendly justice.

⁸⁰ EN suunised, lk 2.

⁸¹ Samas, lk 89.

⁸² EN veebileht. Child-friendly justice: Adapting to the specific needs of children; I. Guidelines on child-friendly justice.

⁸³ Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. Lapsesõbralik õigusemõistmine - spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõte. Viin: Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet 2015. Arvutivõrgus: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals-summary_et.pdf (27.01.2019), lk 3.

⁸⁴ Samas, lk 6.

seda keeruliseks ja segaseks mõisteks, millega võivad kaasneda manipuleerimine, subjektiivsus ja otsused, mis tegelikult ei kaitse laste õigusi.⁸⁵ Samas uuringus tõid kohtumenetlustes osalenud lapsed selle aluspõhimõtte näiteks, et kriminaalmenetlustes tundsid nad sageli ebavõrdset kohtlemist, sest täiskasvanud kostja või alaealise süüdistatava õigustele omistati suuremat kaalu ning ei lähtunud laste parimatest huvidest.⁸⁶

Laste õiguste temaatika muutus ELis populaarseks ning see viis õiguslikult siduva direktiivi 2016/800/EU valmimiseni.⁸⁷ Direktiivi või selle teatavaid sätteid tuleks kohaldada ka sellistele kriminaalmenetlustes kahtlustatavatele või süüdistatavatele, kes olid menetluse algatamise ajal lapsed, kuid kes on pärast seda saanud 18-aastaseks, ning kui direktiivi kohaldamine on asjakohane võttes arvesse kõiki kriminaalasjaga seotud asjaolusid, sh asjaomase isiku küpsust ja kaitsetust (põhjendus 11). Direktiivi eesmärk on kehtestada menetluslikud tagatised selleks, et lapsed, kes on kriminaalmenetlustes kahtlustatavad või süüdistatavad, oleksid võimelised menetlusest aru saama ja seda jälgima, samuti kasutama oma õigust õiglasele kohtulikule arutamisele. Lisaks on direktiivi eesmärgiks ära hoida uute õigusrikkumiste toimepanemist laste poolt ja edendada laste lõimumist ühiskonda (põhjendus 1). Direktiivi eesmärgiks on samuti kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetlusõiguste kaitsmine ühiste miinimumnormide kehtestamisega ning seeläbi liikmesriikide usalduse suurendamine üksteise kriminaalõiguse süsteemide vastu (põhjendus 2). Antud direktiiviga edendatakse lapse õigusi võttes arvesse EN suuniseid (põhjendus 7). Direktiiv sätestab, et lapsele, kes on kriminaalmenetlustes kahtlustatav või süüdistatav, tuleks pöörata erilist tähelepanu, et säilitada lapse arengupotentsiaal ja ühiskonda taaslõimumise väljavaated (põhjendus 9).

Kuigi EIÕK ei räägi lastest otsesõnu, kohalduvad konventsioonis sisalduvad õigused nii lastele kui täiskasvanutele. Kahes lahendis, mis pärinevad 1999. aastast, leidis EIK, et lapse üle õiguse mõistmisel tuleb igakülgselt arvestada tema vanust, küpsuse taset ning intellektuaalset ja emotsionaalset võimekust. Samuti tuleb astuda samme selle poole, et arendada lapse võimet mõista menetlust ja osaleda selles. Need lahendid olid ühtlasi esimesed märgid sellest, et õigussüsteem peab olema lastele kohandatud.⁸⁸

⁸⁵ Samas, lk 12.

⁸⁶ Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. Arvutivõrgus: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf (01.02.2019), lk 107 ja 112.

⁸⁷ Beneitez, Dumortier, lk 37.

⁸⁸ EN veebileht. Child-friendly justice: IV. Binding legal instruments.

1.6. Alaealiste erikohtlemise siseriiklik regulatsioon

Kriminaalpoliitika põhialused sätestavad kriminaalpoliitika eesmärgina kujundada seadusekuulekas ühiskond, kus kuritegevust hoitakse ära ning kuritegevusega põhjustatavat kahju vähendatakse koostöös haridus-, tervishoiu- ja sotsiaalsüsteemiga, kogukondade, omavalitsuste ja erasektoriga.⁸⁹ Alaealiste kohtlemisel Eestis lähtutakse peamiselt KrMS-st, KarS-ist, lastekaitseadusest (edaspidi LasteKS)⁹⁰, sotsiaalhoolekande seadusest (edaspidi SHS)⁹¹ ja alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkuleppes (edaspidi prokuröride kokkulepe), millele on viidatud eelnevalt.

Kehtivas KrMS-s on sätestatud mitmed erisused alaealiste toimepandud õigusrikkumiste menetlemise seisukohalt. Näiteks reguleerib seadus, et avalikkuse põhimõtte toimib kohtulahendi kuulutamisel piiranguta, välja arvatud juhul, kui selle kuulutamist kinnisel kohtuistungil nõuavad alaealise huvid (§ 11 lg 2). Samuti on kaitsja osavõtt kogu kriminaalmenetlusest kohustuslik, kui isik on pannud kuriteo või õigusvastase teo toime alaealisena (§ 45 lg 2 p 1). Alaealistele kehtivad ka mitmed vahistamise erisused võrreldes täisealisega (§ 131 lg-d 3, 3² ja 3³; § 131¹ lg 1). Lisaks on prokuratuuril võimalik kriminaalmenetlus lõpetada, kui prokuratuur leiab, et kuriteo toime pannud 14-18-aastast isikut saab mõjutada karistust või KarS §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata (§ 201).

LasteKS ei reguleeri otsesõnu noore õigusrikkuja suhtes läbiviidavat kriminaalmenetlust või määratavat karistust – seaduse eesmärk on kujundada last väärtustavat ning lapse arengut soodustavat käitumist ja elulaadi ühiskonnas. Samuti on seaduse eesmärgiks luua last toetav keskkond, seada lapse huvid esikohale, parendada lapse elukvaliteeti, toetada lapse igakülgselt arengut ning tagada tervist ja heaolu ohustavates tingimustes olevale lapsele õigeaegse ja asjakohase abi ja hoolduse kooskõlas LÕK-i ja selle lisaprotokollidega ning Euroopa Liidu põhiõiguste harta ja teiste asjakohaste õigusaktidega (§ 2). Muuhulgas toovad LasteKS § 5 p-d 2 ja 4 välja, et lapse õiguste ja heaolu tagamisel tuleb lähtuda järgmistest konventsioonis sätestatud põhimõtetest: igal lapsel on õigus võrdsele kohtlemisele ilma igasuguse diskrimineerimiseta ning igal lapsel on õigus iseseisvaks seisukohavõtuks kõigis teda puudutavates küsimustes ning õigus väljendada oma vaateid. LasteKS § 26 sätestab abivajava lapse mõiste, milleks on laps, kelle heaolu on ohustatud või kelle puhul on tekkinud kahtlus tema väärkohtlemise, hooletusse jätmise või muu lapse õigusi rikkuva olukorra suhtes, ja laps,

⁸⁹ Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030, lk 1.

⁹⁰ Lastekaitseadus. – RT I, 12.12.2018, 49.

⁹¹ Sotsiaalhoolekande seadus. – RT I, 21.12.2018, 19.

kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute heaolu. Sama seaduse § 27 kohaselt on abivajavast lapsest kohustatud teavitama kõik, kellel on olemas vastav teave. Seda saab teha kohaliku omavalitsuse (edaspidi KOV) üksusele või lasteabitelefoni. Kui teate abivajava lapse kohta võtab vastu asutus või ametiisik, mis ei ole lapse rahvastikuregistrisse kantud elukoha järgne KOV üksus või selle lastekaitsetöötaja, on asutus või ametnik kohustatud teate viivitamata edastama lapse rahvastikuregistrisse kantud elukoha järgsele KOV üksusele. LasteKS § 28 kohaselt tuleb enne abivajavale lapsele sobiva meetme kohaldamist hinnata lapse abivajadust. Lapse abivajadust hindab lastekaitsetöötaja või lapsega töötav isik teatud eranditega. Seda tehes peab lastekaitsetöötaja või lapsega töötav isik andma hinnangu lapse füüsilisele, tervislikule, psühholoogilisele, emotsionaalsele, sotsiaalsele, kognitiivsele, hariduslikule ja majanduslikule seisundile ning samuti last kasvatava isiku vanemlikele oskustele. Abivajavale lapsele abi osutamine on LasteKS § 29 järgi lapse heaolu toetava meetme kohaldamine viisil, mis parandab lapse ja last kasvatava isiku vahelisi suhteid. Abi osutamisel tuleb rakendada võrgustikutööd, järgides juhtumikorralduse põhimõtteid SHS-s sätestatud korras. KOVil on kohustus 10 päeva möödumisel abivajavast lapsest teada saamisest otsustada juhtumikorralduse algatamine või algatamata jätmine või juhtumi edastamine pädevale ametiisikule, kusjuures juhtumikorralduse võib algatamata jätta ainult juhul, kui lapse abivajadus on võimalik rahuldada ühekordse meetmega. KOVi üksus peab abivajava lapse abivajaduse hindamisel ja abi osutamisel välja selgitama ja dokumenteerima lapse arvamuse ning lisama selle lapsega seotud kohustuslikule juhtumiplaanile, kui eriseadus ei sätesta teisiti.

1. jaanuaril 2018 jõustusid mitmed olulised muudatused alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemis, mis kannavad eesmärki kiiremini ja tulemuslikumalt reageerida alaealiste süütegudele ning tegeleda intensiivsemalt lapse abivajadusega. 2018. aastal pandi tööle kinnise lasteasutuse teenus, muudeti alaealiste õigusrikkumistele reageerimise süsteemi ning tunnistati kehtetuks AMVS, millega lõppes ka alaealiste komisjonide tegevus. Komisjonide asemel anti mõjutuvahendite kohaldamise pädevus üle menetlejatele eesmärgiga kiirendada oluliselt menetlusprotsessi. Samuti hakati rakendama üldpõhimõtet, mille kohaselt võib alaealisele karistuse määrata ainult juhul, kui ühegi muu mõjutuvahendiga ei ole võimalik teda süüteost loobuma panna.⁹² SHS-s täpsustati lapse kinnisesse lasteasutusse suunamist ja selle eeldusi (§-d 130¹ ja 130²), samuti teenusele esitatavaid nõudeid (§ 130³). Uue regulatsiooni kohaselt

⁹² K. Rammus. Muudatused alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemis toetavad noore abivajajaga tõhusamat tegelemist. Tallinn: Justiitsministeerium, 28.12.2017. Arvutivõrgus: [23](https://www.just.ee/et/uudised/muudatused-<u>alaealiste-õigusrikkujate-kohtlemise-süsteemis-toetavad-noore-abivajajaga</u> (27.01.2019).</p></div><div data-bbox=)

võimaldatakse abivajavatele lastele, kellel on olulised puudujäägid mitmes heaolu valdkonnas, sotsiaalse rehabilitatsiooni teenust riigi kulul (§ 62 lg 3).

Seadusemuudatused annavad prokurörile võimaluse kohaldada alaealisele kriminaalmenetluses selliseid mõjutusvahendeid nagu hoiatus, sotsiaalprogramm, tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, sõltuvus- või muu ravi, lepitusteenus, allutamine käitumiskontrollile, üldkasulik töö, liikumisvabaduse piirang, kinnisesse lasteasutusse paigutamine või muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus (KarS § 87). Kohtunikul on õigus asendada alaealise vahistamine kinnisesse lasteasutusse paigutamise, mis võimaldab hoida vahistamise ajal vanglateskkonnast eemal neid seaduserikkujaid, kellele ka mõjutusvahendina määratakse tõenäoliselt kinnisesse lasteasutusse suunamine. Vähemtähtsate rikkumiste korral on võimalik menetlus lõpetada, kui noor on nõus osalema lepitusteenusel või heastama kahju alternatiivsel viisil. Kui ükski mõjutusvahend ei ole tulemust toonud, võib anda asja üle kohtusse mõjutusvahendite rakendamiseks ning samuti võib kohaldada rahatrahvi või kuni 10-päevase aresti.⁹³

Riigi peaprokurör andis 26.06.2018 käskkirja nr RP-1-1/18/15, millega tühistas 29.06.2007 juhise „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“. „Seda sisult asendav alaealiste spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe kui pehme õiguse akt annab seni kehtinud juhisest laiemad, inimlikumad ja paindlikumad võimalused alaealiste vanuse ning muude eripäradega arvestamiseks.“⁹⁴ Kõnealusel kokkuleppes jõudsid alaealistele spetsialiseerunud prokurörid ühtsete põhimõtetenähtsate kuriteo toimepannud alaealiste erikohtlemise valdkonnas. Üldistes põhimõtetes tuuakse välja kuriteo toime pannud alaealise puhul peamise eesmärgina ennetada uusi õigusrikkumisi ning tagada heaolu ja areng, mistõttu lähtutakse menetluse vältel ning selle järel eelkõige alaealise isikust ning vähem teost (p 1). Rakendatavad meetmed peavad vastama eale ja arengutasemele, toetama rehabilitatsiooni eesmärki, reeglina vältima karistuslikku sekkumist ning tekitama alaealises arusaama toimepannud teost ja selle tagajärgedest, samuti toetama vastutuse võtmist kannatanu ees (p 2). Meetmete valikul arvestatakse kuritegude toimepanemist soodustavaid tegureid ja rakendatavate meetmete mõju alaealise tulevikule ja käitumisele (p 3). Eesmärkide saavutamiseks kindlustab prokuratuur prokuröride spetsialiseerumise alaealiste ja noorte täiskasvanute kriminaalasjades, pöörates prokuröride valikul tähelepanu isikuomadustele ja tagades erikoolituse (p 4). Alaealise heaolu ja huvide kaitseks teeb prokuratuur koostööd lastekaitseametnikega (p 6).

⁹³ Samas.

⁹⁴ Riigiprokuratuur Veronika Vlassovale. Tallinn, 12.11.2018 nr RP-6-8/18/533-(1).

Kuna laste kohtlemine õigussüsteemides oli murekohaks terves ELis, koostas Euroopa Põhiõiguste Amet 2017. aastal meelespea, pakkudes professionaalidele nimekirja tegevustest, mida tuleb teha muutmaks õigusprotseduurid lapsesõbralikumaks.⁹⁵ Selle dokumendi alusel koostas Justiitsministeeriumi (edaspidi JuM) kriminaalpoliitika osakond 2018. aastal meelespea „Teen kõik lapsesõbraliku menetluse huvides“.⁹⁶

⁹⁵ Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide kontrollnimekiri. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, veebruar 2017. Arvutivõrgus: <http://fra.europa.eu/en/publication/2018/child-friendly-justice-checklist-professionals> (27.01.2019).

⁹⁶ Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond. Meelespea. Teen kõik lapsesõbraliku menetluse huvides. Tallinn: Justiitsministeerium, sine anno. Arvutivõrgus: <http://www.ekou.ee/mat/EST-2018-JM-lapsed-menetluses.pdf> (26.01.2019).

2. ALAEALISTELE KOHALDATAVAD TÕKENDID KOHTUEELSES MENETLUSES

2.1. Tõkendite kohaldamise rahvusvaheline regulatsioon ja kohtupraktika

Rahvusvahelistest kokkulepetest reguleerivad tõkendite kohaldamist peamiselt Pekingi reeglid, LÕK, EN suunised ja direktiiv 2016/800/EU.

Pekingi reeglite kohaselt peavad kokkupuuted õiguskaitseorganite ja alaealise õiguserikkuja vahel toimuma viisil, mis austab alaealise õiguslikku seisundit, edendab tema heaolu ning väldib talle kahju tekitamist võttes nõuetekohaselt arvesse juhtumi asjaolusid (reegel 10.3). Kohtueelset kinnipidamist peaks kohaldama vaid viimse abinõuna ja võimalikult lühikeseks ajaks (reegel 13.1). Võimaluse korral asendatakse kohtueelset kinnipidamist alternatiivsete meetmetega, nagu tihe järelevalve, intensiivne hooldus või paigutamine perekonda või kasvatuslikku koju (reegel 13.2). Juhul, kui alaealine on siiski kinni peetud, tuleb sellest viivitamatult teavitada tema vanemaid või eestkostjat ning kui viivitamatu teavitamine ei ole võimalik, siis tehakse seda esimesel võimalusel (reegel 10.1). Kohtunik või muu pädev ametnik või organ võtab viivitamata vastu otsuse alaealise vabastamise küsimuses (reegel 10.2). Samuti sätestavad Pekingi reeglid, et vahi alla võetud alaealistele peavad olema tagatud kõik ÜRO vangide kohtlemise standardiseeritud miinimumeeskirjade⁹⁷ õigused ja tagatised (reegel 13.3). Kohtueelses menetluses kinnipeetavaid alaealisi tuleb hoida täiskasvanutest lahus eraldi hoones või hoone eraldi osas (reegel 13.4). Vahi all olles peaksid alaealised saama hoolt, kaitset ja kogu vajalikku individuaalset sotsiaalset, hariduslikku, kutse-, psühholoogilist, meditsiinilist ja füüsilist abi, mida nad võivad vajada arvestades nende vanust, sugu ja isikupära (reegel 13.5).

LÕK art 37 p-de b-d kohaselt kindlustavad osariigid, et üheltki lapselt ei või ebaseaduslikult või meelevaldselt võtta vabadust. Lapse vahistamine, kinnipidamine või vangistamine peab olema kooskõlas seadustega ja seda rakendatakse ainult viimase abinõuna ja võimalikult lühiajaliselt. Iga vabadusest ilma jäetud last tuleb kohelda inimlikult ja lugupidamisega üksikisiku sünnipärase inimväärikuse vastu viisil, mis arvestaks sellealase isiku vajadusi. Iga laps, kellelt on võetud vabadus, lahutatakse täiskasvanutest juhul, kui see pole lapse huvidega vastuolus, ja talle jääb õigus säilitada kontakt oma perekonnaga kirjavahetuse ja kokkusaamiste kaudu, välja arvatud eriolukordades. Igal vabaduse kaotanud lapsel on õigus viivitamatult saada

⁹⁷ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977. Arvutivõrgus: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/treatmentprisoners.pdf> (27.01.2019).

seaduslikku ja muud vajalikku abi ning tal on õigus vaidlustada vabadusekaotuse seaduslikkust kohtu või teiste kompetentsete, sõltumatute ja erapooletute ametivõimude ees ja nõuda asja viivitamatut otsustamist.

EN suuniste kohaselt peaks politsei austama kõigi laste isikuõigusi ja väarikust ning arvestama nende haavatavusega – pidama silmas laste vanust ja küpsust ning füüsilise või vaimse puudega või suhtlemisraskustega laste võimalikke erivajadusi (I osa, p 27). Kui politsei peab lapse kinni, tuleks lapse vanusele ja arusaamisvõimele vastaval viisil ja sobivaid väljendeid kasutades selgitada kinnipidamise põhjust. Lapsele tuleks anda võimalus kasutada advokaadi abi ja võtta ühendust vanematega või isikuga, keda ta usaldab (I osa, p 28). Vanemaid tuleks informeerida lapse viibimisest politseijaoskonnas, selgitada lapse kinnipidamise põhjuse üksikasjad ja paluda ilmuda jaoskonda, välja arvatud erandlikel asjaoludel (I osa, p 29). Kui laps võetakse vahi alla, tuleb anda võimalus võtta ühendust lastekaitseteenistusega alates vahistamise hetkest (II osa, p 87). Vahistatud alaealist ei tohiks kuritegeliku käitumise suhtes küsitleda ega käskida selle selgitamist, kui juures ei viibi kaitsjat, lapse vanemat või muud isikut, keda laps usaldab. Vanema või nimetatud isiku kohaloleku võib välistada, kui teda kahtlustatakse kuritegelikus käitumises või kui ta takistab õigusemõistmist (I osa, p 30). Politsei ülesanne on kindlustada, et võimaluse korral ei hoitaks vahistatud alaealist koos täisealistega (I osa, p 31). Ametiasutuste ülesanne on kindlustada, et vahistatud alaealised viibiksid ohututes ja nende vajadustele vastavates tingimustes (I osa, p 32).

Direktiiv 2016/800/EU kordab Pekingi reeglites, LÕK-is ja EN suunistes sätestatud põhimõtteid neid täpsustades. Direktiivi kohaselt tagavad liikmesriigid, et last teavitatakse direktiiviga ette nähtud õigustest (art 4 lg 1 II lõik). Menetluse võimalikult varases sobivas staadiumis teatatakse talle, et tal on õigus vabaduse võtmise piiramisele ja alternatiivsete meetmete kasutamisele, sealhulgas õigus vahistamisotsuse korrapärasele läbivaatamisele (art 4 lg 1 punkt b alapunkt iii). Vabaduse võtmise korral talle teatatakse, et tal on õigus erikohtlemisele (art 4 lg 1 punkt c). Direktiivi kohaselt tagavad liikmesriigid, et lastelt võetakse vabadus, iseäranis kui rakendatakse vahi all pidamist, vaid viimase abinõuna. Kohus vaatab korrapäraselt ja mõistlike ajavahemike järel vahistamisotsuse läbi kas *ex officio* või lapse, lapse kaitsja või sellise õigusasutuse taotlusel, mis ei ole kohus (art 10 lg 2). Samuti täpsustatakse kinnipeetud alaealiste ja täiskasvanute paigutamise korda: artikli 12 järgi tagavad liikmesriigid, et politsei poolt kinnipeetud lapsi hoitakse täiskasvanutest lahus, välja arvatud juhul, a) kui leitakse, et lapse eraldamata jätmine on lapse parimates huvides, või b) kui erakorralistel asjaoludel ei ole võimalik seda teha, tingimusel, et lapsi hoitakse koos täiskasvanutega viisil,

mis on kooskõlas lapse parimate huvidega (art 12 lg 2). Juhul, kui kinnipeetav laps saab 18-aastaseks, on võimalik hoida kõnealust isikut jätkuvalt teistest täiskasvanud kinnipeetavatest lahus, kui see on põhjendatud (art 12 lg 3). Eeltoodut arvesse võttes võib last kinni pidada koos noorte täiskasvanutega, välja arvatud juhul, kui see ei ole lapse parimates huvides (art 12 lg 4). Liikmesriikidel soovitatakse kindlaks määrata, et vanemaid kui 24-aastaseid isikuid ei saa liigitada noorteks täiskasvanuteks (põhjenduses 50).

Advokaadi abi osas täpsustab direktiiv, et liikmesriigid tagavad igal juhul, et kaitsja abistab last järgmistes olukordades: a) kui ta tuuakse pädeva kohtu või kohtuniku ette, et otsustada vahi all pidamise üle menetluse mis tahes staadiumis direktiivi kohaldamisala raames, ja b) vahistamise ajal (art 6 lg 6 II lõik). Pädevad asutused peaksid individuaalsel hindamisel saadud teavet arvesse võtma, kui kõne all on lapse suhtes konkreetsete meetmete võtmine (nt praktilise abi osutamine), lapse suhtes võetud ennetavate meetmete (nt ajutise vahi all pidamise) või alternatiivsete meetmete asjakohasuse ja tõhususe hindamine. Lapse iseloomuomadusi ja olukorda tuleks arvesse võtta mis tahes otsuse või toimingu puhul kriminaalmenetluse käigus, sealhulgas kohtuotsuse tegemisel (põhjenduses 38).

Direktiivi kohaselt tuleks teha erilisi jõupingutusi vältimaks vabaduse võtmist ja eelkõige laste vahi all pidamist menetluse mis tahes staadiumis enne seda, kui kohus on teinud lõpliku otsuse küsimuses, kas asjaomane laps on kuriteo toime pannud. Mingil juhul ei välista see nõue politsei või muu õiguskaitseasutuse võimalust laps kinni pidada, kui see näib esmapilgul vajalik, nagu teolt tabamisel või vahetult pärast kuriteo toimepanemist (põhjenduses 45). Pädevad asutused peaksid alati kaaluma vahi all pidamisele alternatiivseid meetmeid, mis võivad hõlmata keeldu lapsel teatavates kohtades viibida, kohustust elada teatavas kohas, piiranguid suhtlemisel teatavate isikutega, kohustust teavitada pädevaid asutusi, osalemist haridusprogrammides või – tingimusel, et laps sellega nõus on – osalemist teraapia või sõltuvusravi programmides (põhjenduses 46). Ametiisikud, kes puutuvad lastega vahetult kokku, peaksid arvesse võtma eri vanuserühmadesse kuuluvate laste konkreetseid vajadusi ja tagama, et menetlust kohandatakse vastavalt nende vajadustele. Seepärast peaksid need spetsialistid olema saanud eriväljaõppe lastega töötamiseks (põhjenduses 54).

EIK on võtnud seisukoha, et alaealise kinnipidamise vajaduse põhjendamise standard EIÕK art 5 valguses on kõrgem kui täiskasvanute puhul.⁹⁸ Laste vahistamine kohtueelses menetluses peab olema viimne abinõu ja kestma võimalikult lühikest aega. Sellegipoolest, kui vahistamine

⁹⁸ EN veebileht. Child-friendly justice: V. Judgments and decisions.

on vajalik, tuleb alaealisi hoida täiskasvanutest eraldi.⁹⁹ EIK kordas oma märkusi kinnipidamise kestuse kohta kohtuasjas *Guvec vs. Türgi* ja tõi välja: „Kohus on vähemalt kolmes Türgit puudutavas kohtulahendis väljendanud kahtlusi laste kohtueelse kinnipidamine tava suhtes [...] ning tuvastanud konventsiooni artikli 5 lõike 3 rikkumise oluliselt lühemate ajavahemike puhul, kui seda oli kaebaja kinnipidamise aeg käesolevas asjas. Näiteks Selçuki kohtuasjas veetis kaebaja eelvangistuses ligikaudu neli kuud, olles 16-aastane, ja Narti kohtuasjas veetis kaebaja eelvangistuses 48 päeva, olles 17-aastane. Käesoleval juhul peeti kaebajat kinni alates 15. eluaastast ja ta veetis eelvangistuses üle nelja ja poole aasta. Eeltoodut arvestades leiab kohus, et kaebaja eelvangistuse kestus oli liiga pikk ja konventsiooni artikli 5 lõikega 3 vastuolus.”¹⁰⁰ Kohtuasjas *Okkali vs. Türgi* vaatas EIK läbi juhtumi, mille asjaosaliseks oli politsei poolt kinni peetud 12-aastane poiss, kelle sõnul sai talle osaks väärkohtlemine. Kohus otsustas, et poisile kui alaealisele oleks pidanud olema tagatud parem kaitse ja et ametiasutused arvestanud tema erilise haavatavusega. Kohus märkis, et sellistes situatsioonides tuleks määrata last abistav advokaat, ja et vanemaid või seaduslikke esindajaid tuleb kinnipidamisest informeerida.¹⁰¹ Kohtuasjas *Salduz vs. Türgi* leidis EIK, et rikutud on EIÖK artikli 6 lg 1, sest 17-aastasele kahtlustatavale ei lubatud viie päeva jooksul pärast vahi alla võtmist kontakteeruda advokaadiga. Kohus leidis: „[...] selleks, et artikli 6 lõikest 1 tulenev õigus õiglasele kohtulikule arutamisele oleks piisavalt teostatav ja reaalne, tuleks võimalus pöörduda advokaadi poole reeglina anda alates kahtlustatava esimesest ülekuulamisest politsei poolt [...]”¹⁰² Samuti leidis kohus, et kaebaja vanus oli üks antud sündmuse spetsiifilisi faktoreid – arvestades paljude rahvusvaheliste õigusaktidega vahistatud alaealistele võimaldatava õigusabi kohta, rõhutas EIK, et kui politsei poolt kinnipeetud isik on alaealine, on väga tähtis lubada tal kohtuda advokaadiga.¹⁰³

Enamik riike on sõnastanud alaealiste vahistamise eritingimused alaealiste erikohtlemist käsitlevates eriseadustes. Alaealiste erikohtlemise tagamiseks vahistamisel on mitmeid viise. Näiteks Soomes ja Rumeenias on kohtul vahistamise otsustamisel kohustus silmas pidada negatiivseid mõjusid, mis alaealisele kaasnevad. Mõjude kaalumise võib tingida selle, et vahistatakse vähem alaealisi ja et vahistamise aeg on lühem. Saksamaal peab kohus samuti arvesse võtma raskusi, mis on tingitud alaealise vahi alla võtmisest. Vahistamisotsuses peab kohus selgitama, miks ei ole vahistamise alternatiivsed meetmed küllaldased. 14- ja 15-aastaseid kahtlustatavaid võib kõrvalehoidumise ohu kartuses vahistada vaid juhul, kui

⁹⁹ EIKo 20817/04, *Nart vs. Türgi*, p 31.

¹⁰⁰ EIKo 70337/01, *Guvec vs. Türgi*, p-d 109 ja 110.

¹⁰¹ EIKo 52067/99, *Okkali vs. Türgi*, p-d 69 ja 70.

¹⁰² EIKo 36391/02, *Salduz vs. Türgi*, p 55.

¹⁰³ *Samas*, p-d 56–62.

alaealine on ka varem põgenenud või ei ole tal Saksamaal elukohta. Prantsusmaal, Itaalias ja Kreekas on alaealiste vahi alla võtmine lubatud vaid olukorras, kus toime on pandud teatud raskusega kuritegu – Itaalias miinimumvangistusega 5 aastat ning Kreekas 10 aastat. Belgias, Tšehhis, Irimaal, Poolas ja Šotimaal tehakse vahet kriminaalvastutuseal ning vanuse alampiiril, millest alates on lubatud alaealist vahistada. Näiteks Irimaal on kriminaalvastutusiga 12, kuid vahistamine on lubatud alates 16. eluaastast. On ka riike (nt Kreeka ja Holland), kus vahistamise vanusepiir on kombineeritud kuriteo raskusega – nt alla 16-aastaste vahistamist lubatakse vaid väga raskete kuritegude puhul. Kuigi on riike, kus vahistamise maksimumpikkus ei ole seadusega määratud (nt Iirimaa ja Soome), on enamikus Euroopa riikides alaealiste puhul sellised tähtajad olemas. Taolist praktikat peetakse tulemuslikuks, sest sellega on võimalik lühendada vahistamise pikkust alaealise jaoks. Alaealiste vahistamise kestus kohtueelses menetluses on piiratud 2 kuuga Belgias ja Austrias, 4 nädalaga Šveitsis ning 3 kuuga Küprosel. Erinevate riikide praktika näitel on vahistamise pikkust vähendanud ka nende tähtaegade lühendamine, mille järel on kohtul kohustus vahistamise põhjendatust kontrollida.¹⁰⁴

2.2. Tõkendite kohaldamise siseriiklik regulatsioon

2.2.1. Tõkendi mõiste, eesmärk ja rakendamine

Tõkend on kriminaalmenetluse sunnivahend, mida kohaldatakse kahtlustatavale, süüdistatavale või süüdimõistetule eesmärgiga tagada kriminaalmenetluse läbiviimine ja kohtuotsuse täitmine. Tõkend piirab suurel määral isiku põhiõigust isiku- ja liikumisvabadusele, süütuse presumptsiooni, perekonna- ja eraelu puutumatust ning omandiõigust.¹⁰⁵

Tõkend ei ole kohustuslik vahend iga kriminaalasja puhul – selle rakendamine sõltub menetleja hinnangust selle vajalikkusele konkreetsete asjaolude pinnal. KrMS ei sätesta tõkendi kohaldamise piiranguid sõltuvalt kuriteo liigist või määratava karistuse raskusest. Tõkendi kohaldamisel tuleb arvestada põhimõtet, et valitakse isiku õigusi võimalikult vähe riivav tõkend sealjuures arvestades kriminaalmenetluse eesmärke. Tõkendi valimisel võetakse arvesse asjaolude mitteammendavat nimekirja, mis on sätestatud KrMS § 127 lg-s 1: kriminaalmenetlusest või kohtuotsuse täitmisest kõrvalehoidumine; kuritegude toimepanemise jätkamine või tõendite hävitamise, muutmise ja võltsimise võimalikkus; karistuse raskus;

¹⁰⁴ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu juurde 770 SE, lk 18-19.

¹⁰⁵ E. Elkind. KrMS § 127/1.

kahtlustatava, süüdistatava või süüdimõistetud isik; tema tervis; perekonnaseis ja muud tõkendi kohaldamise seisukohalt tähtsad asjaolud. Tõkendi kohaldamise otstarbekuse hindamisel peab menetleja arvestama kõigi nende asjaoludega ning prognoosima tõkendile allutatava isiku käitumist ja selle võimalikku mõju kriminaalmenetlusele.¹⁰⁶

Tõkendi kohaldamine võib toimuda nii kohtueelses menetluses kui ka kohtumenetluses – kohtueelses menetluses vastutab selle eest uurimisasutus või prokuratuur ning kohtumenetluses kohtunik.¹⁰⁷ Kohtunikul on õigus valida tõkend, muuta varem valitud tõkendit või see tühistada (KrMS § 275 lg 1). Tõkendi muutmise korral tuleb järgida tõkendi kohaldamist reguleerivaid norme.¹⁰⁸

Prokuröride kokkuleppes lepitakse kokku, et alaealise esmased riskid ja vajadused kaardistatakse esimesel võimalusel, samuti otsustatakse tõkendi kasutamise vajadus. Kõrge prioriteediga sündmuste puhul korraldatakse ümarlauakohtumine järgnevate tegevuste otsustamiseks ja planeerimiseks. Kohtumisele kaasatakse vastavalt vajadusele noorsoopolitsei, prokurör, kriminaalhooldaja, lastekaitse ning muud juhtumi lahendamise seisukohalt olulised osapooled (p 12). Kohtueelne ettekanne tuleks tellida varases menetlusetapis. See on vajalik eelkõige juhtumite korral, kui kriminaalasjal on tõenäosus jõuda kohtusse, nooruk on varemgi kuritegusid toime pannud või peab tema olukorra põhjalikult kaardistama muul põhjusel (p 13).

KarS § 87 alusel mõjustusvahendi kohaldamisel eelistatakse asja kohtusse saatmisel kokkuleppemenetlust. See annab prokuratuurile võimaluse kohustuste määramisel paremini kaasata osapooli ning leida personaalselt sobiv meetmete kogum. Teisi menetlusliike kasutatakse enamasti siis, kui alaealine ei võta tegu omaks ning ei nõustu vajalike meetmete rakendamisega oma käitumise muutmiseks. KarS § 87 kohaldamisel mõistetakse alaealine küll süüdi, kuid sellest ei teki karistatust (p 27). Alaealisele rakendatakse tõkendit erandlikes olukordades, pidades silmas alaealise huve ning tõkendi kohaldamisest tingitud tagajärgi isiku heaolule. Reeglina ei kasutata raskemat tõkendit enne, kui pole kasutatud kergemat meetet (p 16). Avaldamaks noorele kurjategijale positiivset mõju, on oluline kindlustada kiire menetlus, aktiivne, kaasav ja õiguskuulekat käitumist soosiv suhtlus noorega, võimalused kuriteo tagajärgede heastamiseks ning meetme valik sõltuvalt isikust ning võimest mõjustusvahendit kanda (p 19).

¹⁰⁶ E. Elkind. KrMS § 127/2.

¹⁰⁷ E. Elkind. KrMS § 127/4.

¹⁰⁸ E. Elkind. KrMS § 127/3.

2.2.2. Tõkendite liigid kriminaalmenetluses

2.2.2.1. Elukohast lahkumise keeld

Antud tõkend riivab isiku liikumisvabadust – liikumist piiratakse nii Eesti Vabariigi territooriumi siseselt kui ka välismaale. Tõkendi rakendamisel on isikul kohustus mitte lahkuda menetleja loata oma elukohast kauemaks kui kolmeks ööpäevaks. Elukohast lahkumise keeld on leebeim tõkend. Selle ideeks on kindlustada tõkendile allutatud isiku kättesaadavus menetlustoimingute läbiviimiseks ja kohtuotsuse täitmiseks. Tõkendi rakendamise eeldusteks on isiku elukoht Eestis ning selle aadressi ja oma sidevahendite andmete edastamine menetlejale. Elukoha vahetamisel tuleb sellest igal juhul menetlejale teada anda.¹⁰⁹

Selle tõkendi kohaldamine on lubatud kahtlustatavale ja süüdistatavale, samuti juriidilisest isikust kahtlustatava või süüdistatava esindajale.¹¹⁰ Tõkendi kohaldamiseks koostab menetleja määruse ja võtab tõkendile allutatult allkirja. See on vajalik seetõttu, et elukohast lahkumise keelu kohaldamine ei eelda kohtulikku kontrolli – allkirja andmisega kinnitab isik andmete õigsust ja on teadlik tõkendi kohaldamise reeglitest ja selle rikkumise tagajärgedest.¹¹¹ Reeglina on elukohast lahkumise keelu maksimaalne lubatud pikkus kuni üks aasta. Erandlikel asjaoludel on seda võimalik pikendada.¹¹²

Tõkendi rikkumise tagajärgedeks on isiku trahvimine või temale raskema tõkendi (vahistamine) kohaldamine. Rahatrahvi määrab eeluurimiskohtunik või kohus olukorras, kui tõkendi tingimuste rikkumine ei olnud isiku vahistamiseks piisavalt suur.¹¹³ Kohtueelses menetluses rakendab tõkendi uurimisasutus või prokuratuur määrusega.¹¹⁴

Alaealisele kohaldatakse elukohast lahkumise keeldu eelkõige siis, kui isiku kriminaalne käitumine on korduv; samuti sellistele alaealistele, kes viibivad kinnises lasteasutuses või on sealt lahkunud.¹¹⁵

¹⁰⁹ E. Elkind. KrMS § 128/1.

¹¹⁰ E. Elkind. KrMS § 128/2.

¹¹¹ E. Elkind. KrMS § 128/3.

¹¹² E. Elkind. KrMS § 128/4.

¹¹³ E. Elkind. KrMS § 128/5.

¹¹⁴ E. Elkind. KrMS § 128/6.

¹¹⁵ Prokuröride kokkulepe, p 16.g.

2.2.2.2. Vahistamine

Isiku vabaduse piiramine on üks suuremaid põhiõiguse riiveid ning vahistamine peab toimuma seadusega kooskõlas.¹¹⁶ Vahistamine on põhjendatud olukorras, kus kriminaalmenetluse tagamise seisukohast ei ole leebema tõkendi kohaldamine otstarbekas.¹¹⁷

Eesti Vabariigi Põhiseaduse (edaspidi PS)¹¹⁸ § 20 sätestab igaihe õiguse vabadusele ja isikupuutumatusel. Vabaduse võib võtta vaid seaduses sätestatud juhtudel ja korras. Samas paragrahvis on ammendavalt kirja pandud vabaduse võtmise alused, mis ühtlasi enamjaolt kattuvad EIÕK art 5 lg 1 p-des a-f sätestatuga.¹¹⁹ PS § 20 järgi võib vabaduse võtta: süüdimõistva kohtuotsuse või kohtu poolt määratud aresti täitmiseks; kohtu korralduse täitmata jätmise korral või seadusega sätestatud kohustuse täitmise tagamiseks; kuriteo või haldusõiguserikkumise ärahoidmiseks, sellises õiguserikkumises põhjendatult kahtlustatava toimetamiseks pädeva riigiorgani ette või tema pakkumineku vältimiseks; alaealise üle kasvatusliku järelevalve sisseseadmiseks või tema toimetamiseks pädeva riigiorgani ette, et otsustada sellise järelevalve sisseseadmine; nakkushaige, vaimuhaige, alkohooliku või narkomaani kinnipidamiseks, kui ta on endale või teistele ohtlik; ebaseadusliku Eestisse asumise tõkestamiseks ning Eestist väljasaatmiseks või välisriigile väljaandmiseks.

Vahistamine toimub ainult kohtumääruse või eeluurimiskohtuniku määruse alusel (KrMS § 130 lg 2) – ilma selleta tohib isikut kinni pidada maksimaalselt 48 tundi (KrMS § 217 lg 1). Kohtueelses menetluses esitab vahistamistaotluse prokuratuur (KrMS § 130 lg 2) ning vahistamiseks on vaja järgmiste eelduste esinemist: põhjendatud kuriteokahtlus ja vahistamisaluse olemasolu.¹²⁰

Põhjendatud kuriteokahtlus esineb olukorras, kui kohus on kohtueelse menetluse põhjal veendunud, et suure tõenäosusega on isik kuriteo täideviija või sellest osavõtja.¹²¹ Ka kõige raskema kuriteo toimepanemises põhjendatud kahtlus saab olla üksnes vahistuse eeltingimus mitte aga samaaegselt ka vahistamisalus. PS-s ega KrMS-s ei nähta ette isiku vahistamist ainuüksi kuriteo raskuse tõttu.¹²²

¹¹⁶ U. Klopets. Vahistamiste analüüs. Tallinn: Justiitsministeerium, kriminaalpoliitika osakond 2009. Arvutivõrgus:

https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vahistamiste_analuus_justiitsministeerium_2009.pdf (26.01.2019), lk 5.

¹¹⁷ E. Elkind. KrMS § 130/1.

¹¹⁸ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.

¹¹⁹ R. Maruste, T. Kolk. PS § 20/2. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 4. vlj. Tallinn: Juura 2017.

¹²⁰ E. Elkind. KrMS § 130/5.

¹²¹ E. Elkind. KrMS § 130/5.1.

¹²² RKKKm 3-1-1-103-06, p 12.

Kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumise või pakkumineku oht vahistamisalusena on vajalik selleks, et isik oleks kättesaadav tema suhtes menetluse läbiviimiseks. Kõrvalehoidumine on isiku tahtlik käitumine, mis võib väljenduda nii tegevuses kui tegevusetuses. Pakkumineku ohu üle võib otsustada samas või muus kriminaalmenetluses isiku eelneva käitumise pinnalt, samuti kui ta ei ole ilmunud menetleja kutsel mõjuva põhjusega. Arvestatavad faktorid on ka isiku tugevad seosed välisriigiga, menetletava teo olemus või ähvardava karistuse raskus.¹²³ Siiski, vastupidiselt viimasele alternatiivile, nõustus RK ringkonnakohtu seisukohaga, et kindla elu- ja töökohaga isiku puhul ei saa pakkumineku oht olla vahistamise aluseks põhjendusega, et talle võidakse kunagi esitada kahtlustus tapmiskatses ning ta võib hirmust range karistuse ees menetlusest kõrvale hoiduma hakata.¹²⁴

Uute kuritegude toimepanemise oht vahistamisalusena kannab eripreventiivset eesmärki ning kasutatakse olukorras, kus oletatavad tulevikukuriteod on seotud toimetatava kriminaalmenetluse takistamisega.¹²⁵ RK on märkinud, et kahtlustatavat ei tohi kriminaalmenetluses vahi all pidada vahistamisalusest hälbival põhjusel.¹²⁶ Seepärast ei ole kohtupraktikas loetud iseseisvaks vahistamisaluseks kriminaalasjas tõe tuvastamise takistamist, välja arvatud juhul, kui esineb põhjendatud oht, et kahtlustatav paneb vabaduses viibides toime KarS 18. peatükis sätestatud õigusemõistmisevastaseid kuritegusid.¹²⁷ Vahistamiseks või selle pikendamiseks võib põhjust anda näiteks see, kui on olemas oht, et kahtlustatav võib vabaduses viibides kihutada võimalikku tunnistajat valeütlosti andma või valeütluste andmisele kaasa aidata, sundida isikut valeütlosti andma või panna tõendusteabe kõrvaldamiseks toime nt isiku- või varavastase kuriteo.¹²⁸ Võimaluse, et isik paneb kriminaalmenetluse takistamiseks toime uusi kuritegusid, muudavad tõenäolisemaks järgmised asjaolud: kahtlustatav on varemgi püüdnud tunnistajaid ebaseaduslikult mõjutada, ta on kuriteo toimepanemisel või pärast seda ähvardanud kellelegi tõeste ütluste andmisel kätte maksta, kannatanu või tunnistaja on kahtlustatavast erilises sõltuvuses või tema mõju all, kahtlustatavat on varemgi süüdi mõistetud õigusemõistmisevastastes kuritegudes vms.¹²⁹ Õigusemõistmisevastaste kuritegude toimepanemise ohtu tuleb konkreetselt põhjendada.¹³⁰ Seejuures tuleb silmas pidada, et üldjuhul ei ole PS § 22 lg-st 3 ja EIÕK art 6 lg-st 1 tulenevalt karistatav see, kui isik kõrvaldab teda süüstavaid tõendeid (v.a juhul, kui sellega kaasneb mõne muu õigushüve kahjustamine)

¹²³ E. Elkind. KrMS § 130/5.2.1.

¹²⁴ RKKKm 3-1-1-15-16, p 17.

¹²⁵ E. Elkind. KrMS § 130/5.2.2.

¹²⁶ RKKKm 3-1-1-103-06, p 11.

¹²⁷ RKKKm 1-17-11610, p 10.

¹²⁸ RKKKm 3-1-1-32-12, p 9.1.

¹²⁹ E. Elkind. KrMS § 130/5.2.2.

¹³⁰ RKKKm 3-1-1-105-11, p 22.2.

või esitab ametivõimudele ebaõigeid andmeid eesmärgiga mitte paljastada enda kuritegu (v.a juhul, kui valetõendite esitamisega kaasneb aktiivne tegevus teise isiku alusetuks süüstamiseks).¹³¹ Seetõttu ei saa selliste tegude toimepanemise ohtu käsitada ka vahistamisalusena KrMS § 130 lg 2 mõttes.¹³²

Tõendite hävitamise, muutmise või võltsimise oht on siiski vaid üks võimalus kuritegude jätkuva toimepanemise kahtluse kui vahistamisaluse sisustamiseks. Kuritegude jätkuva toimepanemise kahtlus vahistamisalusena võib aga tähendada ka konkreetsetele asjaoludele tuginevat kahtlust, et isik jätkab kuritegude toimepanemist ilma, et need uued kuriteod oleks suunatud tõendite hävitamisele, muutmisele või võltsimisele menetletavas kriminaalasjas. Kuritegude sellise jätkuva toimepanemise tõenäosus on olemas eelkõige kuritegude puhul, mille korduva toimepanemise tõenäosus on kohtupraktika pinnalt suur. Sellelaadseteks kuritegudeks on näiteks vargused, seksuaalkuriteod ja narkokuriteod. Vältimatult on kuritegude jätkuva toimepanemise tõenäosus suurem ka nende kahtlustatavate puhul, keda on ka varem süüdi tunnistanud ja karistatud.¹³³

Kuigi kuriteo raskus ei ole iseseisvaks vahistamisaluseks, võib teatud asjaoludest lähtuvalt olla põhjendatav, miks just konkreetse kahtlustatava puhul võib potentsiaalne karistuse raskus põhjustada kas kuritegude jätkuva toimepanemise või kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumise.¹³⁴

Kahtlustatava retsidiivsusrisiki hinnates ei ole lubatav tugineda karistusregistri arhiivi kantud andmetele,¹³⁵ kuid iseenesest on vahistamisaluse põhjendamisel aktsepteeritav tugineda muu hulgas ka sellistele asjaoludele nagu kahtlustatava käitumine, tema eelnev elukäik ja isiklikud, perekondlikud ning majanduslikud suhted, teda vabaduses ümbritsev sotsiaalne keskkond ning samuti isiku hoiak ja kalduvus panna toime teatud liiki kuritegusid.¹³⁶

Otsustades, kas uute kuritegude toimepanemise risk on piisavalt suur, et isik sellel põhjusel vahistada, tuleb kohtul eraldi hinnata kahte asjaolu: uue kuriteo toimepanemise tõenäosust ja võimaliku uue kuriteo raskust. Raskema kuriteo toimepanemise ohu korral võib isiku vahistamiseks piisata sellisest kuriteo toimepanemise tõenäosusest, mis kergemat liiki kuriteo toimepanemise ohu puhul vahistamiseks alust ei annaks.¹³⁷

¹³¹ RKKKo 3-1-1-39-05, p-d 15-18.

¹³² RKKKm 3-1-1-32-12, p 9.1.

¹³³ RKKm 3-1-1-103-06, p 15.

¹³⁴ Samas.

¹³⁵ RKKKm 3-1-1-15-16, p 19.

¹³⁶ RKKKm 3-1-1-30-08, p 9; RKKKm 3-1-1-103-06, p 16.

¹³⁷ RKKKm 3-1-1-32-12, p 9.3.

Kuna KrMS-s puudus viide vahistamisele kui *ultima ratio* abinõule menetluse tagamiseks, täpsustati 01.09.2016 jõustunud muudatustega KrMS-i § 130 lg 2 selliselt, et vahistamine on võimalik vaid vältimatult vajalikel juhtudel.¹³⁸ Seletuskirja kohaselt asendab vältimatu vajalikkuse nõue vahistamise põhjendatuse kontrolli, mis kaotati seadusest samuti 01.09.2016. Kui vahistamise põhjendatuse kontrolli regulatsioon seisnes regulaarses kontrollis iga kahe kuu tagant, siis uus regulatsioon annab kohtu äranägemisel võimaluse tihedama filtri loomiseks. Oluline on eelkõige see, et kohus saaks hinnata konkreetset vahistatavat puudutavaid asjaolusid ja lähtudes nendest võtta seisukoha, kas ja millise tähtajaga tõkend on konkreetsel juhul proportsionaalne. Seega on kohtule on juba vahistamise hetkel antud pädevus hinnata, millal peaks prokuratuur uuesti põhjendama vajadust täiendavalt isikut vahi all hoida. Vajaduse korral võib kohus kohaldada ja pikendada vahistamist ka kümne päeva kaupa.¹³⁹ PS kommenteeritud väljaande kohaselt on kohtuliku kontrolli menetluse eesmärgiks vältida vabaduse meelevaldset võtmist ning kindlustada, et vahi all viibimine oleks seaduslik ning nii lühike kui võimalik ehk vältimatult vajalik.¹⁴⁰

Kohtueelses menetluses esimese astme kuriteos kahtlustatav või süüdistatav võib olla vahistatud maksimaalselt kuus kuud, teise astme kuriteos – maksimaalselt neli kuud ning alaealine kahtlustatav või süüdistatav – maksimaalselt kaks kuud (KrMS §131¹ lg 1). Sellest võib teha erandi, kui kriminaalasi on väga keerukas või mahukas või esinevad rahvusvahelist koostööd puudutavad erandlikud asjaolud (KrMS §131¹ lg 2). KrMS ei sätesta vahistamise tähtaja piiranguid kohtumenetluses, kuid sellegipoolest tuleb arvestada EIÕK art 5 lg-ga 3, mis annab vahistatule või kinnipeetule õiguse kohtumenetlusele mõistliku aja jooksul või vabastamisele kuni asja arutamiseni.¹⁴¹ Menetluse põhjendamatute viivituste puhul peab kaaluma vahistamise asendamist kergemaliigilise tõkendiga.¹⁴²

Alaealise vahistamist nähakse äärmusliku meetmena. Alaealise vahistamisaotluses peab põhjendama, miks vahistamine kaalub üles potentsiaalsed negatiivsed mõjud just konkreetsele vahistatule, sest kohtul on seadusest tulenev kohustus ülimalt hoolikalt hinnata vahistamisega kaasnevaid võimalikke negatiivseid mõjusid vahistatule (KrMS § 131 lg 3 III lause). Kuna alaealine saab viibida vahi all üldjuhul maksimaalselt kaks kuud, muutuvad konkreetse menetluse toimingud prioriteetsemaks teiste menetluste ees.¹⁴³ Kui vahi alla võetud nooruki

¹³⁸ Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu juurde 770 SE, lk 14.

¹³⁹ Samas, lk 20.

¹⁴⁰ R. Maruste, T. Kolk. PS § 21/16.

¹⁴¹ E. Elkind. KrMS § 130/9.4.

¹⁴² RKKKm 3-1-1-110-10 (22.02.2011), p 15.

¹⁴³ Prokuröride kokkulepe, p 16.a.

puhul ei ole varasemalt tehtud ümarlauakohtumist, siis korraldatakse see võimalikult kiiresti alates alaealise vahi alla võtmisest.¹⁴⁴

Alaealise vahistamisel paigutatakse ta vanglasse või arestimajja olukordades, kus on tõenäoline, et ta jääb karistust kandma vanglasse ka pärast vahistamise lõppu. Prokuröride hinnangul tuleb vältida olukorda, kus vahistatud alaealisele määratakse vanglas mõjutusvahendina kergem meede – näiteks viibimine kinnises lasteasutuses.¹⁴⁵

2.2.2.3. Kinnisesse lasteasutusse paigutamine vahistamise asendustökendina

Alaealise isiku vahistamise korral võib kohus määrata, et vahistamine asendatakse alaealise kinnisesse lasteasutusse paigutamise, märkides vahistamismääruses kinnise lasteasutuse, kuhu alaealine vahistatu paigutatakse. Alaealise vahistatu, kes rikub kinnises lasteasutuses viibimise tingimusi, võib kinnise lasteasutuse juhi ettekande alusel ja kohtu loal viia üle vanglasse vahistust kandma (KrMS § 131 lg-d 3²-3³). Alaealine paigutatakse kinnisesse lasteasutusse olukordades, kui teda peab ajutiselt eraldama oma igapäevakeskkonnast ning on tõenäoline, et sama meedet kohaldatakse hiljem ka mõjutusvahendina.¹⁴⁶

Kinnise lasteasutuse teenus on ööpäevaringne teenus, mida osutatakse SHS-s sätestatud tingimustel lapsele, kelle vabadust on piiratud kohtumääruse alusel (SHS § 130¹ lg 1). Kinnise lasteasutuse teenuse eesmärk on toetada lapse psühholoogilist, emotsionaalset, sotsiaalset, hariduslikku ja kognitiivset arengut, et saavutada püsivad muutused, mis võimaldavad lapsel pärast vabaduse piiramise lõppu tulla edukalt toime tavakeskkonnas tema enda elu, tervist ja arengut ning teiste isikute elu ja tervist kahjustava käitumiseta (SHS § 130¹ lg 2). Laps paigutatakse kinnisesse lasteasutusse ainult juhul, kui lapse käitumine seab ohtu tema enda elu, tervise või arengu või teiste isikute elu või tervise ja seda ohtu ei ole võimalik kõrvaldada ühegi vähem piirava meetmega (SHS § 130² lg 1).

Kinnise lasteasutuse teenuse osutajal on järgmised ülesanded: lapse majutamine ja toitlustamine; ööpäevaringse toe ja järelevalve tagamine, et ennetada lapse omavolilist lahkumist teenuse osutamise kohast ning lapse käitumisest lapsele endale või teistele tulenevaid ohte; lapse vajadustest lähtuvate tegevuste läbiviimine lapse arengu- ja käitumisprobleemide tuvastamiseks ja lahendamiseks; lapse vaba aja sisustamiseks arendavate tegevuste pakkumine

¹⁴⁴ Samas, p 16.b.

¹⁴⁵ Samas, p 16.d.

¹⁴⁶ Samas, P 16.e.

ning lapse teabeõiguse ja väljendusvabaduse tagamine, sh sidevahendite kasutamise võimaldamine ning lapse ja last kasvatava isiku ning teiste lapsele oluliste isikute vaheliste suhete igakülgne toetamine (SHS § 130³ lg 1 p-d 1-5).

Kinnise lasteasutuse teenuse osutajal on õigus vajalikul määral piirata lapse liikumisvabadust teenuse osutamise kohas ja teenuse osutamise kohast väljaspool, hoidudes ülemäärastest piirangutest (SHS § 130³ lg 3). SHS § 6 sätestab asjad, mis on hoolekandetasutuses sotsiaalteenust saavale isikule keelatud. Tulenevalt sama seaduse § 130³ lg 4 p-st 1 on kinnise lasteasutuse teenuse osutajal turvalisuse tagamiseks õigus lapse asjad läbi vaadata ning keelatud esemed ära võtta. Tulenevalt sama lõike p-st 2 on turvalisuse tagamiseks võimalik paigutada laps, kelle käitumine kujutab otsest ja vahetut ohtu tema enda või teiste isikute elule või tervisele, eraldusruumi, kui seda ohtu ei ole võimalik vältida muul viisil. Last tohib hoida eraldusruumis kuni ohu äralangemiseni, kuid mitte rohkem kui kolm tundi järjest. Eraldamise ajal tuleb lapsele tagada pidev tugi ja järelevalve.

Kinnise lasteasutuse teenust korraldab Sotsiaalkindlustusamet (SHS § 130⁵ lg 1) ja osutab Maarjamaa Hariduskolleegeium (edaspidi MHK) Valgejõe õppekeskuses ja Emajõe õppekeskuses, kus on kokku 100 kohta.¹⁴⁷ Intellektipuudega abivajavatele lastele pakub teenust AS Hoolekandeteenused Imastu Kool-Kodus, kus on 6 kohta.¹⁴⁸ MHK juht on öelnud intervjuus ajakirjale Sotsiaaltöö, et see, kui palju õpilasi saab realselt korraga õppida, varieerub. Rühmades on kuni kuus last ning rühmade komplekteerimine on keeruline protsess, sest lapsed on väga erineva taustaga. Ühtlasi on kokku lepitud, et MHKsse tulevad vaid vanglakogemuseta vahistatud. MHK juht tõdeb, et ilmselt on eri sihtrühmadele vaja rohkem teenuseosutajaid.¹⁴⁹ Hetkel puudub teenuse pakkuja lastele, kes on põhihariduse juba omandanud.¹⁵⁰

K. Tampi uuring tõi välja, et MHK suureks eeliseks on asjaolu, et tegemist on lastele spetsialiseerunud asutusega, kus noorte arvamus on töötajatele oluline ning õpilasi kaasatakse reeglite ja boonussüsteemide loomisesse. Uuringus märgiti, et MHK on muutunud viimastel aastatel lastesõbralikumaks ning seatud suunad soodustavad alaealistele positiivse mõju

¹⁴⁷ L. Aaben, J. Salla, A. Markina. Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis 2018. Arvutivõrgus: http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2018/09/kaitumisprob-noored-raport_Praxis2018.pdf (27.01.2019), lk 22.

¹⁴⁸ Sotsiaalkindlustusamet. Kinnise lasteasutuse teenus. Arvutivõrgus: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/lastekaitse/kinnise-lasteasutuse-teenus> (27.01.2019).; Aaben, Salla, Markina, lk 22.

¹⁴⁹ P. Vaiksaar. Pille Vaiksaar: eesmärk on, et lapsed saaksid meie juurest lahkudes eluga paremini hakkama. – Sotsiaaltöö, 4/2018. Arvutivõrgus: https://www.tai.ee/images/Sotsiaaltoo_nr4_2018_3kuni7_.pdf (26.01.2019), lk 4.

¹⁵⁰ E. Välba, P. Vaiksaar, M. Feofanova. Kinnise lasteasutuse teenus. – Sotsiaaltöö, 4/2018. Arvutivõrgus: https://www.tai.ee/images/Sotsiaaltoo_nr4_2018_41kuni43.pdf (01.02.2019), lk 42.

avaldamist. Arengukohana märgiti ülemäärast bürokraatiat, mille vajadust töötajad küll mõistavad, ent samas leiavad, et sellest tulenevalt on kodukülastuste, arstivisiitide ja väljasõitude organiseerimine raskendatud ja aeganõudev.¹⁵¹

Poliitikauuringute Keskus Praxise „Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüsist“ selgub, et kuigi MHKs on arutatud erinevaid viise, kuidas teenust ja selle mõju hinnata, ei ole selles osas kokkuleppele jõutud. Analüüs tõi ühtlasi välja, et kuigi on olemas põhjalikke ülevaateid, jääb teenusepakkuja jaoks enamasti teave lapse olukorra kohta vajaka. Teenuse nõrkusena toodi välja stabiilse ja koolitatud töötajate puudust ning seda eeskätt laste puhul, kelle käitumine on kõige väljakutsuvam. Taolised sündmused vajavad suuri ressursse, samas pole töö kõrge riski ja abivajadusega noortega kõrgemini tasustatud ning seda tuleb teha muude kohustuste arvelt. Ka juhtumianalüüsi kaasatud noored tõid teenuse probleemkohana välja pidevad muutused personalis – seda valdavalt olukordades, kui töölt läheb ära isik, kellega lapsel on tekkinud side. Tihtipeale on nendel lastel raske leida endale spetsialistide seas usaldusisikut, mistõttu nimetatud isiku lahkumine on lapse jaoks negatiivne kogemus ning võib omakorda võimendada käitumisprobleeme. „Oluline on mainida ka mitmete analüüsi kaasatud juhtumite negatiivseid kogemusi asutuste psühholoogidega, kes oma töö iseärasusest peaksid olema võimelised adekvaatset abi pakkuma. Sageli aga leiti usaldusisikud sotsiaalpedagoogide seast.“¹⁵²

Spetsialistid olid arvamusel, et harukordselt tõsiste käitumisprobleemidega lapsed vajaksid individuaalsemat ja spetsiifilist teenust eraldiseisvas grupikodus, kus on piisavalt hästi koolitatud personal ja just selliste noortega töötamiseks kohandatud olud. Samuti tõdesid asjaosalised ka juhtumite analüüsi käigus, et lapsega ei osatud raskematel juhtudel piisavalt hästi hakkama saada. Kõige rohkem probleeme valmistasid lapse psüühilised erivajadused ning teiste ja iseenda vastu suunatud vägivald (nt õpetajate ründamine, enesevigastamine, suitsiidikatsed).¹⁵³

¹⁵¹ Tamp, lk 55-56.

¹⁵² Aaben, Salla, Markina, lk 20-21.

¹⁵³ Samas, lk 21.

2.2.2.4. Elektrooniline valve vahistamise asendustõkendina

Elektrooniline valve on süüdlasele kohtu poolt määratud tähtjaks pandud kohustus alluda liikumisvabaduse piirangute või narkootiliste või psühhotroopsete ainete või alkoholi tarvitamise keelu täitmise kontrollimisele elektroonilise seadme abil, mis on kinnitatud süüdlase keha külge ning mille abil on võimalik kindlaks teha süüdlase asukoht või alkoholi või narkootilise või psühhotroopse aine tarvitamine (KarS § 75¹ lg 1). Elektroonilist valvet on võimalik kohaldada vahistamise leebema¹⁵⁴ alternatiivina¹⁵⁵ tähtjaga ühest kuni kaheteistkümne kuuni (KarS § 75¹ lg 3). Tõkendi kohaldamiseks on vajalik vahistatu nõusolek (KrMS § 137¹ lg 1). Elektroonilist valvet võib kohaldada kahtlustatava, süüdistatava või prokuröri taotluse alusel (KrMS § 137¹ lg 1) ning eeldusel, et isiku elukoht on sobilik elektroonilise valve korraldamiseks nii tehniliste parameetrite kui ka muude tingimuste poolest (Elektroonilise valve täitmise ja järelevalve kord¹⁵⁶ § 5¹). Elektroonilise valve tingimuste rikkumisel asendatakse elektrooniline valve vahistamisega (KrMS § 137¹ lg 8).

Elektrooniline valve piirab olulisel määral isiku liikumisvabadust ning perekonna- ja eraelu puutumast. Kuna tegemist ei ole siiski vabaduse võtmisega, ei loeta elektroonilise valve all veedetud aega eelvangistuseks või kinnipidamiseks ning see ei ole karistusaja osa.¹⁵⁷ RK hinnangul on elektrooniline valve üldjuhul sobivaim alternatiiv vahistamisele, sest aitab vältida süüdistatavate põhiõiguste rikkumist.¹⁵⁸

„Vahistamise asendamist elektroonilise valvega kasutatakse juhtudel, kui alaealise eeldatavas käitumises puudub vahetu oht raskete kuritegude jätkuvaks toimepanemiseks, kui alaealise kodune keskkond on piisavalt stabiilne, kui on tõenäoline, et alaealisele ei kohaldata karistuse või mõjutusvahendina vabaduskaotuslikku meedet ning kui intensiivne kontroll väljaspool kinnist asutust võimaldab vältida teatud riske (nt viibimine kodust eemal kindlatel aegadel) ning jätkata prosotsiaalseid tegevusi koolis või tööl käimise näol.“¹⁵⁹

JuM analüüsi kohaselt on Eestis kasutusel peamiselt kahte liiki seadmeid: koduvalvesead ja aktiivjälgimissüsteem. Koduvalvesead fikseerib jalavõru lahkumised ja saabumised ning annab teavituse valel ajal liikumistest, kuid väljaspool elukohta ei ole võimalik jalavõru liikumist jälgida. Aktiivjälgimissüsteemiga saab määrata isikule lisaks kellaajalistele

¹⁵⁴ E. Elkind. KrMS § 137¹/2.

¹⁵⁵ E. Elkind. KrMS § 137¹/1.

¹⁵⁶ Elektroonilise valve täitmise ja järelevalve kord. – JMm 22.02.2007 nr 15. RT I, 12.01.2011, 7.

¹⁵⁷ E. Elkind. KrMS § 137¹/2.

¹⁵⁸ RKKKm 3-1-1-9-12, p 13.

¹⁵⁹ Prokuröride kokkulepe, p 16.f.

piirangutele ka teatud asukohtadesse lubatud või keelatud piirkondi. Aktiivjälgimisseadme puhul saab jälgida isiku liikumist igal ajahetkel ning keelatud tsooni sisenemise korral saadab seade häireteate keskusesse.¹⁶⁰ Tasub mainida, et RK õigusteabe- ja koolitusosakonna poolt koostatud kohtupraktika analüüsi (edaspidi RK analüüs) kohaselt sellist (aktiivjälgimisseadmele omast) võimekust Eestis kasutatavatel seadmetel siiski pole.¹⁶¹ Olemas on ka sellised koduseadmed, millel on täiendav funktsioon – võimalus mõõta alkoholi sisaldust väljahingatavas õhus. Eestis selliseid seadmeid samuti ei kasutata.¹⁶²

2018. aastal avaldatud RK analüüsi alusmaterjali moodustavad kohtute infosüsteemi kaudu kättesaadavad 2017. aastal jõustunud kohtumäärused ja RK kriminaalkollegiumi lahendid, mis puudutavad elektroonilist valvet kui vahistamise asendustõkendit.¹⁶³ Analüüsitud kohtupraktikast nähtus seisukoht, et vahistamise asendamine elektroonilise valvega tuleb kõne alla eeskätt nende suhtes, kes ei ole riigi usaldust varem rikkunud. Kohtupraktika kohaselt võib usalduse rikkumiseks pidada katseajal uute kuritegude toimepanemist, millega kaasnes vangistuse kandmine; alkoholi keelu rikkumist; vähem kui kahe kuu möödudes vahi alt vabanedes uue kahtlustuse saamist; elukohast lahkumise keelu rikkumist jms.¹⁶⁴

Elektroonilist valvet peamiseks välistavaks asjaoluks narkokuritegude puhul toodi fakti, et nende kuritegude toimepanemist saab kodustes tingimustes sisuliste barjäärideta jätkata.¹⁶⁵ Elektroonilise valve puudusena toodi välja asjaolu, et selle abil ei ole võimalik kontrollida isiku suhtlusringi ega kodust tegevust – seeläbi saab isik omandada narkootilist ainet või selle kasvatamiseks vajalikke asju või jätkata narkootilise aine kasvatamist kodustes tingimustes või väljaspool kodu kellegi teise abiga. Samuti rõhutasid kohtud, et ei ole võimalik lõpuni kontrollida, mida isik tegelikult vabaduses olles teeb, sest ka kriminaalhooldusametnikul ei ole võimalik vahetpidamata jälgida tõkendile allutatud isikut. „Samuti leidis kohus, et kriminaaltulu teenimine on narkokuritegude puhul tavapärane ja üldjuhul ka eesmärgipärane, mistõttu olukorras, kus isikule ei ole vabanemise korral tagatud seaduslikku sissetulekut, ei saa lugeda võimaliku asendustõkendi toimet samaväärseks põhitõkendi ehk vahistamisega.“¹⁶⁶

¹⁶⁰ A. Ahven, A. Kruusement. Elektroonilise valve kohaldamine. Tallinn: Justiitsministeerium 2013. Arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/elektroonilise_valve_kohaldamine_2-2013.pdf (03.02.2019), lk 3.

¹⁶¹ A. Tšitškan, K. Sikka. Vahistamise asendamine elektroonilise valvega. Kohtupraktika analüüs. Tartu: Riigikohus, õigusteabe- ja koolitusosakond 2018. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analysid/2018/Vahistamise%20asendamine%20elektroonilise%20valvega.pdf> (27.01.2019), lk 15.

¹⁶² Ahven, Kruusement, lk 3.

¹⁶³ Tšitškan, Sikka, lk 3.

¹⁶⁴ Samas, lk 7.

¹⁶⁵ Samas, lk 9.

¹⁶⁶ Samas, lk 10.

Samuti oli liikluskuritegude puhul peamiseks argumendiks asjaolu, et elektrooniline valve ei takista uute liikluskuritegude toimepanemist. Arvati, et see tõkend ei võimalda üldjuhul tulemuslikult tõkestada mootorsõiduki süstemaatilist juhtimist juhtimisõigusega. Ehkki elektrooniline valve määrab isikule liikumiskiirangud, ei ole välistatud, et talle antakse teatud liikumisvabadus, mistõttu ei ole võimalik kindlustada, et isik ei istu sõiduki rooli. Joobeseisundis juhtimise kuritegude kontekstis asuti sarnasele seisukohale ning lisati, et elektroonilise valve seade ei ole võimeline tuvastama alkoholi tarbimist valvele allutatud isiku poolt.¹⁶⁷

Elektroonilise valve madalat tõhusust kinnitati ka kelmuste puhul, kus juhiti tähelepanu, et isik saab neid kuritegusid jätkata telefoni või interneti teel, muuhulgas on võimalik ohvritega kokku puutuda isiku kodus või väljaspool seda – käies poes või viies lapsi kooli.¹⁶⁸

Ringkonnakohus „esitas range seisukoha, mille kohaselt olukorras, kus vahistamisalusena on tuvastatud õigusemõistmise vastaste kuritegude toimepanemise oht, ei ole elektrooniline valve piisav meede seda ohtu kõrvaldama.“¹⁶⁹

Kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumise oht seisnes valdavalt lahkumises välismaale, mida teatud juhtudel ajendas hirm range karistuse ees. Kõrvalehoidumise ohu teema juures kerkib teravalt esile eespool kirjeldatud elektroonilise valve seadmete võimekuse probleem.¹⁷⁰

2.3. Kinnipidamise mõju ja alternatiivid

Kommenteerides New Yorgi kinnipidamiskeskusi, ütles üks Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu kohtunik, et alaealise kohtueelne kinnipidamine põhjustab kahju, mis on võrreldav täiskasvanu vangistamisega kaasneva kahjuga. Mõlemas olukorras kannatab kinnipeetav stigmatiseerimise ja liikumisvabaduse piirangute all.¹⁷¹ Kinnipidamine asetab raskustes olevad noored keskkonda, mis sarnaneb täiskasvanute vanglatele oluliselt rohkem kui sellised

¹⁶⁷ Tšitškan, Sikka, lk 13.

¹⁶⁸ Samas, lk 14.

¹⁶⁹ Samas, lk 12.

¹⁷⁰ Samas, lk 14-15.

¹⁷¹ Schall v. Martin, 467 U.S. 253 (1984). Arvutivõrgus: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/253/> (03.02.2019), p 65.

kogukondlikud ja perekondlikud sekkumised, mis on osutunud kõige tõhusamaks.¹⁷² Noored eraldatakse füüsiliselt ja emotsionaalselt perekondadest ning kogukondadest, kes on kõige rohkem investeerinud nende taastumisse ja edukusse.¹⁷³

Kirjanduse ülevaade noorte kinnipidamiskeskuste kohta näitab, et kinnipidamine avaldab noorte vaimsele ja füüsilisele heaolule, haridusele ja tööhõivele sügavalt negatiivset mõju. Uuringutest on selgunud, et kinnipeetud noored kipuvad langema „sügavamale“ süsteemi võrreldes nendega, keda pole kunagi kinni peetud.¹⁷⁴ Kinnipidamiskeskustes tekkinud õhkkond ja kinnipidamise tingimused loovad ebatervisliku keskkonna ning selle asemel, et pakkuda efektiivset ravi käitumisprobleemidega noortele, süvenevad probleemid veelgi. Kõigist erinevatest tervisevajadustest, mida kinnipidamise eest vastutavad isikud märkavad, tuuakse esmajärjekorras välja rahuldamata vajadusi, mis puudutavad vaimset ja käitumuslikku tervist.¹⁷⁵ Kuigi teadlaste hinnangul võivad kaks kolmandikku kinnipidamiskeskustes olevatest noortest vastata psüühikahäire kriteeriumidele, vajab veidi üle kolmandiku pidevat kliinilist hooldust.¹⁷⁶ Üks psühholoog leidis, et ühel kolmandikul depressiooni diagnoosiga noortest sai haigus alguse just vangistuse kandmise algul. Teine psühholoog leidis, et kehv vaimne tervis ja viletsad kinnipidamise tingimused suurendavad riski, et kinnipeetud noored vigastavad ennast või sooritavad enesetapu.¹⁷⁷ On leitud, et alaealiste parandusasutused reageerivad sageli enesetapuohutudele ja käitumisele viisil, mis ohustab noori veelgi – näiteks noorte isoleerimisega.¹⁷⁸

Oregoni Sotsiaalse Õppekeskuse teadlased leidsid, et noorte koondamine grupiravisse toob kaasa kõrgema retsidiivsusrisi ja halvemad tulemused võrreldes noortega, keda ei ravita grupis. Teadlased tõid välja statistiliselt olulised kõrgemad näitajad mõnuainete kuritarvitamises, kooliprobleemides, kuritegevuses, vägivallas ja kohanemisraskustes täiskasvanueas nende noorte puhul, keda raviti grupis koos eakaaslastega. Teadlased leidsid, et ohtlike laste grupeerimise soovimatud tagajärjed võivad hõlmata negatiivseid muutusi

¹⁷² B. Holman, J. Ziedenberg. The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Facilities. A Justice Policy Institute Report. Washington, D. C.: Justice Policy Institute, sine anno. Arvutivõrgus: http://www.justicepolicy.org/images/upload/06-11_rep_dangersofdetention_jj.pdf (27.01.2019), lk 2.

¹⁷³ Samas, lk 2.

¹⁷⁴ Samas, lk-d 2 ja 5.

¹⁷⁵ Samas, lk 8.

¹⁷⁶ T. Grisso. Double Jeopardy: Adolescent Offenders with Mental Disorders. Chicago: University of Chicago Press 2004, lk 2; Holman, Ziedenberg, lk 8.

¹⁷⁷ Holman, Ziedenberg, lk 2.

¹⁷⁸ L. M. Hayes. Suicide Prevention in Juvenile Facilities. – Juvenile Justice 2000, Vol. 7, No. 1. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 2000, lk 4.

suhtumises antisotsiaalsesse käitumisse, seotust antisotsiaalsete eakaaslastega ja enda samastamist kõrvalekalletega.¹⁷⁹

Haridusteadlased on leidnud, et 40 protsendil kinnipeetavatest noortest on õpiraskused ning pöörduda tagasi kooli pärast kinnipidamise lõppu on nende jaoks suur väljakutse.¹⁸⁰ Ameerika Ühendriikide Haridusministeeriumi uuring näitas, et 43% kinnipeetavatest noortest, kes said kinnipidamise jooksul haridusteenuseid, ei läinud tagasi kooli pärast kinnipidamist; 16% pöördusid tagasi kooli, kuid langesid välja vaid viie kuu pärast.¹⁸¹

Kui kinnipidamine katkestab hariduse omandamise, siis loogiliselt mõjutab see ka noorte tööhõivevõimalusi. Üha enam uuringuid näitavad, et noorte kinnipidamisel ilmnevad märkimisväärsed kohesed ja pikaajalised negatiivsed tööhõive- ja majanduslikud mõjud.¹⁸² Majandusteadlased on näidanud, et noorte vangistamine vähendab nende tulevast sissetulekut ja võimet jääda tööturule ning võib avaldada negatiivset mõju minevikus kinni peetud noorte stabiilsusele töökohas.¹⁸³

Kõige tähtsam on pöörata tähelepanu märkimisväärsetele uuringutele, mis näitavad, et kinnipidamise kogemus võib suurendada tõenäosust, et noored jätkavad kuritegelikku käitumist ja muutuvad retsidiivistideks.¹⁸⁴ Wisconsinis hinnang näitas, et kinnipidamine võib tõkestada väikest osa alaealistest, kuid mitte enamikku.¹⁸⁵ Seadusandjad peavad käsitlema kinnipidamisreformi kui vahendit tarbetult kinnipeetavate noorte arvu vähendamiseks ja investeerima kokkuhoitud raha alaealiste sekkumistesse, mis vähendavad retsidiivsust ja kuritegevust – see võib aidata luua terveid ja turvalisi kogukondi.¹⁸⁶ Dr. Elliott on näidanud, et ühte kolmandikku noortest iseloomustab kuritegelik käitumine enne täiskasvanuikka jõudmist, kuid sellest kasvatakse iseeneslikult välja.¹⁸⁷

Tuginedes teiste riikide praktikale võib kokkuvõtvalt öelda, et üldjoontes viibivad alaealised Euroopa riikides vahi all kas noortevanglas, täiskasvanute vangla eriosas või laste sotsiaalhoolekandeametuses. Kasutusel on ka alternatiivsed meetmed nagu koduarest, elektrooniline või kriminaalhoolduse järelevalve, vanemate käendus ja asenduspered. Euroopa

¹⁷⁹ T. J. Dishion, J. McCord, F. Poulin. When Interventions Harm: Peer Groups and Problem Behavior. – American Psychologist 1999, Vol. 54, No. 9. Sine loco: American Psychological Association, Inc. 1999, lk 756-757.

¹⁸⁰ Holman, Ziedenberg, lk 2.

¹⁸¹ L. A. LeBlanc jt. Unlocking Learning; Chapter 1 in Correctional Facilities. Final Report: National Study of the Chapter 1. Neglected or Delinquent Program. Washington, DC: US Department of Education Office of the Under Secretary 1991, lk 10.

¹⁸² Holman, Ziedenberg, lk 9-10.

¹⁸³ Samas, lk 2.

¹⁸⁴ Samas, lk 2-3.

¹⁸⁵ J. Mueller jt. An Evaluation. Secure Juvenile Detention. 99-13. Madison: 1999, k 4.

¹⁸⁶ Holman, Ziedenberg, lk 3.

¹⁸⁷ Samas, lk 6.

võrdlusandmed 30 riigi kohta tõid esile, et neist ligi pooltes on võimalik alaealine vahistatu paigutada lasteasutusse, küll aga erineb riigiti lasteasutuse tüüp. Mõnes riigis paigutatakse alaealised vahistatud avatud, aga regulaarse järelevalvega lasteasutusse, kombineerides seda vajadusel vanema järelevalvega, koduarestiga või muude meetmetega, ning samas on riike, kus laps paigutatakse ainult kinnisesse lasteasutusse.¹⁸⁸

Ameerika Ühendriikide Justiitsministeerium toob oma artiklis välja järgmised võimalikud vahistamise alternatiivid:

- koduvangistus koos elektroonilise ja/või kriminaalhoolduse järelevalvega, mille puhul elatakse kodus ning lahkutakse kodust vaid kindlaks ajaks kooli- ja/või töökohustuse ning muude kohustuste täitmiseks;
- päeva- või öhtukeskused, kus pakutakse intensiivset järelevalvet ja programme; ööbitakse kodus, kuid keskust tuleb külastada teatud kellaajal teatud arv kordi nädalas ning oma kohalolek üles märkida;
- nn varjupaiga tüüpi teenused noortele, kes vajavad peavarju erinevatel põhjustel ning kus toimub õppe- ja rekreatsiooniline tegevus;
- kinnised noortekodud pikemaajaliseks viibimiseks nii kohtu kui sotsiaalhoolekandeametuse suunamisel, ent kus noored saavad vabalt ringi liikuda (sh käia koolis ja tööl);
- kogukondlikud intensiivsed järelevalve programmid koos erinevate protseduurireeglitega (kohtumised, öhtukülastused, uriini testimised, elektrooniline järelevalve) ja mitmete teenustega vastavalt õigusrikkuja vajadustele;
- koolitatud asenduspered, kes pakuvad asenduskodu, mentorlust ja järjepidevat distsipliini.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Seletuskiri karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmine) 453 SE, lk 14.

¹⁸⁹ Development Services Group, Inc. 2014. "Alternatives to Detention and Confinement." Literature review. Washington, D.C.: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Arvutivõrgus: <https://www.ojjdp.gov/mpg/litreviews/AlternativesToDetentionandConfinement.pdf> (08.03.2019), lk 3-4.

3. SPETSIALISTIDE HINNANGUD ALAEALISTELE KOHTUEELSES MENETLUSES KOHALDATAVATE TÖKENDITE SÜSTEEMILE

3.1. Ekspertintervjuude eesmärk ja meetodika

Ekspertintervjuude eesmärgiks on uurida, kuidas mõistavad ja hindavad tõkendite süsteemi kohtueelses menetluses alaealiste suhtes algatatud kriminaalmenetlustega tihedalt kokku puutuvad praktikud. Samuti kontrollitakse intervjuude pinnalt sissejuhatuses püstitatud hüpoteesi paikapidavust. Uuringu tulemusena soovitakse praktikute seisukohtade abil välja tuua tõkendite süsteemi kitsaskohad ja pakkuda võimalikke lahendusi valdkonna arendamiseks.

Intervjuud viidi läbi Põhja ja Lääne regioonides, kuivõrd nende piirkondade vahel on suurim kontrast tuginedes PPA 2018. aasta statistikale, mille järgi kohaldati alaealistele kõige rohkem tõkendeid Põhja prefektuuris (1 tõkend iga 2,83 registreeritud alaealise poolt toimepandud kuriteo kohta) ja kõige vähem Lääne prefektuuris (1 tõkend iga 14,75 registreeritud alaealise poolt toimepandud kuriteo kohta).¹⁹⁰ Viru Vangla kolmanda üksuse peaspetsialisti suunamisel intervjueriti kriminaalhooldusametnikku töökohaga Narvas. Autor kohtus intervjueritavatega silmast-silma (v.a kriminaalhooldusametnik, kellega viidi läbi kirjalik intervjuu). Intervjuu valim koosnes 15 valdkonna spetsialistist (Tabel 1). Keskmise intervjuu pikkus oli 38 minutit. Intervjuud salvestati kahe mobiiltelefoni helisalvestitega ning seejärel stenografeeriti. Intervjuude helisalvestised ja stenogrammid asuvad autori käes ning ei ole käesoleva töö lisad.

Tabel 1. Ekspertintervjuu valimisse kuulunud spetsialistid.

Asutus	Ametikoht
Põhja prefektuur	Juhtivuurija
Põhja prefektuur	Talituse juht
Põhja Ringkonnaprokuratuur	Ringkonnaprokurör
Põhja Ringkonnaprokuratuur	Abiprokurör
Lääne Ringkonnaprokuratuur	Abiprokurör
Lääne Ringkonnaprokuratuur	Vanemprokurör
Harju Maakohus	Kohtunik
Harju Maakohus	Kohtunik
Pärnu Maakohus	Kohtunik
Pärnu Maakohus	Kohtunik

¹⁹⁰ Politsei- ja Piirivalveamet Veronika Vlassovale. Tallinn, 22.02.2019.

Asutus	Ametikoht
Eesti Advokatuur	Vandeadvokaadi abi
Eesti Advokatuur	Vandeadvokaat
Sotsiaalkindlustusamet	Kinnise lasteasutuse teenuse esindaja
Viru Vangla	Kriminaalhooldusametnik
Nõmme Linnaosa Valitsus	Lastekaitse vanemspetsialist

Intervjuu küsimused hõlmasid 6 teemaplokki: intervjueeritavate kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega, tõkendi kohaldamise otsustamine, intervjueeritavate hinnangud tõkendite regulatsioonile, vahistamine, vahistamise alternatiivid ja intervjueeritavate muud tähelepanekud. Intervjuusid analüüsitakse teemaplokkide kaupa.

3.2. Ekspertintervjuude analüüs

3.2.1. Intervjueeritavate kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

Kõik prokurörid, Harju Maakohtu (edaspidi Harju MK) kohtunikud ja kriminaalhooldusametnik on spetsialiseerunud alaealiste kriminaalasadadele ning puutuvad nendega kokku igapäevaselt. Pärnu Maakohtus (edaspidi Pärnu MK) ranget spetsialiseerumist ei ole ning alaealiste kriminaalasu menetletakse teiste asjade hulgas. Tõdetakse, et kohtusse ei jõua väga palju alaealiste kriminaalasu ning juhul kui jõuab, siis vaid mõnel korral aastas, sest valdavalt jõutakse lahenduseni lihtmenetluses. Kaitsjad ei spetsialiseeru samuti alaealiste kriminaalasadadele. Ühe kaitsja arvutuste kohaselt tähendab see umbes 10-12 alaealiste toimepanijate kriminaalmenetlust aastas. Põhja prefektuuri ametnike ja lastekaitseametniku kokkupuude alaealiste kriminaalasadadega on väga sage, kuid otsest spetsialiseerumist ei ole – alaealiste õigusrikkujatega tegeldakse muude töökohustuste hulgas. Sotsiaalkindlustusameti (edaspidi SKA) kinnise lasteasutuse teenuse (edaspidi KLAT) esindaja ei puutu eriti sageli kokku alaealiste kriminaalasadadega kohtueelses menetluses.

3.2.2. Tõkendi kohaldamise otsustamine

Lääne piirkonna spetsialistid kohaldavad alaealistele tõkendeid pigem harva ning see on erandlik meede. Seda kinnitab ka PPA 2018. aasta statistika, mille järgi kohaldati alaealistele tõkendeid Lääne prefektuuris kokku 16 korda registreeritud alaealiste toimepandud 236 kuriteo kohta.¹⁹¹ Põhja piirkonna spetsialistid leiavad, et tõkendite kohaldamine alaealistele ei ole igapäevane nähtus, kuid seda tuleb ette. Tuginedes PPA 2018. aasta statistikale kohaldati alaealistele Põhja prefektuuris tõkendeid kokku 143-l korral registreeritud alaealiste toimepandud 404 kuriteo kohta.¹⁹²

Nii Lääne kui Põhja regioonis kaalutakse tõkendi kohaldamise otsustamisel põhjalikult meetme vajalikkust ning püütakse ette näha alaealise käitumist. See on ühtlasi kooskõlas KrMS § 127 kommentaarides toodud põhimõttega. Kooskõlas prokuröride kokkuleppe p-ga 19 lähtutakse tõkendi liigi valikul sellest, milline meede alaealisele parasjagu kõige paremini sobiks, arvestades tema käitumist ja sotsiaalset tausta. Mõlema piirkonna spetsialistide hinnangul on tõkendi eesmärk lisaks KrMS kommentaarides sätestatule – kriminaalmenetluse tagamine – anda alaealisele signaal, et tema käitumine ei ole vastuvõetav ning sellele järgneb vastutus. Samuti tuleb talle mõista anda, et kui rikutakse reegleid, võib kohaldada ka raskemat tõkendit. Lääne Ringkonnaprokuratuuri (edaspidi Lääne RP) prokurör tõdeb, et noortekampade puhul ongi sageli ainsaks võimalikuks lahenduseks noorte isoleerimine ühiskonnast.

Tõkendi kohaldamise otsustamise etapis teeb Lääne RP prokurör koostööd KOVi, sotsiaaltöötaja, lastekaitseametniku, ohvriabitöötaja, uurija, kriminaalhooldusametniku ja vanematega. Põhja Ringkonnaprokuratuuri (edaspidi Põhja RP) prokurör kaasab ümarlaudadele spetsialiste koolist, psühholooge, KOVi, noorsoopolitsein, vanemaid ja advokaati. Taoline praktika on kooskõlas prokuröride kokkuleppe p-ga 12.

Sarnaselt Lääne regiooni spetsialistidele ei kaasa Põhja regiooni spetsialistid lastekaitseametnikku alaealise vahistamisel. Põhjuseks tuuakse eelkõige ajapuudust – nimelt on lapse kinnipidamiseks aega vaid 48 tundi. Selle aja jooksul on vaja teha muid toiminguid. Samuti võib kohtunik määrata vahistamise istungi enne, kui 48 tundi täitub, seega jääb aega muude vajalike toimingute tegemiseks veelgi vähemaks. Põhja RP prokurör lisab, et sellegipoolest hoitakse lastekaitseametnikku lapse käekäiguga kursis. Niiviisi käitudes

¹⁹¹ Politsei- ja Piirivalveamet Veronika Vlassovale. Tallinn, 22.02.2019.

¹⁹² Samas.

toimitakse kooskõlas prokuröride kokkuleppe p-ga 6. Mõlema piirkonna kohtunikud vestlevad vahistamisel vastavalt seadusele (KrMS § 131 lg 3) vahistatava, prokuröri ja kaitsjaga.

Vahistamisel esitavad nii Lääne kui Põhja RP prokurörid kohtunikule kriminaalasja toimiku, kus on vahistamise hetkeks kogutud tõendid ja muud dokumendid, k.a last iseloomustav materjal. Põhja RP prokurör toob last iseloomustavate dokumentide näiteks lastekaitseametnike koostatud iseloomustusi, mittesubjektina toime pandud süütegude menetluste alustamata jätmise otsuseid, pereiseloomustust KOVist, iseloomustust koolist, karistusregistri väljavõtet, hinnetelehte ja diplomeid. Vahistamise ajaks on eeldatavasti üle kuulatud lapse vanem. Lääne RP prokurör on muuhulgas lisanud toimikusse perearsti tõendi kinnitamaks, et alaealise tervis võimaldab talt vabaduse võtta; samuti muid meditsiinilisi dokumente, kui laps on olnud ravil psühhiaatri juures. Lisaks on toimikus kahtlustatavana ülekuulamise protokoll ja karistusregistri väljavõte. Kui jääb aega, küsitakse KOVist pereiseloomustust. Pärnu MK kohtunik lisab, et varem esitati tõendeid ka selle kohta, et alaealine on käinud alaealiste komisjonis, kuid enam seda ei tehta. Küll aga võib prokurör selle alati vahistamise istungil suuliselt välja tuua. Pärnu MK kohtunik lisab, et kui isik on süütegusid toime pannud süüvõimetus eas, siis selle kohta eraldi tõendeid ei esitata. Mõlema piirkonna prokurörid selgitavad, et kui prokurör jõuab ja peab vajalikuks, lisab ta toimikusse varem konkreetse alaealise suhtes algatatud kriminaalmenetluste lõpetamise määrused. Kohtueelset ettekannet vahistamise hetkel ei ole ei Lääne ega Põhja piirkonnas, kuivõrd seda ei jõuta vahistamise hetkeks valmis kirjutada – see saabub enne asja ärasaatmist kohtusse. Sellest võib järeldada, et prokurör tellib kohtueelse ettekande juba enne vahistamist, seega varases menetlusetapis, nagu nõuab prokuröride kokkuleppe p 13. Põhja RP prokurör selgitab, et kohtueelset ettekannet tellitakse toimikusse ainult siis, kui kriminaalasi saadetakse üldmenetluses kohtusse. Selline käitumine on samuti kooskõlas prokuröride kokkuleppe p-s 13 kirjeldatud põhimõttega. Kriminaalasjade lõpetamise korral kohtueelseid ettekandeid toimikusse ei lisata, sest kriminaalhooldajad on ilma selletagi ülekoormatud. Töö autor märgib, et selliselt käitudes võib prokurör sattuda vastuollu ülalmainitud kokkuleppe p-ga 13, kui lõpetab ära kriminaalmenetluse varem kuritegusid toime pannud alaealise suhtes, kuid jätab kohtueelse ettekande tellimata. Harju MK kohtunikud tõdevad, et sageli jõuavad nende lauale toimikud, kus last iseloomustav materjal on pea olematu, sest 48 tunni jooksul ei jõuta koguda piisavalt dokumente.

3.2.3. Intervjueeritavate hinnangud tõkendite regulatsioonile

3.2.3.1. Tõkendiliikide piiratud valik

Valdavalt leidsid spetsialistid, et alaealise tõkestamiseks ei ole kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid. Põhja regiooni spetsialistid nägid probleemi oluliselt teravamana, kui Lääne spetsialistid. Kõige suuremaks probleemkohaks nimetas politsei ajavahemikku, mis vältab alaealise kinnipidamise lõppemisest kuni kohtuotsuseni olukorras, kus alaealist ei võeta vahi alla. Sellisel juhul ei saa nooruk aru, et ta on midagi tõsist toime pannud, sest ta lastakse kinnipidamiskambrist välja ning ta võib jätkata oma elu vanaviisi vähemalt kuni kohtuotsuseni. Märgitakse, et lapsed ei ole enda arvates abivajavad lapsed ning nende käitumine ei muutu – väga tihti satuvad nad mõne aja pärast tagasi politseisse. Lastekaitseametnik aga selgitab, et laps ei peagi ise aru saama, et ta on abivajav laps.

Politsei rõhutab, et nad ei ole huvitatud kõikide alaealiste vangistamisest. Küll aga on nad huvitatud sellest, et noorte üle valitseks mingigi kontroll alates kinnipidamise lõppemisest kuni kohtuotsuseni. Hetkel Eestis kasutusel oleva tõkendite süsteemi järgi on kõige leebemaks tõkendiks elukohast lahkumise keeld. Kui alaealisel kodu ei ole, on see meede automaatselt välistatud. Sellele tõkendile järgneb raskuselt vahistamine, mida saab omakorda asendada elektroonilise valve või KLATiga, kuid ka asendustõkendite kohaldamiseks peavad kindlasti olema täidetud vahistamise alused. Ehk sisuliselt peab alaealine täitma nii karmid kriteeriumid, et seadus lubaks paigutada teda vahi alla vanglasse. Kui täidetakse nendest kriteeriumist pisut vähem, ei saa kohtueelne menetleja mitte kuidagi alaealist tõkestada. Politsei usub, et kasu võiks olla sellest, kui kohtueelse menetluse tõkendite süsteem oleks astmeline. See väljenduks selles, et alguses saab laps sellise tõkendi, mis on raskuselt proportsionaalne teole, milles teda kahtlustatakse. Seejärel saab vastavalt vajadusele muuta tõkendit kergemaks või raskemaks. Seega, kui laps rikub tõkendi nõudeid, kohaldatakse raskemat tõkendit, ning vastupidi – kui laps käitub eeskujulikult, on võimalik tõkendit kergendada. See peaks toimuma väga kiiresti. Selles metoodikas nähakse potentsiaali, sest sama põhimõttega käitumismall töötab juba praegu nii vanglas kui kinnises lasteasutuses. Muuhulgas märgib politsei, et tõkend võib omakorda tulevikus „minna üle“ karistuseks, mis tähendab seda, et kohtu poolt mõistetav karistus ei erineks märkimisväärselt kohtueelses menetluses kohaldatud tõkendist – nt jätkub elektrooniline valve või viibimine kinnises lasteasutuses, kuid tuleb juurde kohustus käia teatud aja jooksul sotsiaaltöötaja juures. Autor siiski nendib, et astmelise tõkendite süsteemi rakendamine vajaks ennekõike olemasolevate tõkendite ümbervaatamist, uute tõkendiliikide

loomist ning vastava metoodika väljatöötamist, kus luuakse nõ tõkendite hierarhia ning millest lähtudes oleks võimalik otsustada, milline tõkend on parasjagu proportsionaalse raskusega.

Lääne RP prokurör näeb võimalike vahistamise alternatiividena hoolduspere, koduaresti või käendust. Selliseid lahendusi on samuti välja pakkunud M.-L. Mererand ja Ameerika Ühendriikide Justiitsministeerium, kelle teostele on viidatud eespool. Samuti lisab prokurör, et elektrooniline valve võiks olla eraldiseisev tõkend ning mitte sõltuda vahistamise alustest. Advokaat arvab, et hoolduspere ei ole tõhus meede tulenevalt selle ajutisest iseloomust – kui laps ei ole harjunud elama seadusekuulekalt, ei paranda teda ka asenduspere. Töö autor märgib, et SHS § 45⁵ lg 1 ja lg 3 p 1 kohaselt on asendushooldusteenust võimalik pakkuda siiski ka pikaajaliselt. Asjakohane on ka KLATi esindaja kommentaar, et asenduskodudel ei ole käesoleval ajal piisavalt tuge ja spetsialiste, nii et paljud lapsed jõuavad sealt omakorda MHKsse. Mitmed spetsialistid tunnistavad, et väga palju seisab vanemate puuduliku kontrolli ja kasvatamisoskuse taga ning sageli on raske leida riiklikke meetmeid selle olukorra parandamiseks.

Lastekaitseametnik nõustub, et kohtueelses menetluses on vähe võimalusi noorukite tõkestamiseks. Selle ilmestamiseks toob ta muuhulgas asjaolu, et lastekaitseametnik saab suunata lapse mitmedimensioonilisse pereteraapiasse (edaspidi MDFT) ainult juhul, kui laps on 11-13-aastane. Sageli algavad aga probleemid hiljem. Vanuses 14 ja üle saavad MDFT-sse suunata vaid politsei, prokuratuur ja kohus, kusjuures paljud politseinikud ei teagi, et selline võimalus on olemas, või ei oska seda teha ja ei oska ka kelleltki küsida. Niisiis tehakse lapsele trahv ning suunatakse ta lastekaitseametniku juurde. Samuti kirjeldab lastekaitseametnik arusaamatut olukorda, kus soovis paigutada 12-aastase varastava ja hulkuva lapse MDFT-sse, kuid sellest keelduti, sest lapsel ei olnud õigusrikkumisi, mis võimaldaksid teda sellisesse programmi paigutada. Samas aga selgitati teemakohasel konverentsil, et MDFT-sse paigutamiseks ei pea lapsel õigusrikkumisi olema. Kokkuvõttes leiab ta, et teoorias on lastele palju erinevaid programme, kuid reaalsuses see nii ei ole.

3.2.3.1. Kohtueelse menetluse venimise põhjused

Intervjuudest ilmneb, et süsteem töötab justkui iseendale vastu. Nimelt oodatakse kohtueelselt menetlejalt, et alaealiste toimepanijate kriminaalasi saaks ära menetletud võimalikult kiiresti. Reeglina püüavad kohtueelsed menetlejad kriminaalasja 60 päevaga kohtusse saata. Kui kohus alaealist ei vahista ja too paneb toime uusi kuritegusid, algatatakse uued kriminaalasjad ja

ühendatakse eelmistega. Sellisel moel kriminaaltoimikute arv kasvab ning kohtueelne menetlus venib. Menetluse venimist on võimalik vältida kriminaalasjade eraldamise teel. Samas aga põhjustaks see näiteks noortekampade menetluses topeltülekuulamisi ja kahekordse surve lastele, mis on vastuolus lapsesõbraliku menetluse põhimõttega. Kohtunikud seda enamasti ei tee. Politsei lisab, et on tulnud ette olukordi, kus asjad küll eraldati, kuid esimese kriminaalasja kohtusse jõudmisel ootas kohus sellegipoolest, et ka ülejäänud asjad kohtusse jõuaksid. See omakorda ei ole kooskõlas alaealiste asjade kiire menetlemise põhimõttega. Sellest ilmneb, et käesoleval ajal ei ole ühtegi head lahendust kohtueelse menetluse venimise vältimiseks.

Samuti venib politsei sõnul kohtueelne menetlus sageli seetõttu, et päringute vastuste saabumine võtab kaua aega. Sarnase väite toob Lääne RP prokurör, kes puutus kokku probleemiga, kus lapse vahistamise periood hakkas läbi saama, kuid tööjõupuuduse tõttu ei olnud kohtupsühhiaatriaekspertiisi tulemused veel saabunud. Kuna vahistamise pikendamiseks tuleb leida väga erandlikud asjaolud, ei olnud see tol korral võimalik. Töö autor lisab, et antud olukorras võimaldab KrMS § 102 lg 1 paigutada kahtlustatava ravisutusse sundkorras, kui kohtupsühhiaatriaekspertiisi tegemiseks on vaja pikaajalisi eksperdiuringuid. Küll aga ei oleks selle meetme kohaldamine antud olukorras võimalik olnud, kui võrd sama paragrahvi lõike 4 kohaselt arvatakse kahtlustatava viibimine ravisutuses tema vahistusaja hulka, kuid antud juhtumi korral oli lapse vahistamise maksimaalne periood läbi saamas.

Põhja RP prokurör lisab, et kohtueelset menetlust venitab ka kriminaalhooldusametnike viivitamine kohtueelsete ettekannete esitamisega, sest nad ei jõua neid füüsiliselt valmis kirjutada tulenevalt tööjõupuudusest.

Eeltoodust saab järeldada, et regulatsioonides esineb vastuolu: alaealiste kriminaalasjade menetlemisele on seatud lühikesed menetlustähtajad, kuid päringutele vastamise osas ei ole vastavaid erireegleid kehtestatud.

Intervjuudest on samuti selgunud asjaolu, et prokurörid ei julge vahistamise pikendamise taotlemist proovida, sest riigi peaprokurör on andnud suulise juhise seda meedet vältida. Harju MK kohtunikud kinnitavad muuhulgas, et ka täiskasvanute asjades on vahistamise pikendamine väga erandlik meede. Lääne RP prokurör selgitab, et teoreetiliselt oleks võimalik vahistamise lõppedes taotleda lapse paigutamist KLATi tsiviilkohtumenetluse kaudu, kuid kohus ei rahulda alati selliseid taotlusi. Samuti on mitme intervjuu käigus selgunud, et KLATi taotlemine tsiviilkohtumenetluses võtab sageli väga kaua aega.

Kokkuvõttes tõdevad Põhja piirkonna spetsialistid, et kohtueelsele menetlejale on pandud liiga suur koormus alaealiste kriminaalasjade menetlemisel. Harju MK kohtunikud lisavad, et

vahistatu puhul peab süüdistusakt saabuma kohtusse 15 päeva enne vahistamistähtaaja lõppemist. Seega jääb kohtueelsel menetlejal muude toimingute tegemiseks umbkaudu 1,5 kuud. Kohtunikud on nõus, et 2-kuulise menetlustähtajaga ei ole sageli reaalne eeluurimist lõpule viia.

3.2.4. Vahistamine

Mõlema piirkonna eksperdid on ühel meelel, et vahistamist kasutatakse alaealiste puhul vaid viimse abinõuna. Põhja RP prokurör selgitab, et viimne abinõu tähendab, et alaealine on tuttav politsei-, prokuratuuri- ja lastekaitseüsteemile ning tema osas on ära proovitud kõik võimalikud mõjutamise variandid, mis ei ole nooruki kuritegevust tõkestanud. Nende variantide hulka kuuluvad näiteks vestlused politseiga, lastekaitseametnike tegevus, kriminaalmenetluste lõpetamine ja mõjutusvahendite kohaldamine.

Mõlema piirkonna spetsialistid selgitavad, et esimeste kuritegude korral reeglina vahistamist ei taotleta. Lääne RP prokurör märgib, et kui alaealine on lühikese aja jooksul toime pannud mitu kuritegu, kohaldatakse esmajärjekorras elukohast lahkumise keelu. Kui laps eirab seda, toimepandud tegu on väga raske, kuritegude toimepanemine jätkub, ning laps on iseendale või teistele ohtlik, taotletakse vahistamist, kuid püütakse asendada leebemate alternatiividega nagu elektrooniline valve või KLAT. Selline praktika on kooskõlas prokuröride kokkuleppe p-ga 16. Kuigi mõni lapsevanem eelistab KLATile elektroonilist valvet, peab prokurör sageli selgitama, et selle kohaldamine on välistatud, kui lapsevanem ei suuda tagada lapse viibimist kodus.

Põhja piirkonna spetsialistid käituvad sarnaselt Lääne spetsialistidele, kuid toovad samas välja, et väga sageli tegeldakse selliste lastega, kes ei viibi kodus ega käi koolis või neil ei olegi üldse kodu, seega elukohast lahkumise keeld ei ole sellises olukorras otstarbekas tõkend. Põhja piirkonna spetsialistide intervjuudest ilmnes, et vahistama minnakse üldjuhul siis, kui alaealisel on kogunenud väga palju süüteoepisoode, alaealise suhtes on parasjagu menetluses mitu kriminaalasja, kuriteod on rasked ning varasemalt on tema suhtes alustatud kriminaalmenetlusi lõpetatud. Politsei näitlikustab, et muuhulgas kuuluvad alaealiste jätkuvate kuritegude hulka tunnistajate ja kannatanute mõjutamine – kinnitatakse, et on ette tulnud olukordi, kus kättemaksuna ja võimupositsiooni kindlustamiseks on ütlusi andnud isikuid pärast politseis käimist läbi pekstud. Siiski lisab kaitsja, et mõnikord suudab advokaat prokuröri ümber veenda

ning pidades silmas alaealise noorust, loobutakse alaealise vahistamise taotlemisest või taotletakse vahistamise asendamist elektroonilise valvega.

Uute kuritegude toimepanemise ja kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumise ohu kontekstis lähtuvad prokurörid vahistamistaotluse põhjendamisel alaealise minevikus toimepandud süütegudest ja käitumisest. Põhja piirkonna spetsialistid tõdevad, et paljudel alaealistel kurjategijatel on karistusregistris rikkalik ajalugu. Sageli alustatakse kriminaalse karjääriga väga varakult – mõnel juhul lausa 6-aastaselt. Sellisele järeltulele jõudis ka L. Jõgisoo oma töös, millele on viidatud sissejuhatuses. Lääne RP prokurör on samuti viimastel aastatel märganud, et väga paljud õigusrikkujad on alla 14-aastased, kes usuvad, et õiguskaitseorganid ei saa nende tegudele reageerida, sest ollakse väga noored. Samuti on nutikamaid lapsi, kes saades 14- või 15-aastaseks hoiavad ise küll eemale, kuid see-eest saavad endast nooremaid lapsi vargusi toime panema.

Paljud noored on vahistamise hetkeks käinud alaealiste komisjonis, neid on korduvalt hoiatatud, nende suhtes algatatud kriminaalmenetlusi on lõpetatud ja kohaldatud mõjutusvahendeid, nende vanematele on trahvi tehtud ning nad on viibinud kinnises lasteasutuses. Sellegipoolest on tegemist formaalselt karistamata isikutega, sest karistusregistrisse ei märgita lõpetatud menetlusi ning samuti ei ole seal õigusrikkumisi, mis olid toime pandud süüvõimetus eas. Mõlema piirkonna spetsialistide hinnangul areneb sellistel noortel kiiresti karistamatuse tunne. Sageli ei saa alaealised kurjategijad oma tegude tõsidusest aru ning nendega on raske kokkulepet saavutada, sest noored on arvamusel, et alaealisi koheldakse leebelt ning ühtegi karmi sanktsiooni ei saa nende käitumisele järgneda. Põhja RP prokurör toob probleemina välja ka ulatusliku meelemürkide tarbimise alaealiste poolt, mis põhjustab nii uute kuritegude toimepanemist kui ka mälulünki – sageli ei mäletata oma tegusid hoopis. Vahistamise taotlemise otsus on reeglina prokuröri resolootne otsus tõmmata alaealise kuritegudele piir ette, sest kui alaealine ei väärtusta asjaolu, et talle on korduvalt andeks antud, ei ole tema puhul muud lahendust. Tõkendi kohaldamise alternatiivina on Põhja RP prokurör sõlminud noortega kokkuleppeid ja määranud mõjutusvahendina kohustuseks õppida Nõmme tee turvakeskuses, mis on 48-kohaline asutus sõltuvusprobleemidega ja käitumisraskustega noortele vanuses 10-17 aastat.¹⁹³ Sellist lahendust toetab ka prokuröride kokkuleppe p 27. Sellegipoolest, kui asja kavatsetakse menetleda üldmenetluses, ei saa noorele kohtueelses menetluses tõkendina sellist kohustust panna, sest regulatsioon seda ei võimalda.

¹⁹³ Tallinna Laste Turvakeskuse veebileht. Arvutivõrgus: http://lasteturva.ee/?page_id=160 (10.04.2019).

Kohtunikud kiidavad vahistamistaotluste kvaliteeti – alaealiste vahistamistaotlused on äärmise põhjalikkusega motiveeritud ning on näha, et alaealistele ei taotleta vahistamist kergekäeliselt. Samuti ilmneb, et Harju MK istungid, kus toimub laste vahistamine, kestavad aeg-ajalt lausa mitu tundi, sest kõik osapooled esitavad küsimusi ja kogu lapse elu võetakse põhjalikult läbi. Seega on vahistamised alati väga kaalutletud otsused.

Põhja RP prokurör selgitab, et kui kohus jätab vahistamistaotluse rahuldamata, tähendab see reeglina, et tuleb väga kiiresti teostada kõik puuduolevad toimingud, panna toimik kokku ja saata kohtusse. Kui KOVil on soovi ja ressursi ning laps annab oma nõusoleku, suunatakse ta mõnda programmi või asutusse. Kui seda ei tehta, jääb prokuröril vaid loota, et enne kriminaalasja ärasaatmist kohtusse ei pane alaealine toime järjekordseid kuritegusid, mida tuleks esimesele toimikule juurde liitma hakata.

Politsei sõnul seisneb üks vahistamise kohaldamise probleemidest järgnevas. Eespool sai kirjeldatud, et kui alaealise osas lõpetatakse mitu kriminaalmenetlust ära ja kohaldatakse mõjutusvahendit, ei jää sellest karistusregistrisse märki. On aga väga tõenäoline olukord, et isik satub mõne aja pärast uuesti politsei huviorbiiti ja kõne alla tuleb tema vahistamine. Vahistamise otsustamise hetkel näeb kohtunik alaealise „puhast“ karistusregistrit ja – kui prokurör on jõudnud välja trükkida – mitmeid kriminaalmenetluse lõpetamise määruseid. Politsei toonitab, et praegune vahistamispraktika näitab, et kohtuniku jaoks mängib suuremat rolli isiku eelnev karistus, mitte lõpetatud menetluste arv ja üldine käitumine. Seega on täiesti reaalne olukord, kus alaealisele kohaldatakse muudkui mõjutusvahendeid, mis sageli mõju ei avalda, ja hiljem ei võeta ka vahi alla, kuigi objektiivselt on näha, et isikut iseloomustab stabiilne kuritegelik käitumine. Veelgi enam – kui varem vaadati kahtlustatava retsidiivsusrisiki hinnates lisaks muule ka karistusregistris kustunud karistusi, siis praegu on see rangelt keelatud. Töö autor selgitab, et seda reguleerib KarRS¹⁹⁴ § 5 lg 2 ning sellele keelule on viidatud ka käesoleva töö peatükis 2.2.2.2.

Küll aga kiidab politsei, et kohus arvestab seda, kui alaealine rikub kinnises lasteasutuses viibimise tingimusi. Selle näiteks tuuakse olukord, kus alaealise vahistamine asendati KLATiga, misjärel laps põgenes kinnisest lasteasutusest, pani toime uued kuriteod ning kohus võttis ta uuesti vahi alla.

¹⁹⁴ Karistusregistri seadus. – RT I, 13.03.2019, 76.

Kokkuvõttes leiab politsei, et vahistamispraktika peab muutuma – tõkendi otsustamisel peaks alati arvesse võtma isiku eelnevat käitumist kogumis, mitte lähtuma pelgalt karistusregistri väljavõttest.

3.2.5. Vahistamise alternatiivid

3.2.5.1. Elukohast lahkumise keeld

Nii Lääne kui Põhja piirkonna eksperdid jagavad seisukohta, et elukohast lahkumise keelu eesmärk on tagada, et isik oleks menetleja jaoks kättesaadav, mis on ka kooskõlas KrMS § 128 kommentaaridega. Spetsialistid märgivad, et alaealiste puhul elukohast lahkumise keeldu väga tihti ei kasutata. Lääne piirkonna spetsialistid väidavad, et üldjuhul on lapsel elukoht, kust teda on võimalik menetlustoimingute sooritamiseks kätte saada. Elukohast lahkumise keeldu kohaldatakse juhul, kui laps hulgub, ei käi koolis ning teda pole võimalik kätte saada. Põhja piirkonna spetsialistid toovad välja, et paljud lapsed on põgenenud kodust alates umbes 7-aastaseks saamisest, seega ei peeta tõkendi kohaldamist otstarbekaks, kui laps oma kodu ei tunnista. Samuti, nagu eelnevalt sai mainitud – mõnel lapsel ei olegi elukohta.

Mõlema piirkonna spetsialistid möönavad, et juhul, kui elukohast lahkumise keeldu ikkagi kohaldatakse, ei suutu noored sellesse sageli tõsiselt ning neid tuleb hakata taga otsima sõltumata keelust. Põhja RP prokurör soovib alaealisega väga palju suhelda ning siis ei teki probleemi, et laps menetleja juurde ei ilmu. Aktiivset ja kaasavat suhtlust soovib samuti prokuröride kokkuleppe p 19. Harju MK kohtunik tõdeb, et kui alaealine siiski elukohast lahkumise keelust ei hooli ning teda ei võeta mingil põhjusel vahi alla, ei ole menetlejal ühtegi muud sunnivahendit alaealise kontrollimiseks. Samuti tunnistab kohtunik, et ta ei näe selles olukorras ühtegi võimalikku lahendust.

3.2.5.2. Elektrooniline valve asendustõkendina

Kriminaalhooldusametnikul paluti kirjeldada hetkel kasutusel oleva elektroonilise valve seadme tööpõhimõtet. Kriminaalhooldusametnik selgitab, et elektroonilise valve seadme komplekt koosneb kahest osast: baasjaamast ja jalavõrust. Baasjaam on paikne seade, mis

pannakse seaduserikkuja elukohta. Baasjaama ülesanne on teavitada süsteemi, kui seaduserikkuja paneb toime mis tahes üleastumise. Jalavõru on jälgimisseade, mida kantakse jala küljes. Ametnikud aga saavad tuvastada kodust lahkunud isikuid nutitelefonipõhise kaasaskantava jälitus- ja jälgimisseadme abil. Seda saab kasutada patrullimisel tuvastamiseks lähedal olevaid seaduserikkujaid ning koguda mis tahes rikkumisega seotud informatsiooni. Kriminaalhooldusametnik kinnitab, et elektroonilist valvet ei ole võimalik kasutada inimese puhul, kellel ei ole elukohta, kuivõrd sellises olukorras ei ole kohta, kuhu paigaldada baasjaam.

Kõikide spetsialistide intervjuudest nähtub, et alaealiste vahistamise asendamine elektroonilise valvega ei ole leidnud laialdast kasutust. Politsei toob ühe põhjusena välja taaskord asjaolu, et seda ei ole võimalik kasutada laste puhul, kellel ei ole kodu. Samuti tuuakse ühe probleemina välja, et kui lapse kinnipidamise aeg lõpeb, ning prokurör otsustab taotlema vahistamise asendamist elektroonilise valvega, läheb umbes nädal aega enne, kui seda saab kohtusse taotlema minna, sest kriminaalhooldusametnikud peavad kontrollima, kas elukoht vastab elektroonilise valve seadmete paigaldamise nõuetele. Seega on alaealine taas nädal aega järelevalveta. Siinkohal on asjakohane Põhja RP prokuröri ja ühe kaitsja praktika, kus alaealine vahistati ning teostati kodu nõuetelevastavuse kontrolli vahistamise ajal. Kui kontroll oli tehtud, asendati vahistamine elektroonilise valvega ning sellisel moel ei tekkinud ajavahemikku, mil laps oleks olnud järelevalveta.

Kuigi mitme Põhja piirkonna spetsialisti praktika vahistamise asendamisega elektroonilise valvega on olnud positiivne, toob Põhja RP prokurör siiski välja, et mitmel korral on KOV keelanud paigaldada elektroonilist valvet sotsiaalkorteris elavale alaealisele. SKA KLATi esindaja kinnitab, et on olnud ka juhused, kus Keila SOS Noortekodu juht ei lubanud paigaldada oma ruumidesse elektroonilist valvet. Töö autor peab tekkinud olukorda kahetsusväärseks, sest sellises situatsioonis on olemas reaalne võimalus kohaldada alaealisele leebemat tõkendit võrreldes vahi alla paigutamise ja vanglase, kuid selle võimaluse realiseerimist takistavad kolmandad isikud.

Kriminaalhooldusametniku silmis on elektroonilise valve kui asendustõkendi olulisimaks probleemiks alaealise soov ringi liikuda väljaspool elukohta – nimelt on koduaresti rikkumine olnud peamine põhjus, mille puhul kahel juhul kolmest tuli esitada kohtule erakorraline ettekanne. Põhja RP prokurör ja Harju MK kohtunik kinnitavad, et on ette tulnud ka jalavõru lõhkumist. Kohtunik arvab, et arvestades noorte taolist innukust ja julgust ei pruugi elektrooniline valve olla neile sobivaim meede. Spetsialistid arvavad, et elektroonilisest valvest on rohkem kasu, kui lapsel on vanemad või lastekodu kasvatajad, kes suudavad teda distsiplineerida. Selle olulisust rõhutab ka Põhja RP prokurör, kes ühtlasi tuletab meelde, et

elektrooniline valve ei välista seda, et sõbrad tulevad elektroonilisele valvele allutatud noorele külla ning koos suitsetatakse ja tarbitakse alkoholi. Kaitsja lisab, et tal on olnud juhtumeid, kus kahtlustatava vanem ei anna oma nõusolekut elektroonilise valve paigaldamiseks, sest ta ei ole kindel, et suudab oma lapse järele valvata. Pärnu MK kohtunik arvab aga vastupidiselt, et elektrooniline valve on alaealistele pigem hästi mõjunud ning valvele allutatuna ei julge nende sõbrad külla tulla, sest vanemad hoiavad selle ära.

Politsei leiab, et juhul, kui vahistamine siiski asendatakse elektroonilise valvega, siis pelgalt jalavõru kandmisest ei piisa – isikule tuleb määrata lisaks kohustused ja kujundada päevakava. Politsei selgitab, et ei pooldata isiku jälgimist reaalajas ööpäevaringselt, vaid usutakse, et jälgimine peaks olema vajadusepõhine – näiteks on see hea vahend tuvastamiseks lapse asukohta, kui ta on kodust põgenenud.

Põhja RP prokurör selgitab, et tema eesmärk on, et alaealine oleks kas koolis või vahi all, sest nii on kergem menetlust läbi viia. Kui kaitsja elektroonilist valvet ei taotle, siis ka kohtunik seda omal algatusel välja ei paku. Nii Pärnu kui Harju MK kohtunikud selgitavad, et vahistamise alternatiivi on võimalik arutada kohtuistungiväliselt, kuid kohtuistungil lähtub kohus siiski prokuröri taotlusest ning seda muuta ei ole tal õigust.

Põhja piirkonna spetsialistid lisavad muuhulgas, et nende teada on elektroonilise valve seadmed ehitatud selliselt, et elektroonilise valve nõuete rikkumisel või jalavõru lõhkumisel tuleb signaal kriminaalhooldusametnikule teatud viivitusega, samuti on seadmetel leviprobleemid. Kriminaalhooldusametnik lükkab selle informatsiooni ümber ning kinnitab, et elektroonilise valve nõuete rikkumisel saab kriminaalhooldaja sellest koheselt teada. Selle teabe kättesaamise eest vastutab üleriigiline valvekeskus.

3.2.5.3. Kinnisesse lasteasutusse paigutamine asendustökendina

SKA KLATi esindajal paluti selgitada, milline on MHK olukord vabade õppekohtadega ning mis põhimõttel on nad ära jaotatud õpiraskustega ja kriminaalse taustaga laste vahel. Esindaja selgitab, et Valgejõe õppekeskusesse paigutatakse lapsi, kes on vanemad ning kes on pikemat aega kriminaalset käitumist harrastanud. Emajõe õppekeskuses õpivad nooremad lapsed, kellel on sellised käitumisprobleemid nagu koolikohustuse mittetäitmine, suitsiidimõtted jms. Esindaja sõnul ei ole hetkel MHKs vabu õppekohti.

KLATi esindaja näeb kinniste lasteasutuste suurima probleemina asjaolu, et ühte kohta on koondatud väga erinevate vajadustega õpilased ning see ei ole nende jaoks sobilik keskkond. Laste erineva tausta töi rühmade komplekteerimise keerukuse põhjusena välja ka MHK direktor P. Vaiksaar, kelle intervjuule on viidatud peatükis 2.2.2.3. Küll aga ei ole seda probleemi võimalik lahendada, sest turul ei ole teenusepakkujaid, kes sooviksid osutada KLATi – kõik hanked kukkusid läbi. KLATi esindaja lisab, et Eestis ei ole piisavalt pädevat personali, kes oskaksid noortega toime tulla ning samal ajal ka usuksid neisse. Siinkohal toob ta välja, et seadusandja ei mõelnud seda süsteemi omal ajal korralikult läbi. Suure vaevaga sai SKA Nõmme turvakeskusele nõusoleku pakkuda alates 2019. aasta sügisest 4 kinnise lasteasutuse kohta. Samuti töötab SKA kontseptsiooni kallal, et selgitada välja, millised on ideaalse KLATi tingimused, põhimõtted, personali kvalifikatsioon ning kuidas peaks olema korraldatud praegu Eestis olematu järeltugi. Hetkel on järeltugi KOVi ülesanne, kuid paljudel juhtudel ei saada sellega erinevatel põhjustel hakkama – kes ei oska, kes ei näe vajadust, kes ei usu noortesse ja kellel ei ole neile midagi pakkuda. KLATi esindaja tõdeb, et kui 2019. aasta sügiseks uusi KLATi teenusepakkujaid ei leita, jääb SKAl üle ehitada vastav asutus ja palgata personal ise.

Spetsialistide intervjuudest ilmneb, et vahistamise asendamine paigutamise ja kinnisesse lasteasutusse on leidnud laialdast kasutust ning valdavalt antakse sellele meetmele positiivseid hinnanguid, sest lapsed omandavad kinnistes lasteasutuses vähemalt põhihariduse. Seega kasutatakse seda tõkendit eelkõige nende laste puhul, kes kuritegude toimepanemise kõrvalt ei täida ka koolikohustust.

Põhja RP prokurör leiab, et kinnine lasteasutus toimib väga hästi – see on turvaline ning seal on toetav ja paindlik personal, kes on valmis vajadusel minema pärast lapse lahkumist kinnisest lasteasutusest tema endisesse kooli ning vestlema sealsete õpetajatega, et selgitada ja õpetada, kuidas selle lapsega edaspidi toime tulla ning kuidas last naasmisel vastu võtta. Prokurör usub, et see on võrratu koht lastele, kelle vanemad ei suuda kodus reegleid kehtestada. Koolis on tema sõnul suurepärase tingimused ja igale lapsele lähenetakse individuaalselt. Koolis õpitakse, tegeldakse laste tähelepanuvõimega, meisterdatakse, õpetatakse lastele sotsiaalseid oskusi ja enda eest hoolitsemist.

Kaitsja hinnangul sarnaneb MHK pigem internaatkooli või repressiivasutusega, sest seal ei pakuta eriti tõhusat individuaalset psühholoogilist ja psühhiaatrilist tuge. Vastupidiselt Nõmme turvakeskusele on aga suunatud rehabilitatsioonile ning pakutakse rohkem õpi- ja psühholoogilist abi, samuti on seal rohkem tegevust. Kaitsja hinnangul on MHKs liiga palju lapsi ning tegelikult vajaksid nad väiksemaid gruppe, et see meede täidaks oma eesmärgi. Kaitsja hinnangul tulevad lapsed mõnikord MHKst välja suuremate kurjategijatena kui sinna minnes. Muuhulgas usub

advokaat, et MHKst võib kasvada välja sotsiaalne probleem, kui paigutada sinna lapsi, kes tegelikkuses elavad näiteks Tallinnas. Ta toob välja, et sageli ei ole selliste laste vanematel raha või aega, et last MHKs külastada ning selle tulemusena katkevad lapse sidemed oma lähedastega. Seega kodu distantseerub ja laps jääb oma mõtetega MHKsse üksinda. Kaitsja usub, et alaealised peaksid jääma oma sotsiaalvõrgustikku, et neid oleks võimalik uuesti ühiskonda tagasi tuua. Samuti peab tegema aktiivset tööd kodu ja perega, et kodus leiaksid aset mingid muutused, sest sageli on just kodused probleemid põhjuseks, miks laps tänavale jõuab.

Spetsialistid, kes lapsi kinnisesse lasteasutusse suunavad, toovad selle suurima puudusena vabade kohtade puudumise. Samuti mõjub negatiivselt asjaolu, kui kogu noortekamp paigutatakse ühte ja samasse kinnisesse lasteasutusse. Kuna menetluse ajal on oluline hoida neid lapsi eraldi, siis olles ühes lasteasutuses on see raskendatud, ning noored saavad omavahel edasi suhelda. KLATi esindaja märgib, et MHKs püütakse siiski paigutada sama noortekamba liikmeid teineteisest lahku.

Spetsialistid näevad kinniste lasteasutuste puudusena ka asjaolu, et sinna ei võeta 17-aastaseid noorukeid ja neid, kellel on koolikohustus täidetud – MHK tegutseb põhikooliprogrammi järgi. Muuhulgas ei võta kinnised lasteasutused vastu lapsi, kes on varem vanglas viibinud, sest SKA ei poolda seda. Eksperdid usuvad, et kui kinniseid lasteasutusi oleks rohkem, leevendaks see noorte tõkestamise probleemi.

Erinevalt arestimajast või vanglast, on vahialusel võimalik minna kinnisest lasteasutusest koolivaheajaks koju, kui selleks on kohtuniku luba. Sellega seoses toovad prokurörid välja, et kui seadus nõuab alaealise vahistatu saatmist väljaspool kinnist lasteasutust relvastatud saatameeskonna valve all (KrMS § 131 lg 3² ja PPVS¹⁹⁵ § 7⁴¹ lg 1), siis reaalsuses seda sageli ei tehta, vaid last sõidutavad arsti juurde ja kohtuistungile kooli töötajad. Spetsialistide praktika näitab samuti, et kool kaasab alaealisi oma üritustele, kui seda on lubanud prokurör või kohtunik. Mitmel spetsialistil tekib siinkohal küsimus, kes hakkab vastutama, kui alaealine põgeneb või vigastab kooli töötajat lapse transportimise või väljasõidu käigus. Harju MK kohtunikud usuvad, et sellises olukorras on tegemist riigivastutusega. Lääne RP prokurör leiab, et kui last kutsutakse menetlustoimingule, siis on kutsuja kohustus tagada talle relvastatud saatameeskond. Samuti lisab, et alati ei peagi isikut kohale tooma, vaid näiteks on võimalik kohtuistungit pidada ka videosilla vahendusel. Põhja RP prokurör tõstatab küsimuse KrMS § 131 lg 3² ja PPVS § 7⁴¹ lg 1 kohaldamise mõttekusest olukorras, kus alaealisele lubatakse koolivaheajal koju minna. Prokurörile jääb arusaamatuks, mis eesmärki teenivad need sätted,

¹⁹⁵ Politsei ja piirivalve seadus. – RT I, 13.03.2019, 112.

kui alaealist ei saada koolivaheajal relvastatud saatemeeskond. Töö autor usub, et selle probleemi lahenduseks võiks olla keeld lahkuda vahistamise ajal kinnisest lasteasutusest – nii, nagu on ette nähtud ka arestimajas ja vanglas vahi all viibides.

Politsei soov on, et info kinnisest lasteasutustest põgenenud isikute kohta jõuaks nendeni kiiremini. Vastasel juhul tekib olukord, kus alaealine paneb toime kuriteo ning politseinikud ei saa aru, kuidas see võimalikuks sai, kui laps on paigutatud kinnisesse lasteasutusse. Siinkohal lisab töö autor, et politseilt jäi täpsustamata, kas sellised olukorrad tekivad MHKs õppimise ajal või koolivaheajal. KLATi esindajalt uuriti, kuidas ta hindab MHK turvalisust ning kuidas suhtutakse laste põgenemistesse. Spetsialisti sõnul on Valgejõe kompleksist raskem põgeneda kui Emajõe kompleksist. Sellegipoolest tõdeb ta, et kõrgeid müüre ei saa koolide ümber ehitada ning side lastega peab säilima – mingil hetkel peavad kasvatajad lapsi usaldama ja lootma, et nad siiski ei jookse ära.

Põhja RP prokurör lisab, et infovahetus alaealise rikkumiste toimepanemise kohta liigub samuti halvasti. Nimelt seisneb probleem selles, et kinnine lasteasutus ei teavita prokuröri ega kohut, kui laps rikub kinnises lasteasutuses viibimise tingimusi ning seaduse järgi ei ole see ka kohustuslik (KrMS § 131 lg 3³). Prokurör toob näiteks, et kui laps viibib Emajõe õppekeskuses ja paneb toime süüteo, teavitatakse sellest Tartu piirkonna politseid ning sellekohane info ei jõua kriminaalasja menetleva prokurörini. Prokurör leiab, et see on oluline info kohtuniku jaoks, kes saaks vajadusel otsustada vahialuse üleviimise vanglasse. Vastasel juhul tekib olukord, kus alaealisele kohaldatakse leebemat tõkendit KLATi näol, kuid ta rikub reegleid ning rikkumistele ei järgne reaktsiooni. Seega peaks olema kinnise lasteasutuse juhil teavitamise kohustus, mitte õigus.

Harju MK kohtunik toob välja, et tema on kinnise lasteasutusega kontaktis ning kool ei ole teavitanud teda alaealise rikkumistest, sest konkreetne alaealine ei ole neid MHKs viibides toime pannud. Küll aga teavitab kool lapse õppeedukusest ja vajadusest võistlustele minna. KLATi ekspert julgustab kohtunikke ja prokuröre hoidma lastega kontakti, sest see on neile suureks toeks.

3.2.6. Intervjueeritavate muud tähelepanekud

Intervjueeritavate muudest tähelepanekutest ilmneb üldjoontes neli suuremat probleemi: mitterahuldav koostöö teatud KOVi üksustega, sotsiaalprogrammide kitsaskohad, alaealiste narkoravi puudulikud võimalused ning kohtute aeglane menetluskiirus üldmenetlustes. Probleme tõstatasid valdavalt Põhja piirkonna spetsialistid.

3.2.6.1. Koostöö KOViga

Lääne spetsialistide intervjuudest nähtus, et koostööd KOVidega hinnatakse heaks ning olulisi probleeme ei nähta. Põhja RP prokurör aga väidab, et mõned KOVi üksused ei ole aru saanud oma rolli sisust ja tähtsusest lastega tegelemisel. Prokurör näitlikustab, et mitmel korral ei ole KOVi esindaja ümarlauale ilmunud. Prokuröri arvates väljendub lapse abivajadus selles, et ta ei tule ise endaga toime, hulgub tänaval ning pere ei hoolitse tema eest. Selline arusaam on kooskõlas abivajava lapse definitsiooniga, mis on sõnastatud LasteKS §-s 26. Prokurör leiab, et taolise lapsega peaks tegelema eelkõige KOV. Selline ülesanne on pandud KOVile LasteKS § 29 lg-tega 3 ja 5. Samuti, tuginedes LasteKS § 28 lg-le 3, peab lastekaitsetöötaja või lapsega töötav isik lapse abivajaduse hindamisse kaasama lapse ja last kasvatava isiku või lasteasutuse, kus laps viibib. Prokurörile jääb siiski mulje, et KOVi töötajad – vastupidiselt – näevad abivajavat last sellisest vaatenurgast, et talle tuleks kutsuda politsei. Selliste töötajate puhul on muuhulgas märgata, et sageli ei olda kursis perekonna taustaga ning ei rakendata ka jõupingutusi, et olukorda parandada. Mõnikord tehakse laste osas otsuseid rääkides vaid lapsevanemaga, kuid last ennast vestlusesse ei kaasata. On olnud olukordi, kus KOVi sõnul on lapsel kõik korras ning ta ei ole abivajav laps, kuid samas on kõnealusel alaealisel mitu röövimise ja väljapressimise episoodi. Lastekaitseametnik peab iseenesestmõistetavaks, et pere ajaloo ja tausta tundmaõppimiseks tuleb läbi viia mitu vestlust ning teha ka kodukülastus. Küll aga peab ta võimalikuks, et kuna lastekaitseametnikud on ülekoormatud, ei pruugi kõigil selleks aega jätkuda ning sellest võib olla tingitud ka prokuröri kriitika. Prokurör lisab, et kui KOV ei paku vahendeid lapsega tegelemiseks, siis on ka õiguskaitseorganite käed „seotud“.

Lastekaitseametnik lisab aga omalt poolt, et kuigi vahel tulevad prokuratuurilt üldsõnalised päringud, siis enamuse ajast prokuratuur siiski ei teavita lastekaitseametnikke sellest, et nende menetluses olevate laste osas on käimas kriminaalmenetlus – seda kuuleb lastekaitseametnik lapse enda käest. Samuti ei tea lastekaitseametnik sellest, kui alaealine on kriminaalhooldusel.

Ta kinnitab, et vahistamistele ega ülekuulamistele teda ei kaasata. Prokuratuurist tulevad päringud selle kohta, kas alaealine on käinud alaealiste komisjonis. Lastekaitseametnikule jääb arusaamatuks, mis eesmärki teenib sellise informatsiooni küsimine. Ta eelistab saada prokuröri kokku ja arutada konkreetse alaealise käekäiku. Samuti on olnud juhus, kus kolm erinevat prokuröri küsisid samu andmeid samade laste kohta lühikeste ajavahemike tagant. Lastekaitseametnik selgitab, et kuigi tal ei ole keeruline sellistele päringutele vastata, tekib küsimus, kas prokuröridel puudub ühine andmebaas, kuhu selliste päringute vastuseid sisestatakse. Korduvate päringute tegemine on ajakulu. Samuti tõdeb ta, et kuna lastekaitseametnikele laienevad andmekaitseõuded, ei ole sageli võimalik üldistele päringutele vastamisel paljusid asjaolusid kirjutada. Selle probleemi lahendaks see, kui päringud oleksid detailsemad ning nendest selguks paremini, mis informatsiooni prokurör soovib. Lastekaitseametnik märgib muuhulgas, et on tulnud ette juhtumeid, kus prokuratuur või politsei ei vasta tema kirjadele. Eeltoodule tuginedes nõustub töö autor täielikult lastekaitseametniku ettepanekuga mitmete päringute saatmise asemel korraldada kohtumisi, mille käigus oleks võimalik küsimusi ja probleeme arutada.

Põhja RP teine prokurör usub, et süsteemi paneks paremini toimima, kui kõik asjassepuutuvad asutused, mh lastekaitseametnikud, MHK juhtkond ning SKA, suudaksid teha korralikku koostööd. Prokurör näeb sarnaselt oma kolleegile suurimat murekohta just puudulikus infovahetuses lastekaitseametnikuga, kes ei saa lõpuni aru, mis on nende roll. Prokurör selgitab, et vahel esineb olukordi, kus lastekaitseametnikud saaksid paremini ja kiiremini tegeleda kohtueelses menetluses perekonnaga, kuid nemad ei saa aru, miks see vajalik on, ning miks ei võiks seda teha prokuratuur. Prokurör rõhutab, et sellised probleemid ei ole iga piirkonnaga ning on ka väga eeskujulikke lastekaitseametnikke, kes teavad perekonna tausta peast ja pakuvad häid ideid, mida edasi teha. Seega ei ole antud situatsioonis probleem mitte niivõrd seaduses, kuivõrd inimestevahelises suhtlemises.

Lastekaitseametnik ilmestab puudulikku koostööd omalt poolt ka sellega, et mõnikord tegeldakse ühe ja sama lapsega paralleelselt – sõnagi vahetamata ning teadmata teineteise menetlustest. Lastekaitseametnik toob puuduliku infovahetuse näitena ka olukorra, kus lastekaitseametnik suunas lapse MDFTsse ning nägi, et see ei avalda soovitud mõju. Seejärel suunas lapse sotsiaalprogrammi, kuid hiljem selgus, et vahepeal oli juba prokurör lapse uuesti MDFTsse suunanud. Kokkuvõttes ei saa lastekaitseametniku hinnangul sellistes tingimustes tekkida tõhusat koostööd.

Politsei lisab omalt poolt, et nemad tunnevad puudust ühisest andmebaasist lastekaitseametnikuga, sest sageli ei ole lastekaitseametnik suhtlusaldis, kui politsei soovib

näha alaealise tausta ja sekkumisi, mida on tema osas proovitud. Lastekaitseametnik kinnitab, et ühist andmebaasi pole loodud tehnilistel põhjustel. Samuti ei ole seda tehtud kaalutlusel, et lastekaitseametnike andmebaasis on selliseid eraelulisi andmeid, mille suhtes puudub politseil teadmisyvajadus. Töö autor toonitab taas, et sellistes olukordades aitaks kohtumiste korraldamine, mille käigus tekkinud küsimusi ja probleeme arutada.

Spetsialistide intervjuudest nähtub terav probleem Põhja piirkonnas, mis seisneb selles, et KOV pöördub sageli prokuratuuri poole, et prokuratuur paigutaks lapse KLATi vahistamise kaudu. Seda põhjusel, et tsiviilkohtumenetlus sama tulemuse saavutamiseks võtab kordades rohkem aega. KLATi ekspert lisab, et põhjuseks võib olla ka asjaolu, et tsiviilkorras last KLATile paigutades tuleb muuhulgas täita SKA lastekaitseosakonnas avaldus ning koostada plaan, mida hakatakse perega tulevikus ellu rakendada. See on lastekaitseametnike jaoks lisatöö. KLATi esindaja on nõus, et lähenemine prokuratuuri kaudu on põhjendatud, kui isikul on kuriteoepisoodid. Küll aga ei ole see põhjendatud olukorras, kui lapsel on erivajadus ning ta vajab pigem ravi ja tugiisikut. Samas tunnistab ta, et tema teada võib tsiviilkohtumenetluses KLATile paigutamine võtta aega 8-11 kuud. Lastekaitseametnik kinnitab, et kriminaalmenetluses saavutatakse sama tulemus oluliselt kiiremini. KLATi esindaja usub, et probleemi lahendaks see, kui seadus võimaldaks paigutada lapse kinnisesse lasteasutusse esialgse õiguskaitse rakendamise korras. Hetkel keelab seda SHS § 130² lg 2 p 1.

3.2.6.2. Sotsiaalprogrammid ja sõltuvusravi

Muuhulgas toob politsei välja, et kui lapsel pole vanemaid või üksikvanemaga ei ole koostööd, siis langeb laps paljudest programmidest üldse välja, sest sotsiaalprogrammid põhinevad vabatahtlikkusel ja pereteraapial. Tekib küsimus, kuidas käituda olukorras, kus ema on nõus lapse paigutamiseks Nõmme turvakeskusesse, kuid hiljem loobub sealses pereteraapias käimast. Samamoodi võib ilmneda probleem lapsega, kes hiljem keeldub sotsiaalprogrammis osalemast ja hakkab puuduma. Menetlejal ei ole aga võimalust sundida teda programmis edasi osalema. Töö autor lisab, et sellisel puhul näeb KrMS § 201 lg 3 ette kriminaalmenetluse uuendamise. Samuti lisatakse, et kui lapsel ei ole vanemaid, siis ei aktsepteeri sotsiaalprogrammid laste vanematena lastekodude pereemasid. KLATi esindaja kinnitab, et MDFT programmi puhul on see tõepoolest nii, sest programm on üles ehitatud selliselt, et seda saab rakendada vaid bioloogiliste vanemate puhul.

Põhja piirkonna kohtueelsed menetlejad toovad samuti ühe probleemina välja alaealiste narkoravi võimaluste puuduse. Nad kinnitavad, et alaealist ei ole võimalik saata sellisele narkoravile, kus noorukit ei lastaks vahepeal koju ning ta ei puutuks perekonnaga kokku. Samuti tõdetakse, et Tallinna Haiglas ei ole piisavalt kohti alaealistele narkomaanidele. Põhja RP prokurör märgib, et hetkel tehakse alaealiste narkomaania osas koostööd Lastehaigla Laste Vaimse Tervise Keskusega. Takistus seisneb aga selles, et sinna suunamiseks on vaja alaealisi motiveerida, sest programm põhineb vabatahtlikkusel. Väga paljud noored aga ei tunnista, et neil oleks mõni sõltuvusprobleem. Samas rõõmustab prokurör, et nende laste puhul, kes on sinna läinud, on tulemus olnud positiivne.

Põhja RP prokurör ja kaitsja selgitavad, et alternatiivina Laste Vaimse Tervise Keskusele on võimalik suunata Tallinna last ka Nõmme tee turvakeskusesse, mis leiab spetsialistide intervjuude käigus vaid kiidusõnu. Sellele viidatakse kui poolkinnisele lasteasutusele, mis tegutseb põhikooliprogrammi järgi ning kus õppetöö kõrvalt tegeldakse laste alko- ja narkosõltuvustega, Spetsialistid selgitavad, et Nõmme turvakeskusesse saab suunata vaid lapsevanema nõusolekul, kuivõrd Nõmme turvakeskus ei ole seaduse mõistes kinnine lasteasutus ning vahistamise asendamist sellisel moel teha ei saa. Sellegipoolest tõdetakse, et ka seal on kohad enamasti täis ning lapsed ootavad pikkades järjekordades, et sinna pääseda. Kahjuks tõusetub taaskord üldmainitud probleem, et põhiharidusega alaealisi või 17-aastaseid sõltlasi ei ole siiski kusagile paigutada.

Kaitsja sõnul on Nõmme turvakeskus suurepärane lastele, kes ka ise soovivad midagi oma elus muuta. Samas on ta veendunud, et kes ei taha oma elu muuta, ei muuda seda mitte kuskil. Kaitsja toob välja, et võrreldes MHKga on Nõmmel suurem üks-ühele töö lastega, pakutakse psühholoogilist tuge eesmärgiga laps „august“ välja tuua ja erinevaid töötube. Eelkõige sobib Nõmme turvakeskus paremini lastele, kellel on lisaks koolikohustuse mittetäitmisele ka muud probleemid, sest koolikohustuse mittetäitjatele piisab ka MHKst. Põhja RP prokurör lisab, et ka lapsevanemad peavad olema valmis osalema teatud viisil turvakeskuse grupitöodes, vastasel juhul ei ole sellest meetmest kasu.

Põhja RP prokurör ja kaitsja on veendunud, et Nõmme turvakeskuse sarnaseid asutusi peaks Eestis rohkem olema. Ettepanekusse laiendada MHK õppekompleksit suhtub kaitsja skeptiliselt ja rõhutab, et Nõmme turvakeskuse jõud peitubki selle väiksuses.

Töö autor märgib, et intervjuud viidi läbi enne, kui Ida-Virumaal avati Torujõe noortekodu. KLATi ekspert märgib, et Torujõe noortekodus on 16 kohta sõltuvusprobleemidega lastele ning

see ravi on vabatahtlik. Tegemist ei ole kinnise lasteasutusega. KLATi esindaja tunnistas, et ka 16 lisakohast jääb Eestis sellegipoolest väheks.

3.2.6.3. Kohtumenetluse kiirus

Viimase probleemina toovad Põhja piirkonna kohtueelsed menetlejad välja, et alaealiste kriminaalasjad, mis on saadetud üldmenetluses kohtusse, hakkavad kohtumenetluses venima. See tekitab ebavõrdse tunde, sest kohtueelsele menetlejale on pandud surve menetleda alaealiste asju võimalikult kiiresti. Intervjuudest ilmneb, et sageli on taoline viivitamine tingitud muuhulgas sellest, et alaealistele otsitakse asenduskaitsejaid huvide konflikti olukorras või on kohtunikul mõned muud istungid ees. Harju MK kohtunikud siiski rõhutavad, et suurem osa asjadest menetletakse ära kiiresti ning taoline kriitika on põhjendatud vaid üksikudel juhtudel. Küll aga kaasneb kohtumenetluse venimisega alaealiste vahistamise põhjendatuse kontroll, kus vahistamise jätkuva vajaduse peab motiveerima prokurör. Põhja RP prokurör toob välja, et kui asi on olnud kohtus ja asjaolud ei ole vahistamise põhjendatuse kontrolli ajaks muutunud, siis ei ole tal kohtunikule mitte midagi uut öelda, vaid sisuliselt peab ta kopeerima vahistamistaotluse ja saatma uuesti kohtunikule teise pealkirjaga. Seda näeb ta aga tarbetu lisatööna.

Vahistamise põhjendatuse kontrolli teema tõusetub ka intervjuus Harju MK kohtunikega. Nimelt huvitas töö autorit, kas alaealiste puhul toimub kohtumenetluses vahistamise põhjendatuse kontroll iga 2 kuu tagant sarnaselt kohtueelses menetluses vahi all viibimise maksimaalsele ajale. Harju MK kohtunikud selgitavad, et alaealiste puhul sellist erisust ei ole ning vahistamise põhjendatuse kontroll toimub iga 6 kuu tagant vastavalt KrMS § 275 lg-le 2. Siinkohal tekib küsimus, miks on kohtueelses menetluses maksimaalse alaealise vahi all pidamise aeg 2 kuud ning kohtueelsel menetlejal on väga kiire, kuid kohtumenetluses võib kuluda 6 kuud enne, kui kohtunik kontrollib vahi all olemise põhjendatud vajadust. Antud vastuolu sarnaneb ülalpool kirjeldatud olukorraga seoses kohtueelse menetluse lühikeste tähtaegade ja päringutele vastamise tähtaegadega. Kohtunikud arvavad, et oleks vajalik sätestada seaduses, et kohtumenetluses vahi all viibiva alaealise vahistuse põhjendatust tuleb kontrollida iga 2 kuu tagant. See annaks omakorda kohtule võimaluse kiirustada tagant kaitsejaid, kes ei määra endale piisavalt kiiresti asenduskaitsejaid, sest KrMS § 275 lg 3 nõuab, et kontrollides omal algatusel vahistatuse põhjendatust, selgitab kohus enne määruse tegemist välja prokuröri, kaitsja ja vajaduse korral ka süüdistatava seisukoha.

KOKKUVÕTE

Töö eesmärk oli uurida, kuidas mõistavad ja hindavad tõkendite süsteemi alaealistele kohtueelses menetluses rakendatavate tõkenditega kokku puutuvad praktikud ning tuua nende seisukohtade abil välja süsteemi kitsaskohad ja pakkuda võimalikke lahendusi valdkonna arendamiseks.

Antud töös püstitati hüpotees, et olukorras, kus kahtlustatava alaealise vahistamise taotlus on jäetud kohtu poolt rahuldamata, ei paku kriminaalmenetluse seadustik menetlejale piisavalt vahendeid, et realselt tõkestada selle alaealise poolt jätkuvate kuritegude toimepanemist ega kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumist. Tuginedes ekspertintervjuude analüüsile võib väita, et hüpotees leidis tõestust.

Spetsialistide intervjuudest on võimalik välja tuua mitu süsteemi puudujääki, mis vajavad arendamist. Samuti pakuvad eksperdid ja autor teatud probleemidele võimalikke lahendusi. Mugavama jälgimise mõttes on murekohad ja soovitused jaotatud punktideks.

1. Kohtueelse menetluse venimine

Intervjuudest ilmneb, et süsteem töötab justkui iseendale vastu. Nimelt oodatakse kohtueelselt menetlejalt, et alaealiste toimepanijate kriminaalasi saaks ära menetletud võimalikult kiiresti. Reeglina püüavadki kohtueelsed menetlejad kriminaalasja 60 päevaga kohtusse saata. Kui kohus alaealist ei vahista ja too paneb toime uusi kuritegusid, algatatakse uued kriminaalasjad ja ühendatakse eelmis(t)ega. Sellisel moel kriminaaltoimikute arv kasvab ning kohtueelne menetlus venib. Menetluse venimist on võimalik vältida kriminaalasjade eraldamise teel. Samas aga põhjustaks see näiteks noortekampade menetluses topeltülekuulamisi ja kahekordse surve lastele, mis on vastuolus lapsesõbraliku menetluse põhimõttega. Kohtunikud seda enamasti ei tee. On tulnud ette olukordi, kus asjad küll eraldata, kuid esimese kriminaalasja kohtusse jõudmisel ootas kohus sellegipoolest, et ka ülejäänud episoodid kohtusse jõuaksid. See omakorda ei ole kooskõlas alaealiste asjade kiire menetlemise põhimõttega. Sellest ilmneb, et käesoleval ajal ei ole ühtegi head lahendust kohtueelse menetluse venimise vältimiseks olukorras, kus alaealist ei võeta vahi alla ning ta jätkab kuritegude toimepanemist.

Samuti selgub, et eri regulatsioonides esineb vastuolu: alaealiste kriminaalasjade menetlemisele on seatud lühikesed menetlustähtajad, kuid erinevatele päringutele vastamise osas ei ole vastavaid erireegleid kehtestatud. Autor teeb ettepaneku sätestada päringutele vastamise

regulatsioonis lühemad tähtajad alaealiste suhtes menetletavate kriminaalasjade puhul, et kiirendada kohtueelse menetluse kulgu.

2. Tökendiliikide piiratud valik

Valdavalt leidsid spetsialistid, et alaealise tõkestamiseks ei ole kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid. Spetsialistide intervjuudest ilmneb, et olukorras, kus alaealist ei võeta vahi alla ning elukohast lahkumise keelu kohaldamine ei ole võimalik/tulemuslik, puuduvad kohtueelsel menetlejal vahendid alaealise tõkestamiseks ajavahemikul alates alaealise kinnipidamise lõppemisest kuni kohtuotsuseni. Selle tulemusena on noorel võimalus jätkuvalt toime panna kuritegusid. Spetsialistid näevad võimaliku lahendusena astmelist tõkendite süsteemi, mis väljenduks selles, et alguses saab laps sellise tõkendi, mis on raskuselt proportsionaalne teole, milles teda kahtlustatakse. Seejärel saab vastavalt vajadusele muuta tõkendit kergemaks või raskemaks. Seega, kui laps rikub tõkendi nõudeid, kohaldatakse raskemat tõkendit, ning vastupidi – kui laps käitub eeskujulikult, on võimalik tõkendit kergendada. See peaks toimuma väga kiiresti. Selles metoodikas nähakse potentsiaali, sest sama põhimõttega käitumismall töötab juba praegu nii vanglas kui kinnises lasteasutuses. Muuhulgas märgivad spetsialistid, et tõkend võib omakorda tulevikus „minna üle“ karistuseks, mis tähendab seda, et kohtu poolt mõistetav karistus ei erineks märkimisväärselt kohtueelses menetluses kohaldatud tõkendist – nt jätkub elektrooniline valve või viibimine kinnises lasteasutuses, kuid tuleb juurde kohustus käia teatud aja jooksul sotsiaaltöötaja juures. Töö autor on taolise ettepanekuga täielikult nõus ning usub, et selline lahendus pakuks paremaid võimalusi alaealise tõkestamiseks kohtueelses menetluses. Autor siiski nendib, et astmelise tõkendite süsteemi rakendamine vajaks ennekõike olemasolevate tõkendite ümbervaatomist, uute tõkendiliikide loomist ning vastava metoodika väljatöötamist, kus luuakse nn tõkendite hierarhia ning millest lähtudes oleks võimalik otsustada, milline tõkend on parasjagu proportsionaalse raskusega.

Vahistamise alternatiividenäähakse lapsele hoolduspere määramist, koduaresti või käenduse kohaldamist. Samuti arvatakse, et elektrooniline valve võiks olla eraldiseisev tõkend ning mitte sõltuda vahistamise alustest. Töö autor on hoolduspere ja käenduse osas skeptiline, kuivõrd see ei oleks meede niivõrd lapse tõkestamiseks, kuivõrd kohustus kolmandale isikule vastutada lapse eest. Autor leiab, et tõkendi kohaldamisel peaks vastutustunnet tundma eelkõige isik, keda tõkendile allutatakse. Samuti näeb autor koduaresti võimalike takistustena elukoha või ennast kehtestavate vanemate puudumist, mille tõttu ei oleks taoline meede tulemuslik. Küll aga nõustub autor sellega, et elektrooniline valve kui vahistamise leebem alternatiiv võiks olla eraldiseisev tõkend ning mitte sõltuda vahistamise alustest. Samas aga tuleks enne selle reguleerimist seadusega meetme rakendamise tingimused ja võimalused põhjalikult läbi

mõelda – intervjuud näitasid ilmekalt, et seadusandja läbimõtlemata otsus võib põhjustada hiljem mitmeid praktilisi probleeme.

3. Vahistamispraktika

Paljud noored on vahistamise hetkeks käinud alaealiste komisjonis, neid on korduvalt hoiatatud, nende suhtes algatatud kriminaalmenetlusi on lõpetatud ja kohaldatud mõjutusvahendeid, nende vanematele on trahvi tehtud ning nad on viibinud kinnises lasteasutuses. Sellegipoolest on tegemist formaalselt karistamata isikutega, sest karistusregistrisse ei märgita lõpetatud menetlusi ning samuti ei ole seal õigusrikkumisi, mis olid toime pandud süüvõimetus eas. Selliste noorte puhul näeb kohtunik vahistamise otsustamise hetkel alaealise „puhast“ karistusregistrit ja mitmeid kriminaalmenetluse lõpetamise määruseid. Spetsialistid toovad välja, et vahistamispraktika kohaselt mängib kohtuniku jaoks suuremat rolli isiku eelnev karistus, mitte lõpetatud menetluste arv ja üldine käitumine. Taoline suhtumine teeb võimalikuks selle, et isikut, keda iseloomustab kuritegelik käitumine, kuid kes on sellegipoolest karistamata, ei võeta vahi alla ning talle jääb võimalus jätkuvalt kuritegusid toime panna. Spetsialistid teevad ettepaneku, et vahistamispraktika peab muutuma – tõkendi otsustamisel peaks alati arvesse võtma isiku eelnevat käitumist kogumis, mitte lähtuma pelgalt karistusregistri väljavõttest.

4. Elektrooniline valve

Ühe probleemina tuuakse välja, et kui lapse kinnipidamise aeg lõpeb ning prokurör otsustab taotleda vahistamise asendamist elektroonilise valvaga, läheb umbes nädal aega enne, kui seda saab kohtusse taotlema minna, sest kriminaalhooldusametnikud peavad kontrollima, kas elukoht vastab elektroonilise valve seadmete paigaldamise nõuetele. Seega on alaealine taas nädal aega järelevalveta. Siinkohal on asjakohane mitme spetsialisti praktika, kus alaealine vahistati ning teostati kodu nõuetelevastavuse kontrolli vahistamise ajal. Kui kontroll oli tehtud, asendati vahistamine elektroonilise valvaga ning sellisel moel ei tekkinud ajavahemikku, mil laps oleks olnud järelevalveta. Sellisest praktikast võiks tulevikus järjepidevalt kinni pidada.

Samuti ilmneb asjaolu, et KOV on korduvalt keelanud paigaldada elektroonilist valvet sotsiaalkorterisse, samuti on noortekodu juht keelanud paigaldada elektroonilist valvet oma ruumidesse. Töö autor peab tekkinud olukorda kahetsusväärseks, sest sellises situatsioonis on olemas reaalne võimalus kohaldada alaealisele leebemat tõkendit võrreldes vahi alla paigutamise ja vanglasse, kuid selle võimaluse realiseerimist takistavad kolmandad isikud.

5. Kinnise lasteasutuse teenus

Spetsialistid tõid välja KLATi probleemina asjaolu, et kinnises lasteasutuses ei ole piisavalt vabu kohti ning samuti ei saa sinna paigutada 17-aastaseid, põhiharidusega ja/või vanglakogemusega noori. Samuti toodi välja, et ainus kinnine lasteasutus asub Tallinnast kaugel ning seal ei pakuta eriti tõhusat individuaalset psühholoogilist ja psühhiaatrilist tuge. Samuti on ühte lasteasutusse koondatud palju erinevate vajadustega õpilasi. Nende kitsaskohtade põhjuseks on asjaolu, et seadusandja ei mõelnud seadust luues süsteemi põhjalikult läbi ning hetkel ei ole Eestis piisavalt KLATi teenusepakkujaid ega pädevat personali, kes suudaksid võtta enda peale selle ülesande. SKA on probleemist teadlik ning tegeleb lahenduse otsingutega. Kui 2019. aasta sügiseks uusi KLATi teenusepakkujaid ei leita, jääb SKAl võimalus ehitada vastav asutus ja palgata personal ise.

Samuti tuuakse välja, et seadus ei võimalda paigutada last kinnisesse lasteasutusse tsiviilkohtumenetluses esialgse õiguskaitse raames. See põhjustab selle, et lapse paigutamiseks kinnisesse lasteasutusse tsiviilkohtumenetluses kulub märkimisväärselt rohkem aega, kui sama tulemuse saavutamine kriminaalmenetluses ning KOV kipub pöörduma lapse paigutamiseks kinnisesse lasteasutusse prokuratuuri poole. Probleemi lahendusena nähakse seadusesätet, mis võimaldaks paigutada lapse kinnisesse lasteasutusse esialgse õiguskaitse rakendamise korras.

6. Vahialuse saatmine väljaspool kinnist lasteasutust

Spetsialistid toovad välja, et praktikas ei täideta sageli seaduse nõuet, mille kohaselt peab alaealise vahistatu saatmist teostama väljaspool kinnist lasteasutust relvastatud saatemeeskonna valve all, vaid seda teevad kooli töötajad. Seega ei ole välistatud võimalus, et alaealine põgeneb või vigastab kooli töötajat transpordi käigus – arusaamatuks jääb, kes hakkab sellises olukorras vastutama relvastatud saatemeeskonna puudumise eest. Muuhulgas ei ole arusaadav antud nõude eesmärk, kui kohus lubab alaealistel koolivaheajaks koju minna ilma relvastatud saatemeeskonna järelevalveta. Töö autor teeb ettepaneku antud regulatsioon uuesti läbi mõelda ja täpsustada selle sõnastust selliselt, et oleks aru saada, mis olukorras see nõue kehtib ning kes vastutab relvastatud saatemeeskonna tagamise eest lapse transportimisel. Samuti teeb autor ettepaneku keelata alaealistel vahialustel lahkuda kinnisest lasteasutusest vahi all viibimise ajal.

7. Sõltuvusravi

Tõkendi kohaldamise alternatiivina on noorte sõltlastega sõlmitud kokkuleppeid ja määratud mõjutusvahendina kohustuseks õppida Nõmme turvakeskuses, kus muuhulgas tegeldakse lapse alko- ja narkosõltuvustega. See on aga vabatahtlik. Sageli ei tunnista noored, et neil oleks mõni

sõltuvusprobleem. Kui asja kavatakse menetleda üldmenetluses, ei saa noorele kohtueelses menetluses tõkendina sellist kohustust panna, sest regulatsioon seda ei võimalda. Samuti ei ole Eestis piisavalt kohti, kuhu alaealisi sõltuvusravile suunata. Spetsialistid usuvad, et probleemi lahendaks see, kui Eestis oleks rohkem asutusi, mis tegeleksid laste alko- ja narkosõltuvustega. Töö autor usub, et kui leitakse vahendid selliste lasteasutuste rajamiseks, võiks kaaluda tõkendite regulatsiooni muutmist selliselt, et vahistamist oleks võimalik asendada sõltuvusravi pakkuva kinnise lasteasutusega.

8. Asutuste vaheline koostöö

Ekspertide sõnul ei mõista teatud KOVi üksused oma rolli sisu ja tähtsust lastega tegelemisel. Spetsialistidele jääb mulje, et KOVi töötajad näevad abivajavat last sellisest vaatenurgast, et talle tuleks kutsuda politsei. Selliste töötajate puhul on muuhulgas märgata, et sageli ei olda kursis perekonna taustaga ning ei rakendata ka jõupingutusi, et olukorda parandada. Mõnikord tehakse laste osas otsuseid rääkides vaid lapsevanemaga, kuid last ennast vestlusesse ei kaasata. Vahel esineb olukordi, kus lastekaitseametnikud saaksid paremini ja kiiremini tegeleda kohtueelses menetluses perekonnaga, kuid nemad ei saa aru, miks see vajalik on, ning miks ei võiks seda teha prokuratuur. Samuti ei suuda KOV pakkuda lapsele järeltuge pärast KLATilt naasmist. Põhjused on erinevad: kes ei oska, kes ei näe vajadust, kes ei usu noortesse, ja kellel ei ole neile lihtsalt midagi pakkuda.

Intervjuudest selgub, et paljud probleemid on seotud puuduliku kommunikatsiooniga. Nimelt tuuakse välja, et info kinnisest lasteasutustest põgenenud laste kohta ei jõua piisavalt kiiresti politseini. Lastekaitseametnikke ei teavitata sellest, et nende menetluses olevate laste osas on käimas kriminaalmenetlus. Samuti ei tea lastekaitseametnik seda, kui alaealisel on kriminaalhooldus. Mõnikord tegeleb lastekaitse ja prokuratuur ühe ja sama lapsega paralleelselt teadmata teineteise menetlustest. Lastekaitse soovib, et prokuratuuri päringud oleksid põhjalikumad ja selgemad, sest sageli ei ole võimalik anda detailseid vastuseid üldsõnalistele päringutele tulenevalt andmekaitseõuetest. Samuti eelistatakse sageli päringut edastamist silmast-silma kohtumistele. Spetsialistid usuvad, et tõhusam koostöö paneks alaealiste tõkestamise süsteemi paremini tööle. See aga eeldab omavahelist kommunikatsiooni.

Töö autor teeb asutustele ettepaneku selgitada välja ootused teineteisele ja leppida kokku reeglid, mis reguleeriksid üksteise teavitamist ning hõlbustaksid ja tõhustaksid koostööd. Samuti tuleks korraldada sagedamini ümarlaudu ja nendest ka reaalselt osa võtta, et vahetada infot ja arutada tekkinud küsimusi ja probleeme seoses alaealise käekäigu ja tema osas võetavate meetmetega.

Spetsialistid toovad muuhulgas välja, et kinnine lasteasutus ei teavita prokuröri ega kohut, kui laps rikub kinnises lasteasutuses viibimise tingimusi – seadus ei kohustagi selleks. Küll aga on see oluline info kohtuniku jaoks, kes saaks vajadusel otsustada vahialuse üleviimise vanglasse. Vastasel juhul tekib olukord, kus alaealisele kohaldatakse leebemat tõkendit KLATi näol, ent laps rikub reegleid ning rikkumistele ei järgne reaktsiooni. Autor teeb ettepaneku sätestada seaduses kinnise lasteasutuse juhi alaealiste rikkumistest teavitamise kohustuse – vastupidiselt õigusele, nagu on käesoleval ajal tehtud.

9. Kohtumenetlus

Alaealiste vahistamise põhjendatuse kontroll kohtumenetluses toimub iga 6 kuu tagant vastavalt KrMS § 275 lg-le 2. Selline regulatsioon erineb märkimisväärselt kohtueelsest regulatsioonist, mille kohaselt saab kohtunik luua tihedama filtri vahistamise põhjendatuse kontrolliks ning üldine alaealise vahistamise maksimaalne aeg on 2 kuud. Selline erinevus regulatsioonis on arusaamatu ning töö autor teeb ettepaneku, et seadus sätestaks alaealiste vahistamise põhjendatuse kontrolli vajadust kohtumenetluses iga 2 kuu tagant. See annaks kohtule võimaluse kiirustada tagant kaitsjaid, kes ei määra endale piisavalt ruttu asenduskaitsjaid huvide konflikti olukorras, mis omakorda aitaks kaasa kiiremale kohtumenetlusele alaealiste kriminaalasjades.

THE NEED OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM REGARDING IMPLEMENTATION OF PREVENTIVE MEASURES ON MINORS IN PRE-TRIAL PROCEDURE

SUMMARY

Juvenile crime became especially relevant at the end of the summer of 2018 when the media set its focus on the Kanuti garden and Lasnamäe youth gang activities. The media has also shined a light on juvenile gang activity in Keila, Tartu, and Pärnu. The explanatory statement of the fundamental principles of criminal policy draft up to the year 2030 states that one of the largest problem areas of the Estonian crime policy are youth offenders and them falling in the orbit of interest of the criminal justice system. Despite the fact that the current number of youth offenders is mostly insignificant, the relevant cases remain disturbing.

In light of the aforementioned cases, information has reached the author from the Police and Border Guard Board investigators that it is very difficult to impede juvenile offenders in regard to active proceedings being conducted against them. That statement is based on practical examples which show that recidivist juvenile offenders have developed a sense of impunity since the authorities have not reacted to their behavior appropriately at the time. Before the conclusion of an ongoing pre-trial procedure, the juvenile offenders commit new crimes (including influencing witnesses) and/or abscond from criminal proceedings.

A preventive measure in criminal proceedings is a coercive measure which may be applied on the suspect, accused or convicted person with the goal to ensure the conducting of criminal proceedings and the fulfillment of the court judgment. According to the Code of Criminal Procedure § 127 section 1 a preventive measure shall be chosen taking into account among other things the probability of absconding from criminal proceedings, continuing commission of criminal offenses, or destruction, alteration or falsification of evidence. The aforementioned behavior of juvenile offenders is a hindrance to the conducting of criminal investigation because it unnecessarily raises a procedural burden on the investigators. Because while unrestrained the juvenile offenders' crimes keep being added on to the first proceeding and so the end result of the case takes longer to send to court. Valuable time is also wasted on the search of the juvenile offenders since they often do not have a permanent place of residence or leave their place of residence after committing a crime. If a witness has been influenced and said witness gives a

false statement time is also wasted on the prosecution of the said witness which becomes a separate criminal case. That overall increases the workload of the assigned investigator.

Practical examples have shown that such behavior cannot be restrained by the mildest preventive measure – prohibition on departure from residence. At the same time court often refuses to take the juvenile offender into custody due to the criminal policy which states that a juvenile should only be taken into custody as a last resort. If court does not agree to take the juvenile offender into custody then other means of influencing the behavior of the offender are also unavailable such as electronic monitoring or bail, because they are considered as substitutes to taking into custody and require the verdict of taking into custody to be made in order to be implemented. The same logic applies since 01.07.2018 when a law regarding substitution of taking into custody with placement in a closed child care institution came into force (Code of Criminal Procedure § 131 section 3²). Investigators say among other things that often the said facility lacks space to place the offender.

In the last three decades, international standards have given rise to reforms, minimal interference, education, restorative justice and the implementation of other constructive methods when dealing with youths and even including those that have committed severe crimes. International standards state that the arrest or any kind of detention of underaged offenders should be considered a last resort and should be implemented only in the most severe cases. Code of Criminal Procedure § 130 section 2 states that a suspect or accused may be taken into custody if he or she is likely to abscond from the criminal proceedings or continue to commit criminal offenses and taking into custody is inevitable. Taking into custody must be implemented based on a well-founded decision. The European Court of Human Rights has taken the position that the reasoning of the detention of underaged persons according to the European Convention on Human Rights article 5 is higher than that of adults.

In this work, a hypothesis has been established that in a situation where the application for an arrest warrant for a suspected minor has not been sustained by court, then the Code of Criminal Procedure does not offer the body conducting pre-trial proceedings enough means to impede the crimes committed by the juvenile offenders or to stop them from absconding from the criminal proceedings.

The aim of this paper is to investigate how the practitioners of the pre-trial proceedings view and evaluate the means given to them to ensure the criminal investigation as well as use their views to shine a light on the problems in the current system and offer possible solutions to further develop the field.

In the first chapter an overview is given on the institution of special treatment of juveniles: descriptions of the criminal procedure involving juvenile offenders and its historical background, also the introduction of the principles of restorative justice and procedural justice. Attention is paid to the history of child-friendly proceedings and international and national regulations are introduced regarding the subject at hand.

The second chapter focuses on preventive measures: international and national regulations are introduced regarding the subject, the meaning and aim of preventive measures are explained and attention is paid to the problems described in relevant legal literature. The paper does not divulge in the subjects of bail or the supervision over members of Defence Forces since those preventive measures are highly specific and do not find any use in the taking into custody of juvenile offenders. At the end of the chapter, different positions from relevant literature regarding the influence of detention on minors are introduced as well as ideas given on the possible alternatives to detention.

The third chapter contains the research results conducted in Harju and Lääne County. The research contains semi-structured expert interviews that were conducted with 15 specialists. The choice of regions was made based on the Police and Border Guard Board 2018 statistics which showed that the most preventive measures were applied to minors in Harju County (1 for every 2,83 registered crimes committed by a minor) and the least in Lääne County (1 for every 14,75 crimes committed by a minor).

The interviews demonstrate many deficiencies in the system regarding implementation of preventive measures on minors in pre-trial procedure. Those deficiencies require further development. Also, the author and interviewed experts offer solutions to some of the said problems. For more convenient reading the problems and suggestions are distributed into separate points.

1. The dragging of pre-trial proceedings

The interviews show that the system works somewhat against itself. On one hand, the body conducting pre-trial proceedings is required to investigate the matter as fast as possible. As a rule, the body conducting pre-trial proceedings try to conclude the proceedings within 60 days and send the case to court. If the court does not take the juvenile into custody and the said juvenile commits new crimes while free then those new crimes are added to the already existing case. Therefore, the number of different open cases keeps growing and the pre-trial procedure keeps getting dragged on. This can be avoided by separating the different cases from one another, but that would mean that investigators would have to double the number of hearings

of juvenile witnesses and suspects and that would go against the principles of child-friendly proceedings. This shows that at the moment there is no good alternative to avoid the dragging on of pre-trial proceedings in a situation where a minor has not been taken into custody and he or she continues to commit crimes.

Also, there is a conflict between different regulations: the pre-trial procedure deadlines are set as very short, but there are no limitations on how long it takes different parties to answer inquiries. The author suggests limiting the time of response regarding inquiries in pre-trial proceedings regarding minors to shorten the time it takes to complete the pre-trial procedure.

2. The limited choice of preventive measures

In the most part, the specialists agreed that they do not have enough effective means to impede juvenile offenders in pre-trial investigation. Specialist interviews show that in a situation where a minor is not taken into custody and a prohibition on departure from the residence is not applicable or efficient, then the body conducting pre-trial proceedings does not have enough means to impede the minor from the end of the detention date until the court judgment. As a result, the minor is free to commit new crimes. The specialists view as a possible solution the implementation of a gradual system of preventive measures which would allow the juvenile to receive a preventive measure which is proportional to the crime he or she is suspected of and gradually increase the severity of those measures if the minor fails to follow the requirements set by said measures. By the same rule if the child behaves and fulfills all requirements set to him or her then the preventive measure may be rolled back to a less restricting one. This should all happen very quickly. Much potential is seen in this methodology because the same principle is applied in the closed child care institution as well as in prison. The specialists also note that the preventive measure may transition over to become the punishment, which means that the court-appointed punishment would not differ greatly from the already appointed preventive measure, for example the continuation of electronic surveillance or placement in a closed child care institution with the added obligation to periodically visit a social worker. The author agrees wholeheartedly with this suggestion and believes that such an approach would offer better opportunities to implement preventive measures in the pre-trial proceedings regarding juvenile offenders. The author also believes that the implementation of such a system would require a large overhaul of the current preventive measures, constructing new preventive measures and creating methodology in which a well-defined hierarchy of available preventive measures would be worked out and by which could be decided on the best course of action when choosing a proportionate measure.

An appointment of a foster family for the juvenile is seen as another alternative for custody as well as the implementation of suretyship or house arrest. It is also believed that electronic surveillance could be a stand-alone measure and not be dependent on the taking into custody. The author remains skeptical about the implementation of foster families or suretyship, as it is not so much a preventive measure as it is an obligation for a third person to take responsibility for the child. The author finds that the responsibility should be felt by the person on whom the measure is implemented. The author also sees a problem with house arrest as a possible alternative because in many cases the child in question does not have a stable home or parents who would help enforce the measure. But the author does agree that electronic surveillance should be a stand-alone preventive measure and not be dependent on the arrest of the juvenile. But before such change, the required alteration to the regulation should be well thought out because as could be seen from the interviews that a thoughtless decision by the lawmaker could present many practical problems later on.

3. The practice of taking into custody

Many youths have been before the juvenile committee and have been given warnings on multiple occasions. There have been criminal proceedings terminated and sanctions applicable to minors implemented. Their parents have been fined and they have been assigned to closed child care institutions. Nevertheless, such juveniles remain formally unpunished individuals because there are no entries in the criminal records database for cases that have been terminated. Also, the database does not show offenses committed while under the age of 14. In the case of minors such as these, the court sees their registry as "clean". The specialists point out that the practice of taking into custody shows that judges take into account current criminal punishments rather than the number of proceedings terminated or the general behavior of the minor. This kind of attitude makes it possible that the person who is described by criminal behavior but who remains unpunished is not taken into custody and is thus free to continue committing crimes. The specialists make a suggestion that the current practice must change – when deciding on a preventive measure the behavior of the juvenile should be taken into account as a whole and not rely completely on the criminal records database.

4. Electronic surveillance

There is a problem being pointed out by specialists that when the time limit of detaining a minor is reached and the prosecutor decides to seek to substitute taking into custody with electronic surveillance then the time required by the probation officers to confirm that the home of the minor is suitable for the device to be installed is about a week. So, when the minor is freed from

detention then he or she is without supervision for about a week until the electronic surveillance can be applied. In this instance, the personal experience of a couple of specialists shows that the confirmation of the requirements for the implementation of electronic surveillance can be achieved while the minor is already in custody in prison and in those cases, there is no gap time. This practice should be applied consistently.

Also, a problem arises that the local government has repeatedly forbidden to install electronic surveillance devices in their buildings. The author finds this situation regrettable because in this instance there is a real possibility to replace being kept in custody with a milder preventive measure. It is unfortunate that this possibility is hindered by third persons.

5. Closed child care institution service

The specialists pointed out a problem with closed child care institutions which was that they do not have enough spaces as well as the fact that they do not admit 17-year-olds, minors with primary education and/or youths with prison experience. They also pointed out that the only closed child care facility is far from Tallinn and that they do not offer efficient individual psychologic and psychiatric support. There is also a problem of a large number of minors with very different needs being converged in one location. The reason for said problems is that the lawmaker did not thoroughly think through the system when creating the law and at the moment there are not enough closed child care service providers nor qualified personnel who could take on the aforementioned task. The Social Insurance Board is aware of the problem and is working on finding a solution. If by the fall of 2019 no new closed child care service providers are found, then the Social Insurance Board will remain with an opportunity to build its own institution and hire its own personnel.

Another fact that is being pointed out is that the law does not allow to place the child into a closed child care institution in civil procedure within dealing in non-contentious matters and so this takes much longer than it would during a criminal procedure. As a result, the local government often turns to the prosecution for help in placing a minor to a closed child care institution. The solution for this problem is seen in adding a law which would allow the placement of a minor to a closed child care institution within dealing in non-contentious matters.

6. Escort of a person detained under the supervision of armed escort

Specialists say that in current practice there is an often-unfulfilled requirement when escorting a child placed in a closed child care institution outside of the said institution. The law states that

a minor who is being held in custody is escorted outside of the institution under the supervision of armed escort. Often it is done by the institution workers who do not fulfill that requirement. So, it is not unlikely that the minor will escape or injure institution employees during transport. It remains unclear why this requirement has been created when the minor is still allowed by the court to go on school vacation without constant armed supervision. The author makes a suggestion to rethink this regulation and specify its wording so that it could be understood in which cases the requirement applies and who is responsible for involving the armed escort while transporting the child. The author also suggests not allowing the minor to be released on school vacation while in custody.

7. Addiction treatment

As an alternative to the implementation of a preventive measure, it is possible for the juvenile to be assigned to study in the Nõmme security center which among other things offers help to children struggling with alcohol and drug addiction. This service is voluntary. Often the minors do not admit that they have an addiction problem. If the case is being handled in general procedure, then it is not possible to implement such an obligation for the juvenile because the regulation does not allow it. Also, there are not enough places in Estonia that offer addiction treatment services to minors. Specialists believe that the problem could be solved if more institutions in Estonia would specialize in the alcohol and drug addiction treatment of minors. The author believes that if such funds were found to create the aforementioned facilities then the lawmaker could rethink the law and make it possible to substitute taking into custody with placing a child into a closed child care institution which focuses on addiction treatment.

8. Cooperation

Experts believe that some of the local governments do not fully understand their role and importance in dealing with children. Specialists feel that some of the local government's employees see a child in need of help as someone they should call the police for. With workers like these, it is often seen that they do not know about the background of the families they are supposed to work with, nor do they make an effort to improve the situation. Often times the decisions made in regard to the child are made by only speaking to the parents and cutting the child out of the conversation completely. Often times the child protection officials could faster and better handle the families that are involved in a pre-trial proceeding, but they do not understand why such action is necessary or why cannot the prosecution do it themselves. Also, the local government fails to offer support for children who have returned from a closed child

care institution. The reasons vary, some do not know how, some do not see the need, some do not believe in the youth or just have nothing to offer them.

It is clear from the interviews that many of the problems are related to a lack of clear communication. For example, information that a child has escaped a closed child care institution does not reach the police fast enough. Child protection officials are not made aware that the children in their field of interest are being prosecuted. Also, child protection officials are often not aware that the child is subject to probation. Sometimes the prosecution and child protection service are dealing with the same child without knowing that the other is also conducting a proceeding. Child protection service would like the prosecution to ask detailed information in their inquiries because the current data protection rules restrict the child protection officials to give detailed answers to general questions asked by the prosecution. Specialists believe that more streamlined cooperation would put the current preventive measure system to better use, but that would require better communication between them.

The author makes a suggestion to the relevant establishments to find out each other expectations for one another and to agree on a set of rules which would regulate information shared between them and would improve cooperation. Also, the author finds that more roundtables should be arranged and attended to share information and discuss questions that have arisen as well as problems concerning certain juvenile offenders and measures to be implemented.

Specialists also point out that closed child care institutions do not notify the prosecution nor the court if the child violates the rules of the closed child care institution – the law does not require them to. But it is very relevant information to the judge who could if the need arose decide to move the minor to prison. The problem is that a milder preventive measure is implemented on the minor who does not follow the requirements set to him or her and there is no reaction from the authority for the breaking of the rules. The author suggests adding the requirement to notify the prosecution or the court as opposed to how things are done now.

9. Trial

The justification of keeping a minor in custody is reviewed by the court every 6 months as stipulated in the Code of Criminal Procedure § 275 section 2. This regulation differs significantly from the pre-trial proceeding regulation which states that the judge can review the justification much more frequently as well as the overall time limit of keeping a minor in custody is set to 2 months. This difference in regulation is unclear and the author makes a suggestion to review the justification for the minor to be in custody in trial proceedings every 2 months. This would give the court a reason and an opportunity to rush defense attorneys who

do not assign substitutes fast enough in case of a conflict of interests which in turn would help to speed up the trial proceedings when concerning minors.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Aaben, L., Salla, J., Markina, A. Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis 2018. Arvutivõrgus: http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2018/09/kaitumisprob-noored-raport_Praxis2018.pdf (27.01.2019).
2. Ahven, A., Kruusement, A. Elektroonilise valve kohaldamine. Tallinn: Justiitsministeerium 2013. Arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/elektroonilise_valve_kohaldamine_2-2013.pdf (03.02.2019).
3. Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe. Narva-Jõesuu, 21.02.2018. Kuriteo toime pannud alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Arvutivõrgus: <https://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/Kuriteo%20toime%20pannud%20alaealiste%20erikohtlemine%20kriminaalmenetluses.pdf> (27.01.2019).
4. Beneitez, M. J. B., Dumortier, E. Why Children Obey the Law: Rethinking Juvenile Justice and Children's Rights in Europe through Procedural Justice. – Youth Justice 2018, Vol. 18 (1). *Sine loco*: Sage Publications 2018.
5. Development Services Group, Inc. 2014. "Alternatives to Detention and Confinement." Literature review. Washington, D.C.: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Arvutivõrgus: <https://www.ojjdp.gov/mpg/litreviews/AlternativesToDetentionandConfinement.pdf> (08.03.2019).
6. Dishion, T. J., McCord, J., Poulin, F. When Interventions Harm: Peer Groups and Problem Behavior. – American Psychologist 1999, Vol. 54, No. 9. *Sine loco*: American Psychological Association, Inc. 1999.
7. Eesti Vabariigi põhiseadus. Komm vlj. 4. vlj. Tallinn: Juura 2017.
8. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. Arvutivõrgus: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf (01.02.2019).
9. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. Lapsesõbralik õigusemõistmine - spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõtte. Viin: Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet 2015.

- Arvutivõrgus: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals-summary_et.pdf (27.01.2019).
10. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet. Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide kontrollnimekiri. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, veebruar 2017. Arvutivõrgus: <http://fra.europa.eu/en/publication/2018/child-friendly-justice-checklist-professionals> (27.01.2019).
 11. Euroopa Nõukogu veebileht. Child-friendly justice. Arvutivõrgus: [https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice#%2212440309%22:\[3\]}](https://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice#%2212440309%22:[3]}) (26.02.2019).
 12. Euroopa Nõukogu. Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Euroopa Nõukogu ministrite komitee poolt vastu võetud 17. novembril 2010. Seletuskiri. Strasbourg: Council of Europe Publishing 2012. Arvutivõrgus: http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf (26.01.2019).
 13. Euroopa Nõukogu. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, 05.11.2008. Arvutivõrgus: [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08(1).pdf) (26.01.2019).
 14. Fagan, J., Tyler, T. R. Legal Socialization of Children and Adolescents. – Social Justice Research, Vol. 18, No. 3, september 2005.
 15. Gaver, M. Vahistamise tähtaeg EIÕK art 5 valguses. Magistritöö. Tartu 2012. Arvutivõrgus: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/26270/gaver_mihkel.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019).
 16. Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant. – Juridica 1998/4. Arvutivõrgus: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=1998_4_alaealiste_kriminaal_igus_l_puks_ka_eesti_variant (27.01.2019).
 17. Grisso, T. Double Jeopardy: Adolescent Offenders with Mental Disorders. Chicago: University of Chicago Press 2004.
 18. Hayes, L. M. Suicide Prevention in Juvenile Facilities. – Juvenile Justice 2000, Vol. 7, No. 1. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 2000.

19. Heath-Thornton, D. Restorative justice. – Encyclopædia Britannica. *Sine loco*: Encyclopædia Britannica, inc., 26.08.2018. Arvutivõrgus: <https://www.britannica.com/topic/restorative-justice> (26.01.2019).
20. Holman, B., Ziedenberg, J. The Dangers of Detention: The Impact of Incarcerating Youth in Detention and Other Secure Facilities. A Justice Policy Institute Report. Washington, D. C.: Justice Policy Institute, *sine anno*. Arvutivõrgus: http://www.justicepolicy.org/images/upload/06-11_rep_dangersofdetention_jj.pdf (27.01.2019).
21. Junger-Tas, J., Decker, S. H. International Handbook of Juvenile Justice. New York: Springer 2006.
22. Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond. Meelespea. Teen kõik lapsesõbraliku menetluse huvides. Tallinn: Justiitsministeerium, *sine anno*. Arvutivõrgus: <http://www.ekou.ee/mat/EST-2018-JM-lapsed-menetluses.pdf> (26.01.2019).
23. Jõgisoo, L. Alaealised kriminaalmenetluses – kohtupraktika vastavus siseriiklikule seadusele ja rahvusvahelistele regulatsioonidele ja juhistele perioodil 12.01.2017-12.03.2017 ja 12.01.2018-12.03.2018. Magistritöö. Tartu 2018. Arvutivõrgus: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/60461/jogisoo_laura.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019).
24. Kergandberg, E., Pikamäe, P (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Komm. vlj. Tallinn: Juura 2012.
25. Klopets, U. Vahistamiste analüüs. Tallinn: Justiitsministeerium, kriminaalpoliitika osakond 2009. Arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/vahistamiste_analuus._justiitsministeerium._2009.pdf (26.01.2019).
26. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Eelnõu. Tallinn: Justiitsministeerium 2018. Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_2030.pdf (01.02.2019).
27. LeBlanc, L. A. jt. Unlocking Learning; Chapter 1 in Correctional Facilities. Final Report: National Study of the Chapter 1. Neglected or Delinquent Program. Washington, DC: US Department of Education Office of the Under Secretary 1991.
28. Loim, T. Valga mehe surma saatmises kahtlustatavat vahi alla ei võetud. – Lõuna-Eesti Postimees 27.11.2018. Arvutivõrgus: <https://lounapostimees.postimees.ee/6463992/valga-mehe-surma-saatmises->

- [kahtlustatavat-vahi-alla-ei-voetud?fbclid=IwAR3qfY3EeJZ-UJyZGEqYe5pFS9dz0GLwW4NEP21MPe8LSfFRZ79yce8vpRU](https://www.kohtlustatavat-vahi-alla-ei-voetud?fbclid=IwAR3qfY3EeJZ-UJyZGEqYe5pFS9dz0GLwW4NEP21MPe8LSfFRZ79yce8vpRU) (03.02.2019).
29. Lõuna Ringkonnaprokuratuur Veronika Vlassovale. Valga, 06.03.2019 nr LÕRP-9/19/114-1 (kiri adressaadi valduses).
30. Matthews, S., Schiraldi, V., Chester L. Youth Justice in Europe: Experience of Germany, the Netherlands, and Croatia in Providing Developmentally Appropriate Responses to Emerging Adults in the Criminal Justice System. – Justice Evaluation Journal, 1:1, 31.07.2018.
31. Mererand, M.-L. Eestis kriminaalasjades kohaldatavate tõkendite süsteemi võimalik täiustamine. Magistritöö. Tartu 2016. Arvutivõrgus: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/51749/mererand_mariliis.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019).
32. Mueller, J. jt. An Evaluation. Secure Juvenile Detention. 99-13. Madison: 1999.
33. Piquero, A. R. jt. Developmental Trajectories of Legal Socialization among Serious Adolescent Offenders. – The Journal Of Criminal Law & Criminology 2005, Vol. 96, No. 1.
34. Politsei- ja Piirivalveamet Veronika Vlassovale. Tallinn, 22.02.2019 (kiri adressaadi valduses).
35. Politsei- ja Piirivalveameti Põhja prefektuuri uurijate suuline teade autorile 28.09.2018 Tallinnas.
36. Rammus, K. Muudatused alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemis toetavad noore abivajajaga tõhusamat tegelemist. Tallinn: Justiitsministeerium, 28.12.2017. Arvutivõrgus: <https://www.just.ee/et/uudised/muudatused-alaeliste-oigusrikkujate-kohtlemise-susteemis-toetavad-noore-abivajajaga> (27.01.2019).
37. Riigiprokuratuur Veronika Vlassovale. Tallinn, 12.11.2018 nr RP-6-8/18/533-(1) (kiri adressaadi valduses).
38. Saar, J. Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
39. Saarsoo, H. Alaealise kasvatuslikud mõjutusvahendid. – Juridica 1995/10. Arvutivõrgus: https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=1995_10_alaealise_kasvatuslikud_m_jutu_svahendid (27.01.2019).
40. Salu, M. Lasnamäe lastekamba liider: „Tahaksin teada, mis tunne on inimest tappa“. – Eesti Ekspress 15.08.2018. Arvutivõrgus: <https://ekspress.delfi.ee/kuum/lasnamae->

- lastekamba-liider-tahaksin-teada-mis-tunne-on-inimest-tappa?id=83344975
(03.11.2018).
41. Seletuskiri karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise) 453 SE.
 42. Seletuskiri kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu juurde 770 SE.
 43. Soodla, K. Vahistamine, selle alusel ja põhjendatus. Magistritöö. Tallinn 2015. Arvutivõrgus: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/47851/soodla_ma_2015.pdf (09.03.2019), lk 71.
 44. Sootak, J. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015.
 45. Sotsiaalkindlustusamet. Kinnise lasteasutuse teenus. Arvutivõrgus: <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/lastekaitse/kinnise-lasteasutuse-teenus> (27.01.2019)
 46. Storgaard, A. Juvenile Justice in Scandinavia. – Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention 2005, 5:2, 16.08.2006.
 47. Sööt, M.-L. (koost). Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Eelnõu seletuskiri. Tallinn: Justiitsministeerium 2018. Arvutivõrgus: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/seletuskiri.pdf> (03.11.2018).
 48. Tallinna Laste Turvakeskuse veebileht. Arvutivõrgus: http://lasteturva.ee/?page_id=160 (10.04.2019).
 49. Tamm, K., Salla, K.-A. Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Tallinn: Justiitsministeerium 2016. Arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/tamm_k_salla_k-a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf (03.11.2018).
 50. Tamp, K. Kinnise lasteasutuse teenusele suunatud alaealiste retsidiivsuse vähendamine. Magistritöö. Tallinn 2018. Arvutivõrgus: https://digiriul.sisekaitse.ee/bitstream/handle/123456789/2075/2018_Tamp%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019).
 51. Tiks, J. Kanuti noortegangi verised arveteklaarimised. Veel üks jõuk terroriseerib Tallinna kesklinna. – Eesti Päevaleht 27.08.2018. Arvutivõrgus: <http://epl.delfi.ee/news/eesti/kanuti-noortegangi-verised-arveteklaarimised-veel-uks-jouk-terroriseerib-tallinna-kesklinna?id=83461113> (03.11.2018).

52. Tisler, K. Elektrooniline valve kui alternatiiv vabadusekaotusele. Magistritöö. Tartu 2014. Arvutivõrgus: https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/42806/tisler_kadi.pdf?sequence=1&isAllowed=y (09.03.2019).
53. Tšitškan, A., Sikka, K. Vahistamise asendamine elektroonilise valvega. Kohtupraktika analüüs. Tartu: Riigikohus, õigusteabe- ja koolitusosakond 2018. Arvutivõrgus: <https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analyysid/2018/Vahistamise%20asendamine%20elektroonilise%20valvega.pdf> (27.01.2019).
54. Tyler, T. R. Social Justice: Outcome and Procedure. – International Journal Of Psychology 2000, 35 (2).
55. Tyler, T. R. What Is Procedural Justice?: Criteria Used By Citizens To Assess The Fairness Of Legal Procedures. – Law & Society Review 1988, Vol. 22, No. 1.
56. Uibo, K. Pärnu politsei: linnas omavolitseva noortekamba puhul pole oluline karistamine, vaid kahju heastamine. – Delfi 28.03.2018. Arvutivõrgus: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/parnu-politsei-linnas-omavolitseva-noortekamba-puhul-pole-oluline-karistamine-vaid-kahju-heastamine?id=81587485> (03.11.2018).
57. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"). – A/RES/40/33, 29.11.1985. Arvutivõrgus: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> (27.01.2019).
58. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977. Arvutivõrgus: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/treatmentprisoners.pdf> (27.01.2019).
59. Vaiksaar, P. Pille Vaiksaar: eesmärk on, et lapsed saaksid meie juurest lahkudes eluga paremini hakkama. – Sotsiaaltöö, 4/2018. Arvutivõrgus: https://www.tai.ee/images/Sotsiaaltoonr4_2018_3kuni7.pdf (26.01.2019).
60. Vainküla, K. Klassi priimusest sai tervet linna terroriseerinud lastekamba boss. – Eesti Ekspress 15.11.2017. Arvutivõrgus: <https://ekspress.delfi.ee/kuum/klassi-priimusest-sai-tervet-linna-terroriseerinud-lastekamba-boss?id=80144130> (03.11.2018).

61. Woolard, J. L., Harvell, S., Graham, S. Anticipatory Injustice Among Adolescents: Age and Racial/Ethnic Differences in Perceived Unfairness of the Justice System. – Behavioral Sciences and the Law 2008, No. 26.
62. Välba, E., Vaiksaar, P., Feofanova, M. Kinnise lasteasutuse teenus. – Sotsiaaltöö, 4/2018. Arvutivõrgus: https://www.tai.ee/images/Sotsiaaltoonr4_2018_41kuni43.pdf (01.02.2019).
63. Õnneleid, A.; Ingver, A. FOTOD | Tartu noortekambad kogunevad Emajõe ääres: alkohol, sigaretid ja paraku ka kaklused. – Delfi 29.08.2018. Arvutivõrgus: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/fotod-tartu-noortekambad-kogunevad-emajoe-aares-alkohol-sigaretid-ja-paraku-ka-kaklused?id=83506983> (03.11.2018).

KASUTATUD ÕIGUSAKTID

64. Alaealise mõjutusvahendite seadus. – RT 1998, 17, 264.
65. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.
66. Elektroonilise valve täitmise ja järelevalve kord. – JMm 22.02.2007 nr 15. RT I, 12.01.2011, 7.
67. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, 11. mai 2016, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslikke tagatise. – ELT L 132/1, 21.05.2016.
68. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.
69. Karistusregistri seadus. – RT I, 13.03.2019, 76.
70. Karistusseadustik. – RT I, 04.01.2019, 15.
71. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (alaealiste õigusrikkujate kohtlemise muutmise). – RT I, 05.12.2017, 1.
72. Kriminaalkoodeks. – RT 1992, 20, 288.
73. Kriminaalkoodeksi, haldusõiguserikkumiste seadustiku, halduskohtumenetluse seadustiku, kriminaalmenetluse koodeksi ning apellatsiooni ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustiku muutmise ja täiendamise seadus. – RT 1998, 17, 265.
74. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 13.03.2019, 7.
75. Lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.
76. Lastekaitse seadus. – RT I, 12.12.2018, 49.
77. Politsei ja piirivalve seadus. – RT I, 13.03.2019, 112.
78. Sotsiaalhoolekande seadus. – RT I, 21.12.2018, 19.
79. Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. – RT I, 25.10.2017, 1.

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA

80. EIKo 20817/04, Nart vs. Türgi.
81. EIKo 24724/94, T. vs. Suurbritannia.
82. EIKo 36391/02, Salduz vs. Türgi.
83. EIKo 52067/99, Okkali vs. Türgi.
84. EIKo 70337/01, Guvec vs. Türgi.
85. EIKo 9106/80, Bouamar vs. Belgia.
86. RKKKm 3-1-1-32-12.
87. RKKKm 1-17-11610.
88. RKKKm 3-1-1-103-06.
89. RKKKm 3-1-1-105-11.
90. RKKKm 3-1-1-30-08.
91. RKKKm 3-1-1-110-10 (22.02.2011).
92. RKKKm 3-1-1-9-12.
93. RKKKm 3-1-1-15-16.
94. RKKKo 3-1-1-43-06.
95. RKKKo 3-1-1-39-05.
96. In re Gault, 387 U.S. 1, 20 (1967). Arvutivõrgus:
<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/387/1/> (03.02.2019).
97. Schall v. Martin, 467 U.S. 253 (1984). Arvutivõrgus:
<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/253/> (03.02.2019).

KASUTATUD LÜHENDID

EIKo – Euroopa Inimõiguste Kohtu otsus

JMm – Justiitsministri määrus

MDFT – *Multi Dimensional Family Therapy*

RKKKm – Riigikohtu Kriminaalkolleegiumi määrus

RKKKo – Riigikohtu Kriminaalkolleegiumi otsus

RT – Riigi Teataja

Vlj – väljaanne

LISAD

Lisa 1. Ekspertintervjuu küsimused politseile

I teema – intervjueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui tihti puutute oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega?
- 2) Kas olete alaealiste asjadele spetsialiseerunud uurija?

II teema – tõkendi kohaldamise otsustamine

- 3) Kui tihti tuleb ette olukordi, kus esineb vajadus kohaldada alaealisele tõkendit?
- 4) Millest lähtudes võtate vastu otsuse kohaldada alaealisele tõkendit või esitada vastav ettepanek prokurörile?
 - a. Kes on kaasatud sellesse otsustusprotsessi?
- 5) Millest lähtudes valite tõkendit alaealisele?
 - a. Milliseid vahendeid kasutate enim?
 - b. Miks just neid?

III teema – intervjueeritava hinnang tõkendite regulatsioonile

- 6) Kas seadus annab Teie hinnangul alaealise tõkestamiseks kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid?
 - a. Kui ei, siis millised vahendid on puudu?
- 7) Kuidas mõjutavad tõkendite süsteemi puudujäägid kohtueelse menetluse kulgu?
 - a. Kas kohtueelse menetluse tähtajad alaealiste puhul on piisavalt pikad menetleja jaoks?

IV teema – vahistamine

- 8) Rahvusvaheliste suuniste ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt on alaealiste vahistamine lubatud vaid viimse abinõuna ja peab olema väga hästi põhjendatud. Mida mõistetakse viimse abinõu all?
- 9) Milline juhtum on Teie hinnangul piisavalt tõsine ja põhjendatud alaealise vahistamiseks?

V teema – vahistamise alternatiivid

- 10) Kuidas käitute, kui kohus ei rahulda vahistamistaotlust?

- 11) Mis vahendite abil on veel võimalik tõkestada alaealist kurjategijat, kui kohus ei rahulda vahistamistaotlust?
- Kas see vahend/need vahendid on Teie hinnangul piisav(ad), et realselt tõkestada alaealist?
- 12) Millal on Teie arvates otstarbekas kohaldada alaealisele elukohast lahkumise keeldu?
- Kui tihti seda kohaldatakse?
 - Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?
- 13) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine elektroonilise valveta?
- Kui tihti seda tehakse?
 - Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?
- 14) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine kinnisesse lasteasutusse paigutamisega?
- Kui tihti seda tehakse?
 - Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

VI teema – intervjueeritava muud tähelepanekud

- 15) Kas Teil on veel tähelepanekuid, mis võiks olla alaealistele kohaldatavate tõkendite süsteemis teisiti?

Lisa 2. Ekspertintervjuu küsimused prokuröridele

I teema – intervjuueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui tihti puutute oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega?
- 2) Kas olete alaealiste asjadele spetsialiseerunud prokurör?

II teema – tõkendi kohaldamise otsustamine

- 3) Kui tihti tuleb ette olukordi, kus esineb vajadus kohaldada alaealisele tõkendit?
- 4) Millest lähtudes võtate vastu otsuse esitada kohtule taotluse alaealisele tõkendi kohaldamiseks?
 - a. Kes on kaasatud sellesse otsustusprotsessi?
- 5) Mis dokumente lisaks taotlusele esitate kohtule tõkendi kohaldamise otsustamiseks?
 - a. Kas on olemas kindel nimekiri dokumentidest, mida tuleb kohtule tõkendi kohaldamise otsustamiseks esitada?
- 6) Millest lähtudes valite tõkendi liiki alaealisele?
 - a. Milliseid vahendeid kasutate enim?
 - b. Miks just neid?

III teema – intervjuueeritava hinnang tõkendite regulatsioonile

- 7) Kas seadus annab Teie hinnangul alaealise tõkestamiseks kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid?
 - a. Kui ei, siis millised vahendid on puudu?
- 8) Kuidas mõjutavad tõkendite süsteemi puudujäägid kohtueelse menetluse kulgu?

IV teema – vahistamine

- 9) Rahvusvaheliste suuniste ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt on alaealiste vahistamine lubatud vaid viimse abinõuna ja peab olema väga hästi põhjendatud. Mida mõistetakse viimse abinõu all?
- 10) Milline juhtum on Teie hinnangul piisavalt tõsine ja põhjendatud alaealise vahistamiseks?

V teema – vahistamise alternatiivid

- 11) Kuidas käitute, kui kohus ei rahulda vahistamistaotlust?
- 12) Mis vahendite abil on veel võimalik tõkestada alaealist kurjategijat, kui kohus ei rahulda vahistamistaotlust?

- a. Kas see vahend/need vahendid on Teie hinnangul piisav(ad), et reaalset tõkestada alaealist?
- 13) Millal on Teie arvates otstarbekas kohaldada alaealisele elukohast lahkumise keeldu?
- a. Kui tihti seda kohaldatakse?
 - b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?
- 14) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine elektroonilise valvega?
- a. Kui tihti seda tehakse?
 - b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?
- 15) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine kinnisesse lasteasutusse paigutamiseks?
- a. Kui tihti seda tehakse?
 - b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?
- 16) Kes hoolitseb selle eest, et lapsele leitaks koht kinnises lasteasutuses?
- 17) Kas olukorras, kus vahistamine asendatakse kinnisesse lasteasutusse paigutamiseks, on alaealise sinna viimine kiire protsess või peab ta siiski veetma mõned päevad või nädalad vanglas?
- 18) Seaduse järgi teostatakse alaealise vahistatu saatmist väljaspool kinnist lasteasutust relvastatud saatemeeskonna valve all. Kas seda nõuet täidetakse?
- a. Kui ei, siis miks?
 - b. Kelle kohustus on tellida relvastatud saatemeeskond?

VI teema – intervjueritava muud tähelepanekud

- 19) Kas Teil on veel tähelepanekuid, mis võiks olla alaealistele kohaldatavate tõkendite süsteemis teisiti?

Lisa 3. Ekspertintervjuu küsimused kohtunikule

I teema – intervjueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui tihti puutute oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega?
- 2) Kas olete alaealiste asjadele spetsialiseerunud kohtunik?
- 3) Intervjuude käigus on selgunud tõsiasi, et isegi, kui kohtueelne menetleja saadab asja 2 kuuga kohtusse, võtab asjade menetlemine kohtus kaua aega. See aga on vastuolus põhimõttega, et alaealiste kriminaalasju tuleb menetleda võimalikult kiiresti. Millest taoline viivitamine tuleneb?

II teema – tõkendi kohaldamise otsustamine

- 4) Kui tihti tuleb ette olukordi, kus soovitakse kohaldada tõkendit alaealisele?
- 5) Mis andmetele tuginedes teete otsuse kohaldada alaealisele tõkendit?
 - a. Kas Teile on teada tõkendi kohaldamise hetkel, et näiteks praegu 14-aastane kahtlustatav on politsei huviorbiidis olnud tegelikult juba alates 7-aastaseks saamisest, kuid teda ei ole karistatud, sest ta polnud süüvõimeline?
 - b. Kas Teile on teada tõkendi kohaldamise hetkel alaealiste eelnevatest kriminaalasjadest, mis on ära lõpetatud?
- 6) Keda kuulate ära enne tõkendi kohaldamist?
- 7) Mis negatiivseid mõjusid alaealistele võtate arvesse tõkendi kohaldamisel?
- 8) Milliseid tõkendeid kasutatakse enim?
 - a. Miks just neid?

III teema – intervjueeritava hinnang tõkendite regulatsioonile

- 9) Kas seadus annab Teie hinnangul alaealise tõkestamiseks kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid?
 - a. Kui ei, siis millised vahendid on puudu?

IV teema – vahistamine

- 10) Rahvusvaheliste suuniste ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt on alaealiste vahistamine lubatud vaid viimse abinõuna. Mida mõistetakse viimse abinõu all?
- 11) Rahvusvaheliste suuniste ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt tuleb mis tahes kujul kinnipidamist hõlmavaid meetmeid kohaldada üksnes tõsiste juhtumite korral ning alaealise kinnipidamise vajaduse põhjendamise standard on kõrgem kui

täiskasvanute puhul. Millest lähtudes otsustate, kas juhtum on piisavalt tõsine ja põhjendatud alaealise vahistamiseks?

12) Kui sageli on Teile esitatud vahistamistaotlused põhjendatud?

a. Kas kohtunik saab ise pakkuda muud tõkendit kui see, mida prokurör taotleb?

V teema – vahistamise alternatiivid

13) Millal on Teie arvates otstarbekas kohaldada alaealisele elukohast lahkumise keeldu?

a. Kui tihti seda kohaldatakse?

b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?

c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

14) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine elektroonilise valvega?

a. Kui tihti seda tehakse?

b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?

c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

15) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine kinnisesse lasteasutusse paigutamisega?

a. Kui tihti seda tehakse?

b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?

c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

16) Kui prokurör soovib asendada alaealise vahistamist kinnisesse lasteasutusse paigutamisega, kas ja kust on võimalik teada saada, mitu vaba kohta seal parasjagu on?

a. Kes hoolitseb selle eest, et lapsele leitaks koht kinnises lasteasutuses?

17) Mis juhtub, kui olete teinud otsuse asendada alaealise vahistamine kinnisesse lasteasutusse paigutamisega, kuid seejärel selgub, et seal ikkagi pole kohti?

18) Kas olukorras, kus olete asendanud vahistamise kinnisesse lasteasutusse paigutamisega, on alaealise sinna viimine kiire protsess või peab ta siiski veetma mõned päevad või nädalad vanglas?

19) Kas kohtult küsitakse luba, kui kinnine lasteasutus soovib kaasata vahialust üritustele või lubada teda koju koolivaheajale?

a. Kui jah, siis kas Te lubate?

b. Kas vanglas vahi all viibides lubatakse minna koju koolivaheajal?

20) Seaduse järgi teostatakse alaealise vahistatu saatmist väljaspool kinnist lasteasutust relvastatud saatemeeskonna valve all. Kas seda nõuet täidetakse?

a. Kui ei, siis miks?

b. Kelle kohustus on tellida relvastatud saatemeeskond?

21) Kas kinnine lasteasutus teatab kohtule vahialuse uutest süütegudest?

22) Kas kinnine lasteasutus võtab alati vastu neid alaealisi, keda kohus on sinna paigutanud?

VI teema – intervjueeritava muud tähelepanekud

23) Kas Teil on veel tähelepanekuid, mis võiks olla alaealistele kohaldatavate tõkendite süsteemis teisiti?

Lisa 4. Ekspertintervjuu küsimused kaitsjale

I teema – intervjueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui tihti puutute oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega?
- 2) Kas olete alaealiste asjadele spetsialiseerunud kaitsja?

II teema – tõkendi kohaldamise otsustamine

- 3) Kui tihti tuleb ette olukordi, kus alaealisele soovitakse kohaldada tõkendit?
- 4) Kui tihti olete nõus menetleja seisukohaga, et alaealisele on vaja kohaldada tõkendit?
- 5) Millistele argumentidele tuginete kaitstes oma klienti tõkendite kohaldamise eest?
- 6) Kas kohus on reeglina Teie argumentiga nõus?
- 7) Milliseid tõkendeid kasutatakse enim?

III teema – intervjueeritava hinnang tõkendite regulatsioonile

- 8) Kas seadus annab Teie hinnangul alaealise tõkestamiseks kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid?
 - a. Kui ei, siis millised vahendid on puudu?
 - b. Kui jah, siis kas süsteem võiks alaealise suhtes leebem olla?

IV teema – vahistamine

- 9) Rahvusvaheliste suuniste ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika kohaselt on alaealiste vahistamine lubatud vaid viimse abinõuna. Mida mõistetakse viimse abinõu all?
- 10) Kas alaealisi vahistatakse Teie hinnangul põhjendatud olukordades?

V teema – vahistamise alternatiivid

- 11) Mis vahistamise alternatiive taotlete oma klientidele?
 - a. Miks just neid?
- 12) Mis vahendite abil on võimalik tõkestada alaealist kurjategijat, kui kohus ei rahulda vahistamistaotlust?
 - a. Kas see vahend/need vahendid on Teie hinnangul piisav(ad), et realselt tõkestada alaealist?
- 13) Millal on Teie arvates otstarbekas kohaldada alaealisele elukohast lahkumise keeldu?
 - a. Kui tihti seda kohaldatakse?
 - b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
 - c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

14) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine elektroonilise valvega?

- a. Kui tihti seda tehakse?
- b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
- c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

15) Millal on Teie arvates otstarbekas asendada alaealise vahistamine kinnisesse lasteasutusse paigutamiseiga?

- a. Kui tihti seda tehakse?
- b. Kuivõrd see tõkend täidab oma eesmärgi?
- c. Mis on selle tõkendi plussid ja miinused?

VI teema – intervjueritava muud tähelepanekud

16) Kas Teil on veel tähelepanekuid, mis võiks olla alaealistele kohaldatavate tõkendite süsteemis teisiti?

Lisa 5. Ekspertintervjuu küsimused kriminaalhooldusametnikule

I teema – intervjuueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui tihti puutute oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega?
- 2) Kas olete alaealistele spetsialiseerunud kriminaalhooldaja?

II teema – tõkendi kohaldamise otsustamine

- 3) Kas osaldate alaealiste toimepandud kuritegude kohtueelses menetluses?
 - a. Kui jah, siis mis on teie roll selles?

III teema – vahistamise alternatiivid

- 4) Kui tihti kohaldatakse elektroonilist valvet alaealistele vahistamise asendustõkendina?
- 5) Millised elektroonilise valve seadmed on hetkel kasutusel? Palun selgitage lühidalt nende tööpõhimõtteid.
 - a. Milliseid nendest kasutatakse alaealiste vahistatute puhul?
 - b. Millised nendest on võimalik kasutada kodutute inimeste puhul?
- 6) Mis probleemid kerkivad esile alaealisele elektroonilise valve kohaldamisel vahistamise asendustõkendina ning kuidas neid lahendatakse?
- 7) Mis viisil ja kui kiiresti saab kriminaalhooldaja teada, et elektroonilisele valvele allutatu on rikkunud elektroonilise valve nõudeid (nt ajakavast kõrvalekaldumine, jalavõru lõhkumine)?
- 8) Kui täpselt on võimalik määrata elektroonilisele valvele allutatu asukohta teatud ajahetkel?
- 9) Kas elektroonilisele valvele allutatu liikumist saab jälgida reaajas?
- 10) Kuivõrd elektrooniline valve täidab Teie hinnangul oma eesmärgi alaealise vahistamise asendustõkendina?
- 11) Kas lähiajal on plaanis kasutusele võtta veel mingisuguseid elektroonilise valve seadmeid?
 - a. Kui jah, siis millised on nende tööpõhimõtted?

Lisa 6. Ekspertintervjuu küsimused kinnise lasteasutuse teenuse esindajale

I teema – intervjueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui kaua olete olnud kinnise lasteasutuse teenuse esindaja?
- 2) Kas ja mil määral puutute igapäevatöös kokku alaealiste õigusrikkujatega?

II teema – intervjueeritava hinnang tõkendite regulatsioonile

- 3) Kas seadus annab Teie hinnangul alaealise tõkestamiseks kohtueelses menetluses piisavalt vahendeid?
 - a. Kui ei, siis millised vahendid on puudu?

III teema – vahistamise alternatiivid

- 4) Kuidas hindate hetkeolukorda kinniste lasteasutuste valdkonnas?
 - a. Mis on peamised probleemid?
 - b. Kuidas on neid plaanis lahendada?
- 5) Kuidas on jaotatud õppekohad kinnistes lasteasutustes?
 - a. Mil määral puutuvad kokku kriminaalse tausta ja lihtsalt erivajadustega lapsed kinnistes lasteasutustes?
 - b. Millest on tingitud vabade õppekohtade nappus alaealistele vahistatutele?
- 6) Kuivõrd hea väljaõpe on Teie hinnangul kinniste lasteasutuste personalil?
- 7) Kas praegustes kinnistes lasteasutustes tegeldakse noorte alkoholi- ja narkosõltuvusega?
 - a. Kui ei, siis kuhu on võimalik suunata sõltuvustega lapsi kohtueelses menetluses (sh vahistamise asendamiseks)?
 - b. Miks ei ole võimalik kasutada Nõmme turvakeskust vahistamise asendustõkendina?
- 8) Kas vastab tõele, et põhiharidusega 17-aastast alaealist ei ole võimalik paigutada kinnisesse lasteasutusse?
 - a. Kui jah, siis millisesse asutusse on teda võimalik suunata, et ta ei peaks viibima vahi all vanglas?
- 9) Kuivõrd turvalised on Teie hinnangul praegused kinnised lasteasutused?
- 10) Kas ja kuidas on plaanis arendada kinniste lasteasutuste valdkonda?
 - a. Milliseid muudatusi toovad eelseisvad arengud kohtueelsete menetlejate töösse?

IV teema – intervjueeritava muud tähelepanekud

- 11) Kui Teil on muid tähelepanekuid, mida ülalmainitud küsimused ei katnud, siis palun tooge need välja.

Lisa 7. Ekspertintervjuu küsimused lastekaitseametnikule

I teema – intervjueeritava kokkupuude alaealiste õigusrikkujatega

- 1) Kui tihti puutute oma töös kokku alaealiste õigusrikkujatega?
- 2) Kas osalete alaealiste toimepandud kuritegude kohtueelses menetluses?
 - a. Kui jah, siis mis on teie roll selles?

II teema – tõkendi kohaldamise otsustamine

- 3) Kui tihti Teid kaasatakse kohtueelsesse menetlusse?
- 4) Kuidas hindate kohtueelse menetluse lapsesõbralikkust?
- 5) Kuidas hindate lastekaitse ja õiguskaitseorganite omavahelist koostööd kohtueelses menetluses? Palun tooge välja esilekerkivad probleemid ning kuidas neid lahendatakse.

III teema – intervjueeritava hinnang tõkendite regulatsioonile

- 6) Mis Te arvate, kas seadus sätestab piisavalt erinevaid vahendeid alaealise kahtlustatava tõkestamiseks kriminaalmenetluse kohtueelses menetluses?

IV teema – vahistamise alternatiivid

- 7) Kuidas hindate kinniseid lasteasutusi? Palun põhjendage.

V teema – intervjueeritava muud tähelepanekud

- 8) Kui Teil on muid valdkonda puudutavaid tähelepanekuid, mida ülalmainitud küsimused ei katnud, palun tooge need välja.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Veronika Vlassova**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Alaealistele kohtueelses menetluses kohaldatavate tõkendite süsteemi arenguvajadus**“, mille juhendaja on **Anna Markina**,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, 30.04.2019